

Kapcsolatok online és offline
Az internet és más infokommunikációs technológiák
szerepe a privát kapcsolathálózatokban

Csüllög Krisztina

Szociológia és Szociálpolitika Tanszék

Témavezető: Tardos Róbert

© Csüllög Krisztina

Budapesti Corvinus Egyetem
Szociológia Doktori Iskola

Kapcsolatok online és offline
Az internet és más infokommunikációs technológiák
szerepe a privát kapcsolathálózatokban

PhD értekezés

Csüllög Krisztina

Budapest, 2012.

Tartalomjegyzék

1.	BEVEZETŐ	11
2.	ELMÉLETI KERET	16
2.1.	KÖZÖSSÉGEK VS. HÁLÓZATOK	16
2.1.1.	<i>Elveszett közösség.....</i>	16
2.1.2.	<i>Megmentett közösség.....</i>	19
2.1.3.	<i>Felszabadított közösség.....</i>	20
2.1.4.	<i>Kapcsolathálózati megközelítés.....</i>	22
2.1.5.	<i>Kapcsolati erőforrások, társadalmi tőke</i>	24
2.2.	AZ INFOKOMMUNIKÁCIÓS ESZKÖZÖK TÁRSADALMI VONATKOZÁSAI	27
2.2.1.	<i>Az új technológiák terjedése – diffúziós elméletek</i>	27
2.2.2.	<i>Digitális egyenlőtlenségek.....</i>	29
2.2.3.	<i>Az infokommunikációs eszközök hatása a társas kapcsolatokra</i>	31
2.2.3.1	Negatív hatások.....	32
2.2.3.2	Pozitív hatások.....	35
2.2.3.3	Beágyazódás a mindennapi kommunikációba.....	36
2.2.3.4	Specifikus hatások	37
2.2.4.	<i>Az internet, mint tömegmédiium –kommunikációelméleti megközelítések.....</i>	39
3.	KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK	42
3.1.	INTERNETHASZNÁLAT ÉS A TÁRSAS KAPCSOLATOK	42
3.1.1.	<i>Internet és társadalmi aktivitás</i>	42
3.1.2.	<i>Internethasználat és a kapcsolatháló</i>	46
3.1.3.	<i>Internethasználat, társadalmi tőke, szociabilitás</i>	50
3.2.	AZ INTERNET, MINT A SZEMÉLYKÖZI KOMMUNIKÁCIÓ ESZKÖZE	53
3.3.	INTERNETHASZNÁLAT MINT IDŐTÖLTÉS.....	60
3.4.	ONLINE KAPCSOLATOK	66
3.4.1.	<i>Virtuális közösségek</i>	66
3.4.2.	<i>Online induló – offline folytatódó kapcsolatok.....</i>	68
3.4.3.	<i>Közösségi oldalak.....</i>	70
4.	HAZAI KONTEXTUS	74
4.1.	A KAPCSOLATHÁLÓZATOK ÉS A TÁRSADALMI TŐKE MAGYARORSZÁGI SAJÁTOSSÁGAI 74	
4.1.1.	<i>Társadalmi kapcsolatok a rendszerváltás előtt és után</i>	74
4.1.2.	<i>A baráti kapcsolatok alakulása</i>	76
4.1.3.	<i>A társas tevékenységekre fordított idő.....</i>	78
4.2.	AZ INFOKOMMUNIKÁCIÓS ESZKÖZÖK ELTERJEDTSÉGE MAGYARORSZÁGON	80
4.2.1.	<i>A vezetékes és mobiltelefon terjedése</i>	80
4.2.2.	<i>Az internet terjedése</i>	82
5.	KUTATÁSI KÉRDÉSEK, HIPOTÉZISEK.....	87
6.	A KUTATÁS MÓDSZEREI.....	93
6.1.	FELHASZNÁLT ADATOK	93
6.1.1.	<i>Szegedi háló.....</i>	93
6.1.2.	<i>Országos háló.....</i>	94
6.1.3.	<i>World Internet Project.....</i>	95
6.2.	ELEMZÉSI MÓDSZEREK	95
7.	EREDMÉNYEK	99
7.1.	IKT HASZNÁLAT ÉS A KAPCSOLATHÁLÓ JELLEGE	99
7.1.1.	<i>Infokommunikációs eszközhasználat</i>	99
7.1.2.	<i>A kapcsolatháló mérete</i>	100
7.1.3.	<i>A kapcsolatháló heterogenitása</i>	102
7.1.4.	<i>IKT használat és a kapcsolatháló mérete (H1.1.).....</i>	104
7.1.4.1	IKT használók és nem használók kapcsolathálójának mérete	104

7.1.4.2 IKT használat gyakorisága és a kapcsolatháló mérete	109
7.1.4.3 IKT használat és a városon kívüli kapcsolatok száma (H1.2.).....	113
7.1.5. IKT használat és a kapcsolatháló heterogenitása (H1.3.)	115
7.2. IKT HASZNÁLAT ÉS A KAPCSOLATTARTÁS INTENZITÁSA	121
7.2.1. Kommunikációs aktivitás	121
7.2.2. A különböző kommunikációs csatornák használati jellegzetességei	123
7.2.3. IKT használat és a személyes kapcsolattartás intenzitása (H2.).....	127
7.2.4. Kommunikációs csatornák használata egy kapcsolaton belül (H2.2.)	131
7.3. AZ INTERNETHASZNÁLATRA ÉS EGYÉB SZABADIDŐS TEVÉKENYSÉGEKRE FORDÍTOTT IDŐ	
136	
7.3.1. Az internethasználat mint időtöltés.....	137
7.3.2. Az internethasználat tartalmi tipológiája	139
7.3.3. Internet-adaptációs kategóriák.....	143
7.3.4. Más szabadidős elfoglaltságokkal töltött idő.....	145
7.3.5. Internethasználat és egyéb szabadidős tevékenységek.....	147
7.3.6. Internethasználat és társas szabadidő – többváltozós elemzések (H3).....	153
7.3.7. Az internethasználat hatásainak szubjektív észlelése	155
7.3.8. Kohorsz elemzés	157
8. ÖSSZEGZÉS, KÖVETKEZTETÉSEK.....	163
9. FÜGGELÉK.....	172
IRODALOMJEGYZÉK	181

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat	Az említett kapcsolatok száma a különböző kategóriákban (Szegedi háló)	100
2. táblázat	Átlagos kapcsolatszám a különböző kategóriákban, illetve összességében (Szegedi háló)	101
3. táblázat	Átlagos kapcsolatszám a különböző kategóriákban, illetve összességében (Országos háló)	101
4. táblázat	A kapcsolatháló heterogenitása a különböző kategóriákban, illetve összességében (Szegedi és országos adatok).....	103
5. táblázat	A kapcsolatháló mérete a különböző kategóriákban, illetve összességében az <i>internethasználat</i> szerint– az ANOVA elemzés eredményei (Szegedi háló)	105
6. táblázat	A kapcsolatháló mérete a különböző kategóriákban, illetve összességében a <i>mobiletelefon</i> használat szerint– az ANOVA elemzés eredményei (Szegedi háló)	106
7. táblázat	A kapcsolatháló átlagos mérete az internethasználók és nem használók körében a különböző kategóriákban egyes demográfiai ismérvek szerinti bontásban – az ANOVA elemzés eredményei (Szegedi háló)	107
8. táblázat	A kapcsolatháló méretének összefüggései az IKT használattal és az egyén különböző szocio-demográfiai, gazdasági jellemzőivel– a lineáris regresszióelemzés eredményei (Szegedi háló)	108
9. táblázat	A kapcsolatháló méretének összefüggései az IKT használat gyakoriságával – a korrelációelemzés eredményei (Szegedi háló)	110
10. táblázat	A barátok átlagos száma az internetezés gyakorisága szerint (Szegedi háló).....	111
11. táblázat	A kapcsolatháló méretének összefüggései az IKT használat gyakoriságával és az egyén különböző szocio-demográfiai, gazdasági jellemzőivel – a lineáris regresszióelemzés eredményei (Szegedi háló)	112
12. táblázat	A városon kívüli kapcsolatháló méretének összefüggései az IKT használattal és gyakorisággal, valamint az egyén különböző szocio-demográfiai, gazdasági jellemzőivel – a lineáris regresszióelemzés eredményei (Szegedi háló)	114
13. táblázat	A kapcsolatháló lakóhely szerinti heterogenitása a különböző kategóriákban, illetve összességében az <i>internethasználat</i> szerint– az ANOVA elemzés eredményei (Szegedi háló).....	116
14. táblázat	A kapcsolatháló lakóhely szerinti heterogenitása a különböző kategóriákban, illetve összességében a <i>mobiletelefon</i> használat szerint – az ANOVA elemzés eredményei (Szegedi háló)	116
15. táblázat	A kapcsolatháló lakóhely szerinti heterogenitásának összefüggései az IKT használattal és az egyén különböző szocio-demográfiai, gazdasági jellemzőivel– a lineáris regresszióelemzés eredményei (Szegedi háló)	117
16. táblázat	A kapcsolatháló kor szerinti heterogenitása a különböző kategóriákban, illetve összességében az <i>internethasználat</i> szerint – az ANOVA elemzés eredményei (Szegedi háló).....	118
17. táblázat	A kapcsolatháló kor szerinti heterogenitása a különböző kategóriákban, illetve összességében a <i>mobiletelefon</i> használat szerint – az ANOVA elemzés eredményei (Szegedi háló)	118
18. táblázat	A kapcsolatháló kor szerinti heterogenitásának összefüggései az IKT használattal és az egyén különböző szocio-demográfiai, gazdasági jellemzőivel– a lineáris regresszióelemzés eredményei (Szegedi háló)	119
19. táblázat	A kapcsolatháló iskolai végzettség szerinti heterogenitásának összefüggései az IKT használattal és az egyén különböző szocio-demográfiai, gazdasági jellemzőivel– a lineáris regresszióelemzés eredményei (Országos háló)	120
20. táblázat	A különböző kommunikációs csatornán folytatott kontaktusok fontossága és intimitása (Átlagok 1-5-ig terjedő skálán. Bázis: a naplóban rögzített összes kontaktus az adott csatornán, Szegedi háló).....	125
21. táblázat	A különböző kommunikációs csatornán folytatott kontaktusok hossza (Átlagok 1-5-ig terjedő skálán. Bázis: a naplóban rögzített összes kontaktus az adott csatornán)	127
22. táblázat	A személyes (face-to-face) kontaktusok száma a különböző kategóriákban, illetve összességében az <i>internethasználat</i> szerint– az ANOVA elemzés eredményei (Szegedi háló).....	128

23.táblázat	A személyes (face-to-face) kontaktusok száma a különböző kategóriákban, illetve összességében a <i>mobilelefon használat</i> szerint– az ANOVA elemzés eredményei (Szegedi háló)	128
24.táblázat	A személyes (face-to-face) kontaktusok gyakoriságának összefüggései az IKT használattal, a használat gyakoriságával és az egyén különböző szocio-demográfiai, gazdasági jellemzőivel – a lineáris regresszióelemzés eredményei (Szegedi háló)	130
25.táblázat	A kommunikációs csatornák használati gyakoriságainak összefüggései egy kapcsolaton belül– a korrelációelemzés eredményei (Szegedi háló)	134
26.táblázat	A kommunikációs csatornák használati gyakoriságainak összefüggései a személyes (face-to-face) kapcsolattartás intenzitásával egy kapcsolaton belül, a felek lakóhelyének távolsága szerint – a korrelációelemzés eredményei (Szegedi háló)	135
27.táblázat	Internethasználattal töltött idő (óra/hét) különböző helyszíneken (WIP 2007)	138
28.táblázat	Szabadidős internethasználattal töltött idő (óra/hét) különböző demográfiai csoportokban (WIP 2007)	139
29.táblázat	Az internetes tevékenységek típusai – a főkomponens elemzés eredménymátrixa (WIP 2007)	140
30.táblázat	Az internethasználók típusai az online végzett tevékenységek alapján – a klaszterelemzés eredménye, klaszterközéppontok(WIP 2007)	141
31.táblázat	Az online tevékenységek alapján képzett csoportok főbb demográfiai jellemzői (WIP 2007)	142
32.táblázat	Az online tevékenységek alapján képzett csoportok főbb internet használati jellemzői (WIP 2007)	142
33.táblázat	A különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő (óra/hét)	145
34.táblázat	Az egyes szabadidős tevékenységekre fordított idő a különböző demográfiai csoportokban (átlag óra/hét; WIP 2007)	146
35.táblázat	A különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő (óra/hét) az internethasználat függvényében– az ANOVA elemzés eredményei (WIP 2007)	147
36.táblázat	Korreláció az internethasználatra fordított idő és a különböző szabadidős tevékenységekre fordított idők között–Pearson R együtthatók (WIP 2007)	148
37.táblázat	Korreláció az internethasználatra fordított idő és a különböző szabadidős tevékenységekre fordított idők között korcsoportonként– Pearson R együtthatók(WIP 2007)	150
38.táblázat	A különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő az internet-adaptációs kategóriák szerint– heti átlagos óraszám (WIP 2007)	151
39.táblázat	A különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő az internethasználat tartalmi tipológiája szerint– heti átlagos óraszám (WIP 2007)	152
40.táblázat	Korreláció a különböző szabadidős tevékenységekre fordított idők és az online tevékenységek gyakorisága alapján képzett főkomponensek között – Pearson R együtthatók (WIP 2007)	153
41.táblázat	A családtagokkal, illetve barátokkal töltött idő összefüggései az internethasználattal és az egyén különböző szocio-demográfiai jellemzőivel – a lineáris regresszióelemzés eredményei (Beta együtthatók; WIP 2007)	155
42.táblázat	A 2002-ben internetezők csoportjának szocio-demográfiai megoszlása 2002-ben és 2007-ben (WIP 2002-2007)	158
43.táblázat	A különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő (átlag óra/hét) a 2002-es internetezők csoportjában a 2002-es és a 2007-es mintában korcsoportonként (WIP 2002-2007)	160
44.táblázat	A különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő (óra/hét) a 2002-es és 2007-es internetezés alapján képzett csoportokban (WIP 2002-2007)	161
45.táblázat	A hipotézisekkel kapcsolatos összefoglaló következtetések	165

Ábrák jegyzéke

1. ábra.	A Rogers féle adaptációs kategóriák (Forrás: www.diffuzio.hu)	29
2. ábra.	A vezetékes telefonvonalak számának alakulása Magyarországon 1990-től 2007-ig..	80
3. ábra.	A mobiltelefon előfizetések számának alakulása Magyarországon 1993-tól 2007-ig..	82
4. ábra.	Internethasználat és otthoni internet penetráció az Európai országokban	83
5. ábra.	Internethasználat és otthoni internet penetráció alakulása Magyarországon	83
6. ábra.	Internethasználat alakulása a különböző életkori és iskolai végzettségű csoportokban	85
7. ábra.	Az átlagos kapcsolatszám az IKT eszközök használói és nem használói körében (Szegedi háló)	105
8. ábra.	A városon kívüli kapcsolatok száma az IKT eszközök használói és nem használói körében (Szegedi háló).....	113
9. ábra.	A kapcsolatháló heterogenitása lakóhely (SD) és kor (IQV) az IKT eszközök használói és nem használói körében (Szegedi háló).....	115
10. ábra.	Kommunikációs csatornák használata a napló alapján (Szegedi háló)	122
11. ábra.	Kommunikációs csatornák használata a kapcsolat típusa szerint (Szegedi háló)	124
12. ábra.	Kommunikációs csatornák használati aránya különböző távolságokban élő partnerek esetén (Szegedi háló).....	124
13. ábra.	A kommunikáció helyszíne a kommunikációs csatornák szerint	126
14. ábra.	Személyes (face-to-face) kontaktusok száma az egyhetes naplóvezetés alapján az IKT eszközök használói és nem használói körében (Szegedi háló)	127
15. ábra.	Infokommunikációs csatornák használati gyakorisága a személyes kontaktusok gyakorisága szerint az összes vizsgált kapcsolatban (Szegedi háló)	133
16. ábra.	Infokommunikációs csatornák használati gyakorisága a személyes kontaktusok gyakorisága szerint az összes olyan kapcsolatban, amelyben használnak vezetékes és mobiltelefont, valamint e-mailt (Szegedi háló)	133
17. ábra.	Az internethasználat kezdete, és az ez alapján meghatározott adaptációs kategóriák (WIP 2007)	144
18. ábra.	Az otthoni internethasználat hatása (percepció alapján) a családtagokkal és barátokkal együtt töltött időre (WIP 2007)	156
19. ábra.	A különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő (óra/hét) a 2002-ben internetezők körében a 2002-es és a 2007-es mintában (WIP 2002-2007)	159
20. ábra.	A különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő (óra/hét) a teljes 2002-es és 2007-es mintán (WIP 2002-2007)	161

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik hozzásegítettek e disszertáció elkészültéhez.

Mindenekelőtt szeretném megköszönni konzulensem, Tardos Róbert lelkiismeretes munkáját, folyamatos szakmai és emberi támogatását, biztatását.

Köszönöm a tézistervem és a munkahelyi vitára benyújtott dolgozatom bírálóinak, Lengyel Györgynek, Lőrincz Lászlónak és Pintér Róbertnek a hasznos tanácsokat, észrevételeket.

Köszönettel tartozom munkahelyemnek, a TNS-Hoffmannak, hogy egy hónapos tanulmányi szabadságot biztosított a dolgozatírásra, ami lehetővé tette a disszertáció megalapozását. Köszönöm kollégáim türelmét, bátorítását és inspiráló, kreatív ötleteit.

Hálás vagyok Kovács Andreának, aki sokat segített a dolgozat végső formázásában.

Köszönöm a családom és barátaim megértését, hogy a közös programok helyett sokszor a dolgozatírást választottam. Nem utolsó sorban köszönöm férjem kitartását, türelmét és támogatását, amely sok erőt adott a munkám során.

1. BEVEZETŐ

Az infokommunikációs technológiák és különösen az internet terjedése és ennek társadalmi hatásai az utóbbi évtizedekben élénken foglalkoztatták a társadalomkutatókat. A posztindusztriális társadalom első jelentős szociológusa, Daniel Bell már a hetvenes években azt jósolta, hogy az új digitális médiumok elterjedése, a számítógépes adatfeldolgozás és a kommunikáció egységes technológiába való integrálódása jelentős társadalmi változásokat fog előidézni (Bell 1979). Manuel Castells, már a Bell jóslatainak megvalósulását jelentő internet korában dolgozta ki átfogó hálózati társadalom modelljét (Castells 1996). Véleménye szerint a kommunikációs csatornák decentralizált hálózatokba rendeződése, az információ jelentőségének felerősödése és a speciális technológiák konvergenciája révén kialakult integrált rendszerek hatására a társadalmi és a gazdasági színtereken az új típusú, hálózati alapon működő szervezetek jelennek meg. A hálózati logika mindenféle folyamatban, szervezetben megvalósítható, egyszerre van jelen benne a szerkezet és a strukturálatlanság, és e kettősségből adódóan az újítás és a rugalmasság lehetősége. A hálózati logika létrejöttéhez és erősödéséhez nagymértékben hozzájárultak az új információs technológiák.

Az internet terjedésének kezdetén, amikor még csak találgatni lehetett a lehetséges társadalmi hatások irányát és mértékét, gyakoriak voltak – különösen a médiában – a szélsőségesen pozitív és negatív jóslatok egyaránt¹. Sokan éltették az új technológiát, mert azt hitték, ez gyógyírt jelent majd számos problémára, segít leküzdeni a földrajzi és társadalmi távolságokat, az információ szabad és decentralizált áramlásával erősíti a demokráciát. Mások attól féltek, hogy a digitális technológiák terjedésével tovább növekszik az individualizáció, a társadalom atomizálódása, az elmagányosodás, és az emberek a valóság helyett a kényelmesebb, jobban kontrollálható virtuális világ felé fordulnak.

¹ Ezekről részletesen lásd: Bargh és McKenna (2004), valamint Wellman és Hogan (2004) írásait.

² A 90-es évek második felében az üzleti internetes alkalmazások elterjedésével gombamód

A technológia szélesebb körben való elterjedésével párhuzamosan a 90-es évek közepétől ezeket az elmélkedéseket fokozatosan felváltották az empirikus kutatások. DiMaggio a kétezres évek elején öt fő kutatási irányt azonosított a területen: (1) a digitális egyenlőtlenségek („digitális szakadék”) problémaköre, (2) valamint az internet társadalmi kapcsolatokra, (3) a politikai életre, (4) a szervezetek átalakulására és (5) a kultúrára kifejtett hatásának vizsgálata (DiMaggio et al. 2001).

Azóta az internet több tekintetben is változott: jelentősen nőtt az internetezők száma világszerte, a fejlett nyugati világban egyre inkább *mainstream* eszközről van szó, lecsengett a *dotkom-láz*², miközben a gazdasági életbe és az emberek mindennapjaiba is egyre inkább beágyazódik az internet alkalmazása. A web 2.0 megjelenésével a közösségi tartalom-előállítás és interaktivitási lehetőség egy minőségileg másfajta internet-élményt hozott létre a felhasználók számára (pl. blogok, wikik). A szélessávú kapcsolat, illetve a korlátlan hozzáférési csomagok általánossá válásával az olyan alkalmazások is elterjedtté váltak, mint pl. a zenei és filmfájlok cseréje, internetes rádiózás/televíziózás, internetes telefonálás (Bodó-Lakatos 2010; Csigó 2009; Tófalvy et al. 2011). A legutóbbi időszakban pedig a mobil szélessáv és az (egyre olcsóbb) okostelefonok fokozódó terjedésével az állandó online lét már az otthonon vagy munkahelyen kívül töltött időben sem szakad meg. A – főleg offline ismeretségek alapján szerveződő – közösségi oldalak (Facebook, MySpace, Twitter vagy a hazai iwiw) a legnépszerűbb alkalmazások közé kerültek. A dolgozat írása közben indult Google+ az első két hétben már 10 millió felhasználót mondhatott magáénak, akik napi 1 milliárd megosztást tettek közé. Ezek az új tartalmi és szerveződési sajátosságok kibővítik a kutatások lehetséges területeit, és a fő irányvonalakon belül is újabb, egyre mélyebb elemzési lehetőségeket vetnek fel.

A digitális szakadék, illetve digitális egyenlőtlenségek kérdése is egy olyan terület, amely nem veszített aktualitásából, inkább csak a kérdésfeltevésében lett differenciáltabb a korai időszakhoz képest. „Digitális szakadékról [...] akkor

² A 90-es évek második felében az üzleti internetes alkalmazások elterjedésével gombamód szaporodtak az elektronikus kereskedelemmel foglalkozó cégek a gyors meggazdagodás reményében. A dotcom cégek tőzsdei szárnyalása az ezredfordulóig tartott.

beszélhetünk, ha szisztematikus és mély különbségek vannak egyes társadalmi csoportok információs technológiával kapcsolatos tudása, illetve az ahhoz való hozzáférés tekintetében” (Lengyel et al. 2003). A „szakadék” tehát egy kétpólusú megosztottságra utal, míg a későbbiekben elterjedt digitális egyenlőtlenség kifejezés már finomabb skálán érzékelhető különbségekre vonatkozik (Angelusz et al. 2004). Míg a különbségeket korábban főleg az internethez való hozzáférés alapján mérték, később bevezetésre került a másodlagos digitális egyenlőtlenség fogalma, amely már a felhasználókon belüli differenciálódásokra (használatbeli, kognitív, nyelvtudásbeli különbségekre) fókuszál (DiMaggio–Hargittai 2001).

Az internettel kapcsolatos kutatások egy másik köre nem függő, hanem független változóként kezeli az internethasználatot: azt vizsgálja, hogy milyen hatással van bizonyos társadalmi jelenségekre – így a társadalmi integrációra, a közösségekre, társas kapcsolatokra, társadalmi tőkére – ez az új technológia (Wellman et al. 2001, 2002; Robinson et al. 2001; Hampton–Wellman 2003; Katz–Rice 2002; Bargh–McKenna 2004). A kérdésfeltevést indokolják azok az időnként aggodalomra okot adó tanulmányok, melyek a nyugati világban tapasztalható elmagányosodásról, izolációról, a társas kapcsolatok elsekélyesedéséről számolnak be (Putnam 2000; McPherson et al. 2006).

Míg a televízió szerepével kapcsolatban viszonylag egységesek az álláspontok, az internet társas kapcsolatokra, társadalmi tőkére vonatkozó hatását tekintve többféle nézet él. Egyesek szerint kedvezően befolyásolja a közösségi életben való részvételt, a kapcsolatok fenntartását (Wellman et al. 2001, 2002, 2003; Hampton 2001; Cole 2000; Rainie 2000), mások szerint magányossá tesz (Kraut et al. 1998; Nie–Hillygus 2002; Pronovost 2002). Az ellentmondás többnyire a kutatások eltérő módszertanából, kérdésfeltevéséből, orientálódásából adódik. Az internet egyszerre tekinthető egy tömegműediumnak és a személyközi kommunikáció egyik lehetséges csatornájának; a használata pedig időt rabló, haszontalan szórakozásnak vagy éppen a mindennapi életet hatékonyabbá tevő, időt felszabadító tevékenységnek.

A negatív hatásokat hangsúlyozók többsége az internethasználatot magányos időtöltésnek tekinti, és sokszor csak az időmérleg vizsgálatok eredményeire

fókuszál. Így nem meglepő módon jutnak olyan következtetésre, hogy ha valaki több időt tölt internetezéssel, akkor kevesebb ideje marad más tevékenységekre, így a társas kapcsolatok ápolására is (Nie–Erbring 2000). Figyelmen kívül hagyják azonban azt a tényt, hogy az internet kommunikációra, ismerkedésre és meglévő kapcsolatok fenntartására is használható. A pozitív hatásokat emlegetők jobbra ezt az utóbbi érvelést alkalmazzák, és az internetre mint kommunikációs eszközre tekintenek elsősorban (Haythornwaite et al. 1995; Wellman et al. 2001). Kérdés marad persze, hogy a személyes találkozásokat, együttléteket, a közösségi aktivitást helyettesítheti-e az online kapcsolattartás, illetve, hogy a hagyományos kapcsolattartási formáknak a gyengüléséért, háttérbe szorulásáért valóban az új technológiák-e a felelősek.

Dolgozatomban megpróbáltam integrálni a kétféle megközelítésmódot, és figyelembe venni az internetet, mint a személyközi kommunikáció egy lehetséges csatornáját, valamint a használatát, mint időtöltést egyaránt. A fő kérdésem az volt, hogyan illeszkednek a modern technológiák a hagyományos kommunikációs formákhoz, és milyen szerepet töltenek be a privát kapcsolathálózatok fenntartásában. Ezt három kérdéscsoport alapján vizsgáltam:

1. az internethasználat és a privát kapcsolatháló jellemzőinek összefüggései,
2. az internethasználat, mint személyközi kommunikációs eszköz szerepe a kapcsolatok fenntartásában, valamint
3. az internethasználat, mint időtöltés összefüggése a társas szabadidő mennyiségével.

Az első két terület vizsgálatához egy speciális kapcsolathálózati kutatás, a Szegedi háló adatait használtam fel, mely – sajátos módszertanának köszönhetően³ – egyedülálló elemzési lehetőségeket biztosít az infokommunikációs eszközök és a különböző kapcsolatháló típusok nagy mintán történő vizsgálatára. A kutatás hátránya, hogy az internet terjedésének viszonylag korai szakaszában, 2003-ban történt az adatfelvétele, illetve, hogy csak egy városra korlátozódott. Ezt ellensúlyozandó párhuzamos elemzéseket végeztem egy 2005-ös részben hasonló,

³ A hagyományos kérdőíves technikát kiegészítettük egy speciális, egy hetes kommunikációs naplóval, melyben a résztvevők rögzítették az összes magáncélú kommunikációs eseményüket, azok legfontosabb jellemzőivel.

országos adatbázison is (Országos háló), mely ugyan nélkülözte a kommunikációs naplót, de a kapcsolathálózati és IKT használati kérdései alapján alkalmas volt bizonyos elemzések összehasonlítására.

A harmadik, időfelhasználást érintő kérdéskör vizsgálatára végül a World Internet Project 2007-es magyarországi adatbázisát használtam⁴. (Az eredeti elképzelés szerint a KSH időmérleg kutatásának adatait használtam volna, ám annak csak a 2000-res adatbázisa hozzáférhető egyelőre, melyben az internethasználat alacsony szintje nem teszi lehetővé az érdemi elemzéseket.) A WIP 2007 adatbázis viszont már kellően nagy mintán, kellően nagy arányú internetezőt tartalmaz, ami árnyaltabb vizsgálatokra is módot adott. A hátránya, hogy nem igazi időmérleg, nem érint minden tevékenységet, és a válaszadó becslésein alapul, ami a tapasztalatok szerint torzít. Feltételezve viszont, hogy ez a torzítás mindenkinél hasonló mértékű és irányú, alkalmasnak tartottam ezeket az adatokat az összehasonlító és összefüggéseket kereső elemzésekre, és a kutatási kérdéseim megválaszolására.

⁴ Néhány területen összehasonlítva ezt a WIP 2002-es adatbázisának időfelhasználási adataival.

2. ELMÉLETI KERET

2.1. Közösségek vs. hálózatok

Az internet társadalmi hatásairól folyó diskurzus nem új keletű. Évszázados vita övezi azt a kérdést, hogy az olyan makroszintű társadalmi változások, mint a modernizáció, az iparosodás, a technológiai fejlődés hogyan hatnak a mikroszintű viszonyokra, közösségekre, személyközi kapcsolatokra. (Tulajdonképpen ez a kérdés hozta életre a szociológiát, mint tudományt is.)

Ezt a kérdést nevezte Wellman (1979) a 70-es évek végén *közösségi kérdésnek* (*community question*), és ebbe a gondolatmenetbe ágyazta be később (Wellman 1999; Wellman et al. 2003) az internet társadalmi hatásaival kapcsolatos nézeteket is. Ezek egyik –időben a legkorábban kialakult – vonulata (*community lost*) szerint a modernizációs folyamatok, a technológia fejlődése a közös normákon, szokásokon alapuló, területileg szerveződő hagyományos közösségek felbomlásához, személytelen és individualista társadalom kialakulásához vezetnek. Ennek az ellenpólusát képezi az az irányzat (*community saved*), amely szerint a közösségek továbbra is élnek, hiszen az embereknek elemi szükségük van a szolidaritásra, a kölcsönös segítségnyújtásra és az informális társadalmi kontrollra. A harmadik irányzat (*community liberated*) hívei úgy látják, hogy a közösségek nem szűnnek meg, de átalakulnak: a hagyományos területi elv helyett egyre inkább a közös érdeklődés és hitvallás alapján szerveződnek, és az új infokommunikációs technológiák éppen az ilyen jellegű közösségek, hálózatok megerősödéséhez járulnak hozzá.

Az alábbiakban ezeket a közösségek, társadalmi kapcsolatrendszerek átalakulásával kapcsolatos elméleti megközelítéseket mutatom be részletesebben.

2.1.1. Elveszett közösség

A szociológiában Ferdinand Tönnies *Közösség és társadalom* (1887) című könyvét tartják a közösségek felbomlásáról szóló vita kiindulópontjának. A Tönnies által felállított dichotómia a tradicionális társadalmakra jellemző, szoros rokoni és szomszédsági kötelékekre, szolidaritásra, egységes kultúrára és normarendszerre épülő *közösséget* (*Gemeinschaft*) állítja szembe a modern

nagyvárosok kulturálisan heterogén, elidegenedett, gyorsan változó, esetleges, érdekekre épülő kapcsolatok által jellemzett *társadalmával* (Gesellschaft). A nosztalgiával felidézett közösségi létforma hanyatlásáért a szerző a kapitalizmust, illetve a modernitást teszi a felelőssé. E megközelítés szerint a nyugati társadalmak centralizált, bürokratikus struktúrákká való átalakulása súlyos mértékben meggyengítette az elsődleges kötéseket és a hagyományos közösségeket azáltal, hogy fokozta az egyéneknek a formális szervezeti erőforrásoktól való függését. A létrejövő új bürokratikus intézmények számos területen átvették a termelési és reprodukciós szerepeket a családtól és a helyi közösségektől, ezáltal csökkenve a helyi autonómiát, illetve a szolidaritást.

Émile Durkheim Társadalmi munkamegosztásról (1893) írt doktori disszertációjában – de a később megjelent Öngyilkosságban (1897) is – tetten érhetők a megváltozott társadalmi integrációval, az erkölcsi válsággal, a közösségek hanyatlásával kapcsolatos félelmek. A pesszimista társadalomszemlélet Némédi (2005) szerint a korszak republikanizmusából eredeztethető, melynek képviselői ugyan fontosnak tartották a gazdasági fejlődést, annak erkölcsi következményeit azonban pesszimizmussal szemlélték. Durkheim társadalomszemléletét is áthatotta az egyetemes értékpusztulás érzete, melyért a modernitást tette elsőszámú felelőssé. A munkamegosztásról írt könyvében a társadalmi szolidaritás két fajtáját különbözteti meg. A *mechanikus szolidaritás* közvetlenül kapcsolja össze az egyént a társadalommal, egyfajta „kollektív tudat” segítségével. A mechanikusan szolidáris egyének emiatt a közös tudatelem miatt cselekszenek egyformán, és nem az egymás iránti elkötelezettségből eredően. (Ezért nevezi ezt Durkheim hasonlóságon alapuló szolidaritásnak.) Távol áll így ez a felfogás a Tönnies-féle romantikus közösség-elképzeléstől, amelyben a kölcsönösség, az egyetértés a központi mozzanat. Durkheim szerint ez a mechanikus szolidaritás jellemezte az ipari forradalom előtti viszonylag homogén társadalmakat. A munkamegosztásból fakadó *organikus szolidaritás* ezzel szemben a modern társadalmak jellemzője, mely egyfajta funkcionális együttműködést jelent a részek között. Durkheim a részek kapcsolatát az élő organizmushoz hasonlította, ahol az egyik szerv működése nélkülözhetetlen feltétele a másik működésének és az egész fennmaradásának. Az organikus

szolidaritáshoz nem szükségesek a közös normák, értékek. A kontrollt az átalakult társadalomban már nem a közösség jelenti, hanem a személytelen bürokrácia.

A chicagói iskola városszociológusait is az „elveszett közösség” elmélet hirdetői közé sorolhatjuk. Egyik legjelentősebb képviselőjük, Louis Wirth, az *Urbanizmus mint életmód* című 1938-as tanulmányában az emberi kapcsolatokban tapasztalt válságjeleket a nagyváros olyan sajátosságaival magyarázta, mint a nagy lélekszám, a népsűrűség, valamint a differenciált társadalmi szerkezet. Ezekből eredezteti a primer kapcsolatok elszemélytelenedését, felületességét és a társadalmi kontroll hiányát. Az így létrejövő sajátos típusú társadalmi szerveződés („életforma”) az urbanizmus, melyet a másodlagos csoportkapcsolatok dominanciája és az elsődleges kapcsolatok felbomlása jellemez. Az urbanizációt Wirth a modern civilizáció legfontosabb indikátorának tartja, mivel ez a jelenség mind térben, mind időben szorosan korrelál az iparosodás fokával. Társadalmi következményeiként említi a térbeli szegregációt, a specializációt, a racionalizációt, a kapcsolatok felszínessé válását és az egyén lelki válságát. Az urbanizációval együtt járó jelenségek közül Wirth a legátfogóbban a *társas kapcsolatok* alakulásával foglalkozik. A népesség nagy létszámából adódóan egyrészt egy nagyvárosban élő ember potenciálisan több emberrel léphet kapcsolatba, mégis kevesebbet ismer közülük, mint egy faluban vagy kisvárosban élő. A nagymértékű heterogenitás, valamint a fokozódó lakóhelyi és munkahelyi mobilitás nem teszi lehetővé tartós és erős kötődések kialakulását. Ilyen körülmények között a hagyományos közösségekre jellemző szolidaritás helyett a verseny és a formális ellenőrző mechanizmusok tartják össze az emberi kapcsolatokat. A nagyvárosi élet differenciált volta többféle társasághoz fűzi az embert, ezek a kötések azonban épp azért gyengék, mert egyoldalúak, egyfajta szerephez kötődnek. A nagyvárosi csoportok Wirth szerint nem rendeződnek koncentrikusan, egymás köré, mint ami a primitívebb társadalmak szerveződésére volt jellemző, ahol a szűkebb csoportok részét képezték a tágabbaknak, hanem inkább csak érintik vagy esetlegesen metszik egymást.

Az „elveszett közösségek” kérdése sok szociológust foglalkoztatott a 20. század második felében is. A kutatók a jelenkori agrártársadalmak vizsgálatával, illetve a történeti adatok elemzésével ingatták meg a régi közösségek idealisztikus képét

(Szántó-Tóth 1993). Kiderült, hogy ezek a közösségek sokkal heterogénebbek, és a határaik sem annyira lezártak, mint ahogy a korai szociológusok és antropológusok leírták őket. Ugyanakkor a fejlettebb módszertani eszközök segítségével azt is bebizonyították, hogy a modern, urbánus társadalomban is léteznek még személyes kapcsolatokon nyugvó társulási formák.

2.1.2. Megmentett közösség

A borúlátókkal szemben a 60-as években indult ellenmozgalom (*community saved*) azt állította, hogy a szomszédsági és a rokonsági szolidaritás még mindig él, és a közösség továbbra is hatékony gazdasági és társadalmi forrást jelent az embereknek. Bár elismerték, hogy a modern világ kedvez a szűkebb bázisú kapcsolathálózatok kialakulásának, azt állították, hogy ezek a hálózatok is hajlamosak arra, hogy a szolidaritás jegyeit mutassák. A *mentett közösség* irányzata számos empirikus elemzéssel alátámasztotta, hogy az elveszettnek hitt elsődleges kapcsolatok az urbánus környezetben is fennmaradnak. Míg az elveszett közösség hirdetői a közösségek szétszűrése és a szegénység közötti összefüggésről beszéltek, addig ez az irányzat számos bizonyítékot talált arra, hogy léteznek szolidaritás hálók a szegények, etnikai kisebbségek körében is, gyakran a központosító állammal szemben (Tilly 1978). Mindezekből azt a következtetést vonták le, hogy az ember alapvetően társas természete minden körülmények között megnyilvánul. A 60-as évek elejére ez az irányzat lett az új ortodoxia (Greer 1962, Gans 1962). A közösségek tudományos újrakutatása összecsengett a 60-as évek közhangulatával: az emberjogi mozgalmak rasszizmus ellenes aktivitásával, a diákmozgalmak humanizmusával, a várospolitikusok és tervezők preferenciáival, melyek az újjáépítés helyett a zajos, sűrűn lakott belvárosok megőrzésére helyezték a hangsúlyt.

Bár ez az irányzat megdöntötte az elveszett közösségek teóriát elméleti és empirikus tekintetben is, mindezt olyan tanulmányokkal érte el, amelyek a területileg jól körülhatárolható közösségi szolidaritás fennmaradását hangsúlyozták. Figyelmen kívül hagyták ugyanakkor, hogy a nagy társadalmi változások nem hagyták érintetlenül az elsődleges kötések struktúráját. Mivel csak a megmaradt szolidaritást keresték a szomszédság, rokonság, munkahelyi

közösségek körében, a teljes háló kapcsolatrendszeréről (az abban lévő gyenge, szétszórt kötésekről) nem vettek tudomást. Ilyen szempontból ugyanazt a tévedést követték el, mint az elveszett közösség hívei, mert mindketten a szolidaritás érzést és a territoriális kohéziót tekintették a közösségi létformák alapjának (Wellman 1979).

2.1.3. Felszabadított közösség

A két előző elmélet határmezsgyéjén fejlődött ki a 70-es években a „felszabadított közösség” (*communitiy liberated*) irányzata, amely elismeri az elsődleges kötések létét és fontosságát, ugyanakkor belátja, hogy a modern korban a kapcsolatok többsége nem rendeződik sűrű szövésű, szorosan zárt, szolidaritás alapú közösségekbe (Wellman 1979). Az új típusú kapcsolati szerveződések kialakulásában a következő tényezők szerepét hangsúlyozzák:

1. A lakóhely, a munkahely és a rokonság térbeli elkülönülése együtt jár a kapcsolatok gyengébb szolidaritású, multiplex hálózatokba való rendeződésével.
2. A nagyfokú lakóhelyi mobilitás gyengíti a meglévő kötések, és gátolja az erős kötések kialakulását.
3. Az olcsó és hatékony közlekedési és telekommunikációs eszközök megkönnyítik a térben szétszórt elsődleges kapcsolatok fenntartását.
4. A város és a nemzetállam nagysága, sűrűsége, diverzitása a sokféle interakciós lehetőséggel növeli az esélyét a lazán határolt többretű társadalmi hálók kialakulásának.
5. Az elsődleges kötések térbeli eloszlása és a városok nagyfokú heterogenitása csökkenti a valószínűségét, hogy valakinek az ismerősei egymással szoros szolidáris kapcsolatban legyenek.

A felszabadított közösség irányzata felhagyott azzal, hogy a közösségi kérdést lokális kezdőpontból elemezze, ehelyett a figyelmét az elsődleges kötések struktúrájára irányította. Megállapította, hogy az elsődleges kötések egyre inkább ritka szövésű, térben kiterjedt, elágazó szerkezetbe rendeződnek ahelyett, hogy szorosan zárt közösségeket alkotnának (Granovetter 1973; Shorter 1975; Fischer 1976). Bár ezek a kötések kevesebb szálból állnak, mint amikor a rokoni, lakóhelyi és munkakapcsolatok kombinálódtak, mégis fontos forrásai a szociális támogatásoknak. Ez a laza szövésű, elágazó struktúra lehetőséget biztosít az ipari-

bürokratikus társadalmi rendszer szétszórt és differenciált forrásaihoz való hozzáféréshez. Az erőforrásokhoz való hozzáférés már nem a kölcsönös kötelezettségvállalás kérdése, sokkal inkább függ a személyközi kapcsolat minőségétől, a kapcsolattartás egyszerűségétől, a tagok mobilizálhatóságától és a network összeköttetésektől.

A 80-as évekre a közösségek problémájának vitája lezárulni látszott, és az az egységes nézőpont alakult ki, hogy az ipusztuáialis és a posztipusztuáialis társadalmakban a közösség továbbra is létezik, csak némiképpen átalakult (Fischer, 1982). A családí és a lokális kapcsolatok továbbra is fontosak maradtak (a rokonság a széleskörű támogató kapcsolatok stabil magját jelenti, a szomszédság pedig adott esetben azonnali hozzáférést nyújt bizonyos javakhoz és szolgáltatásokhoz), a közösségi interakciók helyszíne azonban egyre inkább áttevődik a nyilvánosról a privát helyszínekre. A mai közösségek alapját már nem a szomszédság jelenti, az embereknek több barátjuk van a szűkebb lakóhelyükön kívül, mint azon belül. A közösségek gyakran nem úgy jelennek meg, mint valódi csoportok, hanem mint lazán összetartott, elmosódott határokkal rendelkező kiterjedt hálózatok. Egy ilyen hálózat kedvező lehetőségeket biztosíthat, de együtt járhat egyfajta bizonytalansággal is. A lokális közösség tehát továbbra is fontos marad, de a teljes hálózatban a kapcsolatoknak csak egy elenyésző hányadát alkotja.

Wellman szerint a társadalom szerkezeti változása a csoport-alapú szerveződésektől (*little boxes*) a „glokalizáció” át a hálózati individualizmus (*networked individualism*) felé tendál (Wellman 1999, Wellman. et al. 2003). A globalizáció⁵ fokán az egyén még egyaránt kötődik a helyi csoportokhoz, közösségekhez, de a kapcsolatai már ezeken túlnyúlnak, globálisan is kiterjednek. A folyamat végén a lokális csoportok (család, szomszédság, munkahelyi kollektíva) szerepe elhanyagolhatóvá válik, az egyén lesz a kapcsolódások elsődleges egysége. Az egyének a családtól, lokális közösségektől független laza, sokrétű, egymást gyakran átfedő hálózatokhoz kapcsolódnak, melyekben a

⁵ A globalizáció kifejezést Wellman és Hampton vezette be annak érzékeltetésére, hogy a számítógépes kommunikáció segít mind a helyi, mind a távoli kapcsolatok fenntartásában, tehát mind lokálisan, mind globálisan növelheti a társadalmi tőkét (Hampton 2001).

határok kevésbé élesek, és a hierarchia szerepe mérsékeltebb, mint a hagyományos közösségekben. Ezt a folyamatot segítik elő Wellman szerint az olyan technológiai fejlesztések is, mint a mobiltelefon, a hordozható számítógép és a vezeték nélküli internet, melyek révén az egyének lokális pozíciójuktól függetlenül is kapcsolatba léphetnek egymással. Ez a tendencia kétségtelenül érzékelhető a fejlett nyugati világban, azonban nehéz elképzelni a lokalitás teljes megszűnését. Hiszen még ha a munka delokalizálása elvben lehetséges is bizonyos szektorokban, az embernek valahol laknia is kell, lakóhely pedig hosszabb-rövidebb időre egy térbeli állandóságot jelent. Nem beszélve a kapcsolatainkról: a család, a rokonság, a barátságok, melyek szerepe még manapság sem nem elhanyagolható a helyhez kötöttségben.

2.1.4. Kapcsolathálózati megközelítés

A zártabb közösségek fokozatos „hálózatosodása” megnehezítette a hagyományos elemzési technikákkal történő empirikus vizsgálatokat a társadalmi integráció területén. A módszerek hiányosságaiból fakadó elégedetlenség vezetett egy új szemléleti és módszertani paradigma⁶, a *kapcsolathálózat elemzés* kifejlődéséhez. A network megközelítés legfontosabb előzményének a Moreno-féle szociometriát tartják, de a szálak visszavezethetők egészen Simmel formális szociológiájáig⁷. A hálózatelemzők az egyéni viselkedés, attitűdök magyarázatában kiemelt helyen kezelik a kapcsolathálózatban elfoglalt strukturális elhelyezkedést, az egyént körülvevő „mikro-miliót” az individuális jellemzőkkel szemben. Ezzel egyidejűleg elutasítják a társadalmi integráció normatív magyarázatait, mely szerint a közösségeket a közös normák és értékek tartják össze. A network megközelítést – a benne rejlő többszintű elemzési lehetőségek miatt – többen összekötő kapocsnak tekintik a hagyományos mikro- és makroszociológiai értelmezések között (Tardos 1995).

A kapcsolatháló elemzés a szociológia területei közül leginkább a struktúra, illetve mobilitás kutatásokban talált termékeny talajra. A társadalmi struktúra ebben a felfogásban nem tekinthető egy merev, determinisztikus rendszernek, sokkal inkább kapcsolatok, tranzakciók hálójából felépülő szerveződés. A

⁶ A „paradigma” kifejezés alkalmazhatóságát vitatja Tardos Róbert (1995)

⁷ Gondolok itt a triád-kapcsolatok vizsgálatára.

struktúrakutatás elsődleges célja ezeknek a hálózatoknak a módszeres leírása, illetve magyarázata. A kapcsolathálózati megközelítés egyik legfőbb előnyének azt tartják, hogy egyszerre képes empirikusan is megragadni a strukturális kényszereket, és azokat az egyéni cselekvéseket, amelyek hatására a strukturális kényszerek maguk is folyamatosan alakulnak.

Ebben a megközelítésben értelmezi Nan Lin (1997(1987)) is a makrostrukturák szerveződését, amikor a *homofil* és *heterofil* interakciók, illetve a velük együtt jelentkező expresszív és instrumentális cselekvések hatását veti össze olyan makroszintű kényszerekkel, mint a struktúra fenntartására irányuló *pozíció ereje*. A homofília elve (ami Lazarsfeld és Merton nevéhez kötődik) alapján a társadalmi interakciók a státusz hierarchia azonos szintjén elhelyezkedők között elterjedtek, vagyis a kapcsolatok kialakulásának és fennmaradásának nagyobb az esélye az egymáshoz hasonlóak között. A homofilikus interakciókat az expresszív cselekvések tartják össze, amelyek célja a rendelkezésre álló értékes erőforrások megőrzése és védelme. Ugyanakkor ezek a homofilikus interakciók korlátozhatják a mobilitást és az új információk terjedését. Az egyén úgy érhet el magasabb státuszt ebben a rendszerben, ha a strukturális kényszerek és a homofília elvével szemben a gyenge (heterofil) kötéseit mozgósítja. Az erőforrások megszerzését célzó, heterofil interakciókat felhasználó cselekvéseket nevezi Lin instrumentális cselekvésnek. A gyenge kötések segítségével elérhető mobilitás valószínűsége azonban függ a státusztól is: minél magasabb a származási pozíció, annál inkább csökken a gyengébb kötések használatának az előnye az erősebb kötések használatával szemben.

Hasonló következtetésekre jut Granovetter (1973) is a „gyenge kötések ereje” néven ismertté vált elméletében. Álláspontja szerint a gyenge kötéseknek mind makrostrukturális, mind individuális szinten kiemelkedő a jelentőségük. Az erős kötések által kialakított hálózati gócok elszigeteltek, provinciálisak lennének, ha a gyenge kötések nem teremtenék meg azokat a csatornákat, amelyeken keresztül e viszonylag zárt alakzatok egy szélesebb makrojellegű társadalmi integrációba kapcsolódhatnak. Individuális szinten pedig abban áll a gyenge kötések ereje, hogy az ambíciókkal rendelkező egyéneket kapcsolatba hozza a társadalmi hierarchiában magasabb pozícióban lévő személyekkel, ami nagyobb lehetőséget

kínál a magasabb szintekhez tartozó erőforráskészletek elérésére, ezáltal a társadalmi mobilizációra.

2.1.5. Kapcsolati erőforrások, társadalmi tőke

A kapcsolatok erőforrásként való értelmezése egy másik megközelítésmód, a társadalmi tőke területére vezet át. Bár a fogalmat már 1916-ban is használta Hanifan a vidéki iskolaközösség-központok elemzése során (Orbán-Szántó 2005), a társadalmi tőke szélesebb körű alkalmazására a hetvenes és nyolcvanas évekig kellett várni. Bourdieu 1983-ban a gazdasági, a kulturális és a társadalmi tőke fogalmát, valamint az egyes tőkefajták átválthatóságának („rekonverziójának”) folyamatait definiálta általánosabb társadalomelméleti szempontból (Bourdieu 1998(1983)). A közvetlenül anyagi tőkévé váltható gazdasági tőke, valamint a bizonyos feltételek mellett gazdasági tőkévé konvertálható társadalmi és kulturális tőke fogalmából kiindulva jut el a tőkeátváltások elemzéséhez. Nála a társadalmi tőke azokat az erőfeszítéseket foglalja magában, amelyeket az egyének a társadalmi kapcsolatháló kialakítása céljából fejtenek ki.

Coleman (1998(1988)) a társadalmi tőkét „a cselekvők közötti viszonyok struktúrájában” leledzteti, amely akkor keletkezik, amikor „az emberek közötti viszonyok úgy változnak meg, hogy elősegítsék a cselekvést.” (Coleman 1998(1988): 14, 17). Nála tehát a társadalmi tőke erőforrásként hasznosítható kapcsolatrendszer. A társadalmi tőke megteremtésének, megőrzésének és megváltozásának feltételeit a kapcsolatháló zártságát és stabilitását biztosító társadalomszerkezeti sajátosságok, ideológiák és a társadalmi szervezetek alkotják.

Putnam a társadalmi tőke kollektivistikus jellegét hangsúlyozza (1993, 2000). Szerinte ugyanis míg a fizikai tőke fogalma tárgyak, a humán tőke fogalma emberek egyedi sajátosságaira utal, addig a társadalmi tőke az egyének közti kapcsolatokat, szoros társadalmi kapcsolathálókat, erős civil szervezeteket, valamint a kölcsönösség, a szolidaritás és a bizalom ezekből fakadó normáit, a különböző társadalmi csoportok problémamegoldó-potenciálját jelenti. Putnam szerint fontos elkülöníteni a *híd* (*bridging*) és a *kötés* (*bonding*) jellegű társadalmi tőkét. Az előző olyan csoportokban alakul ki, ahol a tagok sok tekintetben

eltérőek, az utóbbit pedig inkább a homogámia, a másság kizárása jellemzi. Mindkét típusú társadalmi tőkének lehetnek pozitív hozadécai: a kötés típusúnál az erős csoporton belüli lojalitás, elkötelezettség, szolidaritás, a híd típusúnál a fokozott mobilitási lehetőségek, az új információkhoz jutás, a nyitottság a másság iránt. Az erős kötés / homogámia alapján képződött csoportok azonban veszélyt is jelenthetnek, olyan negatív externáliákkal járhatnak, mint az idegengyűlölet, rasszizmus, vallási fundamentalizmus. Egy csoport/közösség lehet egyszerre híd és kötés jellegű is, inkább egy folytonos skálát kell elképzelnünk, ahol a megkülönböztetés alapja, hogy inkább melyik végponthoz áll közelebb.

Putman gondolatait továbbfejlesztve Wellman és szerzőtársai (Wellman et al. 2001; Quan-Haase et al. 2002) a társadalmi tőke három megjelenési formáját említik.

1. A *hálózati tőke* (network capital) olyan rokoni, baráti, szomszédi, munkatársi interakciókon alapul, amelyek érzelmi vagy fizikai támogatást, segítséget tudnak nyújtani. (Ez a közösségek magán oldala.)
2. A *részvételi tőke* (participatory capital) fejezi ki a politikai és önkéntes szervezetekben való involváltságot, az önkéntes részvétel képességét, hajlandóságát. Ez segítheti a kollektív igények megfogalmazását. (Ez a közösségek nyilvános oldala.)
3. Wellman meglátása szerint a társadalmi tőke többet takar, mint pusztán az interperszonális interakciók motivációi és a szervezetekben való részvétel, hiszen az emberek általában rendelkeznek egy erős, a közösségek felé irányuló, nyitott attitűddel is, a valahová tartozás igényével. Ezt a fajta társadalmi tőkét nevezi ő *közösségi elkötelezettségnek* (community commitment).

Nan Lin (2001) a társadalmi tőke kapcsolathálózati elmélete kidolgozásának során arra a megállapításra jut, hogy a társadalmi tőke a kapcsolathálózatokban gyökerezik. Lin szerint a társadalmi tőke olyan társadalmi struktúrába ágyazott erőforrás, melyhez az egyének hozzáférhetnek és használhatják, mobilizálhatják céljaik eléréséhez, tehát magába foglalja a beágyazottság, a lehetőség és a felhasználás aspektusát is.

A társadalmi tőkének azonban vannak árnyoldalai is (Putnam 2000; Portes-Sensenbrenner 1993 (1998)). A túlságosan erős szolidaritás aránytalanul nagy kötelezettségekkel járhat a kapcsolatháló magasabb pozíciójú tagjai számára. Amikor a közösség elvárja, hogy a sikeresebb tagok támogassák a kevésbé sikereseket, könnyen felléphet a potyautas probléma. A közösségi normák korlátozhatják a más, kívülről jövő kultúrák (és innovációk) befogadását, ami gátolja az egyén közösségen kívüli kapcsolatainak lehetőségét, ezáltal a társadalmi mobilizációját. A mobilitást nemcsak közvetve, de közvetlenül is akadályozhatja a közösség, amely nyomást gyakorolhat a kiemelkedésért erőfeszítéseket tevő egyénekre és a nivellálódás irányába terelheti őket. Akinek mégis sikerül előrelépnie, az gyakran szembesül azzal, hogy olyan társadalmi értékeket kell magáévá tennie, ami a közösség értékeivel ellentétes, ami szembefordítja őt az eredeti közösségével. Portes és Sensenbrenner szerint „minél tovább gátolják a csoport gazdasági mobilitását a piacon kívüli korlátozó eszközökkel, annál nagyobb valószínűséggel jelenik meg olyan természetű korlátozott szolidaritás, mely tagadja, hogy piaci verseny révén lehetséges a fejlődés, és amely korlátozza az egyének ilyen irányú erőfeszítéseit”.

2.2. Az infokommunikációs eszközök társadalmi vonatkozásai

Az új kommunikációs technológiák terjedésének, használatának társadalmi aspektusait érintő elméleteket tekinthetjük át a következő fejezetekben. A diffúziós elméletek bemutatása után a digitális egyenlőtlenségek témakörét érintjük, majd az infokommunikációs eszközhasználat közvetlen társas kapcsolatokra gyakorolt hatásait vesszük górcső alá.

2.2.1. Az új technológiák terjedése – diffúziós elméletek

Az újdonságok terjedésével már több mint egy évszázada foglalkoznak a társadalomtudósok. Gabriel Tarde és Pitirim Sorokin diffúzióval kapcsolatos megállapításainak nagy része a mai technológiai újításokra is alkalmazható. Tarde (1903) szerint az újítások az elitek interakcióiból születnek, majd ebből a csoportból kiindulva koncentrikus körök mentén terjednek el a társadalomban az imitáció mechanizmusa révén. A koncentrikus terjedés egészen addig halad, míg a folyamat kulturális vagy gazdasági korlátokba nem ütközik. A terjedés S-görbeszerű időbeli alakulásának felismerése is Tarde nevéhez fűződik. Eszerint a terjedés kezdetén lassú ütemben bővül az elfogadók száma, majd egy jelentősebb fellendülést követően ismét egy lassuló ütemű növekedési szakasz következik, amíg a folyamat meg nem áll. Sorokin (1941) mintegy negyven évvel később kétségbe vonta az elitek felől érkező újítások koncentrikus körökben való terjedésének általánosságát. Szerinte ezek a folyamatok nem ennyire egyirányúak, az alacsonyabb státuszú rétegek felől is áramolhatnak „felfelé” az innovációk. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a különböző típusú újítások diffúziós görbéje eltérő alakzatokat mutathat.

A XX. század második felében már gazdag empirikus tényanyag gyűlt össze az innovációk diffúziójával kapcsolatban, ami lehetővé tette az általános összefüggések megállapítását. Rogers a különböző területeken folytatott kutatások eredményeit összegezve és továbbgondolva dolgozta ki diffúzióelméletét. Szintézisében az újítások elterjedésének folyamatát alapvetően kommunikációs folyamatnak tekinti. Az adott innovációra vonatkozó információk, meghatározott csatornákon keresztül, bizonyos idő alatt terjednek el az adott társadalmon belül.

A terjedés egy döntéshozó procedúra, amelynek egyes állomásain különböző információtípusok és tudásátadó mechanizmusok kapnak főszerepet.

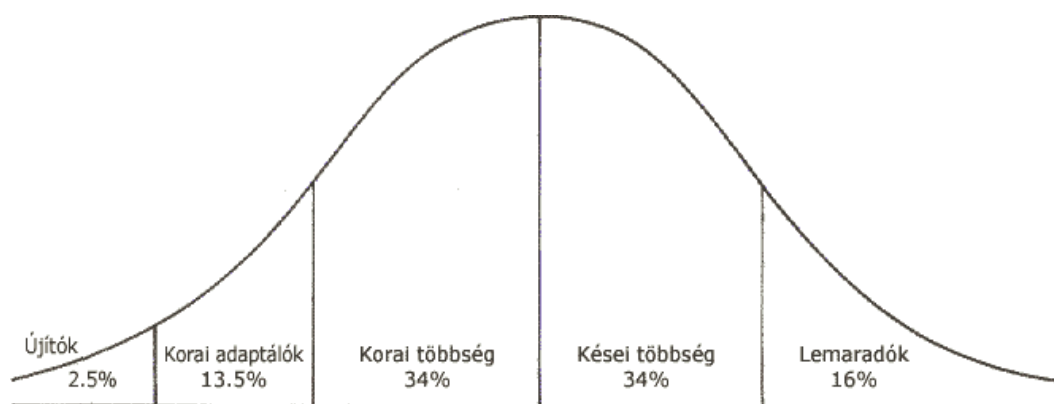
Az adaptálás ütemét jelentősen megszabják az adott innováció jellegzetességei a potenciális felhasználók szempontjából: (1) a *relatív előny*, amelyhez a felhasználóját juttathatja az alkalmazás révén, (2) a *kompatibilitás*, vagyis hogy az innováció mennyire fér össze az alkalmazók értékeivel, szükségleteivel, (3) a *komplexitás*, azaz a használat bonyolult vagy közérthető volta, (4) a *kipróbálhatóság mértéke*, illetve (5) a *megfigyelhetőség*, vagyis az újítás eredményeinek átláthatósága.

Az innovációk diffúzióját Rogers egyéni döntéshozatalok folyamatának tekinti. Az újítással kapcsolatos információszerzés után az egyén kialakítja a véleményét, ami végül az innováció alkalmazásának elfogadásához vagy elvetéséhez vezet. Az újítás alkalmazása melletti döntéshozatalt és az alkalmazást egy bizonyos idő után az innováció értékelése követi.

Az adaptálás folyamatában fontos szerepet tölt be az interperszonális kommunikáció, illetve az ennek teret adó kapcsolati háló, melynek jellemzői befolyásolhatják a diffúzió folyamatát. A hálózatok jellemzői közül Rogers a homofília / heterofília szerepét emeli ki. A privát kapcsolathálózatokban gyakoribbak a homofil kapcsolatok, ahol a megértés és a hatékony információátadás esélye nagyobb. A kölcsönös megértés esélyét növelik a közös értékek, tapasztalatok, a hasonló társadalmi helyzet. Ezért bizonyos szempontból a diffúzió folyamatát elősegítheti a homofil kommunikáció. A homofília jelensége azonban útját állhatja az eltérő rétegekbe tartozók kommunikációjának, így a terjedés folyamatának a gátját képezheti.

A különböző empirikus kutatások tanúsága szerint egy innováció elterjedése, ha az időbeliség tényezőjét vesszük figyelembe, a legtöbb esetben a már Tarde által is megfigyelt S-görbét követi. Az 1. ábrán látható haranggörbe – az S görbe deriváltja – az adott időszakban belépők relatív gyakoriságát mutatja. A görbéről leolvasható, hogy míg a diffúziós folyamat kezdetén viszonylag kevesen válnak felhasználókká, egy idő után megnövekedik a csatlakozók száma, majd újra csökkenni kezd.

1.ábra. A Rogers féle adaptációs kategóriák (Forrás: www.diffuzio.hu)

Rogers öt kategóriát különít el az innováció adaptálásának ideje alapján: az újítókat, a korai adaptálókat, a korai többséget, a kései többséget és a lemaradókat. A vizsgálatok tanúsága szerint az ezekben a különböző adaptációs kategóriákba tartozók jellegzetes társadalmi-demográfiai, attitűdbeli és kommunikációs viselkedésbeli különbségeket mutatnak. Az újítókat és a korai adaptálókat magasabb társadalmi státusz, az újdonságok iránti nyitottság és intenzív kommunikációs aktivitás jellemzi. Rogers megemlíti azt a paradoxont, hogy az utolsóként adaptálók csoportjába tartozók lennének általában azok, akik a legtöbbet profitálhatnának az innovációból.

2.2.2. Digitális egyenlőtlenségek

A hálózati társadalomból való kimaradás egyik – ha nem a legfontosabb – oka lehet az internethasználatból való kimaradás. Mivel a világon egyre többen használják a világhálót, és a mindennapi élet folyamatainak egyre nagyobb része terelődik át az online terekre, a kimaradók egyre többet veszíthetnek, egyre kevesebb lehetőségük marad a társadalmi életbe való bekapcsolódásba, növekszik a digitális szakadék (Dányi 2003).

A digitális szakadéknak több dimenziójáról beszélhetünk, akkor is, ha csak a fizikai hozzáférést vesszük tekintetbe. Norris (2001) megkülönböztet ezen belül globális, társadalmi, illetve demokratikus szakadékot. A *globális szakadék* nemzetközi szintű, országok közötti különbségeket jelent az internetezők

arányában, és szoros összefüggést mutat a gazdasági fejlettséggel, illetve az adott ország távközlési politikájával. A *társadalmi szakadék* az országokon belüli hozzáférési egyenlőtlenségeket mutatja, amelyet az európai országokban leginkább a jövedelem, a foglalkozás, az iskolázottság és a kor befolyásolja⁸. A demokratikus szakadék a fizikai hozzáférésnél mélyebb rétegeket érint, és a felhasználás jellege alapján határoz meg egyenlőtlenségeket. Egyik oldalán a közéleti aktivitást gyakorlók állnak, a másik oldalán pedig azok az általános felhasználók, akik nem használják ki az internet demokráciaerősítő lehetőségeit (Norris 1999).

Ugyancsak már a nethasználók körében definiálja DiMaggio és Hargittai (2004) a második szintű digitális szakadékot az internet eredményes használatához szükséges lehetőségek és készségek alapján. Azt javasolják, hogy a digitális egyenlőtlenségeknek legalább öt dimenzióját kell meghatározni ahhoz, hogy a valódi egyenlőtlenségi mechanizmusokat feltárhassuk: *az eszközök minőségét, a használat autonómiáját, a használatához nélkülözhetetlen készségek és tudások meglétét, a társadalmi támogatást és a használat céljának dimenzióit*.

Szintén DiMaggio nevéhez köthető a *network externáliák* és a homofília szerepének vizsgálata az új médiumok adaptálásában. DiMaggio és Garip (2011) szerint a digitális egyenlőtlenségek egyik lehetséges forrása a kapcsolatháló, amely a network externáliák és a státusz homofília révén fejti ki hatását. Ha az egyén szempontjából egy termék vagy magatartásmód értéke függ attól, hogy hányan adaptálták a kapcsolathálóján belül, és ha a háló a társadalmi státusz tekintetében homofilikusnak tekinthető, ez a mechanizmus fokozhatja a kezdeti hozzáférésbeli egyenlőtlenségeket, és bizonyos körülmények között állandósíthatja is azokat. DiMaggio és Cohen (2004) megkülönböztetik az *általános network externáliákat* (amikor az adaptálásból származó észlelt előny csak a network méretétől függ), és a *specifikus externáliákat* (amikor az is számít, hogy a hálóban hányan és kik adaptálták az újdonságot). A specifikus externália lehet *státusz-alapú* (amikor az adaptálók státusza befolyásolja a terjedést), illetve *network-alapú* (amikor az érzékelt előny attól függ, hogy az egyén

⁸ A használat kezdeti stádiumában még a nem szerepe is meghatározó volt, a 2000-es évekre azonban ez a szakadék gyakorlatilag eltűnt.

kapcsolatháló-jában hányan adaptálták már). A digitális (és bármilyen más, társadalmi) egyenlőtlenségek esetén a specifikus externáliák szerepe meghatározó. Különösen erős ez a hatás a kommunikációs technológiák terjedése esetén, ahol az innováció maga is eszköze a kapcsolatok fenntartásának. Ezért minél többen használják az ismerősi körben az adott eszközt, annál jobban megéri alkalmazni, hiszen az adaptálás elmulasztása egyértelmű hátrányokat okozhat. Egy olyan társadalmi közegben viszont, ahol a kevesen vagy senki nem használja az adott eszközt, az adaptálás előnyei kisebbek. Ha a telefont vesszük példának: amennyiben egyik ismerősünknek sem lenne telefonja, nem érné meg előfizetnünk, mert nem tudnánk kivel telefonálni.

2.2.3. Az infokommunikációs eszközök hatása a társas kapcsolatokra

Az előbbieken az infokommunikációs eszközök terjedéséről, illetve az ennek kapcsán kialakuló egyenlőtlenségekről volt szó. Ebben a megközelítésben a vizsgált összefüggések iránya a társas környezet felől az új médium használata felé mutat, vagyis a kérdés úgy hangzik: hogyan hatnak bizonyos társadalmi tényezők az új kommunikációs technológiák adaptálására. A következőkben megfordítjuk a kérdést, és arra keressük a választ: hogyan hat az új technológia használata a társas viszonyokra.

Az internet közösségekre, a társas kapcsolatokra gyakorolt hatásáról, illetve ennek a hatásnak az újdonságáról, természetéről és mértékéről megoszlanak a vélemények. Ezzel kapcsolatban három lehetséges megközelítést említ Wellman, melyek a korábban ismertetett közösségi kérdésre adott háromféle válasszal mutatnak párhuzamot (Wellman et al. 2001, 2003):

1. az internet gyengíti a közösségeket, illetve a társadalmi tőkét, mert elvonja az embereket a társas tevékenységektől, akik a személyes kapcsolataikra fordítható időt egyre inkább magányosan töltik, egy virtuális valóságban, ami személyiségtorzuláshoz és függőséghez vezet;
2. az internet erősíti a közösségeket, illetve a társadalmi tőkét, mert lehetőséget teremt a politikai és civil részvételre, új kapcsolatok, közösségek kialakítására,

amelyek a közös érdeklődésen alapulnak, és demokratikusabbak a hagyományosaknál;

3. az internet csupán egy kiegészítő kommunikációs eszköz, amely a többi kapcsolattartásban használt eszköz (telefon, autó) mellett a meglévő kapcsolatok ápolásában játszik leginkább szerepet.

Ezt a hármas tipológiát különféle hangsúlyeltolódásokkal használják, egyszer a társadalmi tőkére (Wellman et al. 2001), máskor a közösségek kérdésére fókuszálva (Wellman et al. 2003; Hampton–Wellman 2003). Az első állítás híveit *disztópistáknak* nevezik, ezek definíciója konzekvens. A második megközelítés tekintetében van némi redundancia: előfordul, hogy ide csak a virtuális közösségeket éltető tudósokat, írókat sorolják, és a közösségek *erősítése* helyett azok *átalakítását emelik ki*. Magukat minden esetben a harmadik megközelítés hívei közé sorolják, ami tulajdonképpen arra utalna, hogy az internet nincs hatással a kapcsolatokra, holott sok esetben mutatnak ki pozitív hatásokat. Az első két tábortól való elkülönülés inkább az internethez való hozzáállás misztifikált („*transcendent*”) és hétköznapi („*immanent*”) jellege mentén történik. Azt hangsúlyozzák, hogy az internet megjelenésének korai szakaszában indokoltnak tűnő félelmek és lelkesedések helyett ideje szembenéznünk azzal a ténnyel, hogy az infokommunikációs technológiák szervesen beépültek a mindennapjainkba, és ugyanolyan természetességgel használjuk őket, mint az autót vagy a telefont.

A következőkben – Wellman nyomán, de őt kiegészítve – sorra vesszük az internettel, illetve egyéb infokommunikációs eszközökkel kapcsolatos különböző irányú hatásokat.

2.2.3.1 Negatív hatások

A negatív hatásokat hangoztató „*disztópisták*” attól tartanak, hogy az új technológiák elidegenítik az embereket a közösségektől. Ezek a technológiák az otthont emelik a kommunikáció központjává, ahol információhoz juthatunk, szórakozhatunk, vásárolhatunk, szolgáltatásokat rendelhetünk, és még a munkahellyel is tartani tudjuk a kapcsolatot. Főlegessé válik tehát a személyes jelenlét, az emberek emiatt kevesebbet járnak olyan nyilvános helyekre, amelyek a hagyományos közösségi élet színterei lehetnének.

Putnam (2000) szerint az amerikai társadalom közösségi alapú társulási készségében jelentős mértékű eróziós folyamatok indultak be a 20. század utolsó néhány évtizedében. Különböző felmérésekre, statisztikákra támaszkodva tekinti végig a huszadik századi civil Amerikát leginkább kifejező mozgalmak, szövetségek, önkéntes tömörülések taglétszámának, valamint a civil elkötelezettséget kifejező attitűdök alakulását. A hanyatlás jeleit a közösségi alapú civil társadalom szinte minden szférájában kimutatja. Putnam elsősorban a televíziót okolja a negatív folyamatokért, amely kisajátítja az emberek szabadidejének nagy részét, az otthonukhoz láncolja őket, ezáltal elszigeteli a lehetséges külső kapcsolatok, interakciók elől. Az internettel kapcsolatban nem ennyire egyértelmű a véleménye. Elismeri, hogy az infokommunikációs technológia segíthet abban, hogy a hasonló, speciális érdeklődési körű emberek egymásra találjanak, közösségeket alakítsanak ki. Azt sem vitatja, hogy az interneten zajló interakciók le tudják küzdeni a társadalmi egyenlőtlenségeket és a térbeli távolságokat. Azt azonban kétségbe vonja, hogy a számítógépes kommunikáció ugyanolyan jelentős közvetítője lehet a bizalomnak, a kölcsönösségnek és a szolidaritásnak, mint a non-verbális elemekkel is gazdagított személyes (face-to face) interakciók.

Az online kommunikáció korlátozott technikai lehetőségeit, sekélyes, személytelen jellegét is sokan hibáztatják a közösségi élet gyengüléséért. Úgy vélik, hogy a számítógépes kommunikáció (CMC) által fenntartott kapcsolatok soha nem lesznek olyan jelentőségteljesek és sokszínűek, mint a valós, face-to face interakciókon alapulóak, mert a jelentős kapcsolatok nem tarthatók fenn személyes kontaktusok nélkül. S bár az elektronikus kommunikáció időnként az intimitás illúzióját keltheti, sokkal kevésbé jellemző rá az egymás iránti tisztelet, empátia, és felelősségvállalás (Sproull-Kiesler 1986; Stoll 1995).

Sherry Turkle (2011) pszichológus-szociológus szerint lehetnek valódi online kapcsolataink, hiszen egyre több dolgot árulnak el magukról a felhasználók a világhálón, azonban ezek a megosztott információk félrevezetőek, egyoldalúak lehetnek, hisz mindenki igyekszik a jobb oldalát mutatni. Emiatt a valós interakciókra jellemző viták is ritkábbak, ráadásul egy online kialakult konfliktusból egy gombnyomással kiléphetünk, nem kell felelősséget vállalnunk.

Ugyanakkor a kontroll hiánya és a gyakori anonimitás miatt könnyű bárkit hírbe hozni vagy megtéveszteni, becsapni, ami növekvő kiszolgáltatottság érzést és csökkenő bizalmat eredményezhet.

Más negatív kommentátorok épp az ellenkezőjétől félnek: attól, hogy az internethasználók olyannyira kielégítőnek találják a virtuális közösségek nyújtotta lehetőségeket, hogy emiatt távolodnak el a valós közösségektől. A pszichológusok szerint az internet legaddiktívabb területét éppen a szociális aspektusok jelentik, vagyis azok az alkalmazások, ahol a felhasználók másokkal tudnak kapcsolatba lépni. Ezek közül is elsősorban a szinkron interaktív alkalmazások (pl. chat, IM, online játékok) kockázatosak a túlzott használat tekintetében, mivel „az azonnaliság, a késleltetés képességének hiánya minden addiktív magatartás kulcstünete” (Demetrovics-Koronczai, 2010, 128.). Az internetfüggőséget azonban nehéz elkülöníteni a más típusú addikcióktól (pl. játékfüggőség, kapcsolatfüggőség, szexuális addikciók), így nem tehetjük egyértelműen a technológiát felelőssé érte.

A technológiai fejlődés által lehetővé váló teljeskörű megfigyelhetőség orwelli vízióját fogalmazza meg David Lyon (1994), aki szerint az információs társadalom egyik legnagyobb veszélye lehet a „felügyeleti társadalom” megjelenése. Ennek kiépüléséhez jelentős mértékben hozzájárulnak az új technológiai eszközök (térfigyelő kamerák, arcfelismerő rendszerek, adatbázis-fúziók, szerveroldali naplózás, kémprogramok). Az új technológiák felhasználásával összegyűjtött és tárolt személyes információk bármikor veszélyessé válhatnak, hiszen felhasználhatók ellenünk vagy csak a manipulálásunkra anélkül, hogy tudomásunk lenne róluk. A különböző céllal gyűjtött adatbázisok összekapcsolásán keresztül megvalósulhat a „teljes felügyelet”. A felügyeleti társadalom kiépüléséhez azonban a technológiai feltételek mellett egyéb jogi, politikai, társadalmi, kulturális tényezők is szükségesek (Nagy, 2005).

Szintén a negatív hatásokat hangsúlyozzák azok a megközelítések, amelyek az internethasználat időtöltés jellegét veszik figyelembe, és ebből fakadóan jutnak olyan következtetésre, hogy a nethasználat a társas kapcsolatok erodálódásához

vezet, mivel időt vesz el a közösségi aktivitásoktól. Minél több időt tölt valaki internetezéssel, annál kevesebb ideje marad más tevékenységekre, így a társas kapcsolatok ápolására is. Nie és társai (2002) helyettesítési hipotézisről (*displacement hypothesis*) vagy hidraulikus modellről beszélnek, melynek lényege, hogy az idő egy véges összegű jelenség, akárcsak egy hidraulikus rendszer, nem alakítható tetszőlegesen, formája, mennyisége adott. Egy nap 24 órából áll, ha valamivel többet foglalkozunk, akkor más tevékenységekre kevesebb idő marad. Ebből a megfontolásból kiindulva minél többet tölt a számítógép előtt valaki, annál kevesebb ideje jut találkozni a barátaival, a családjával programot szervezni vagy akár csak átmenni a szomszédba beszélgetni.

2.2.3.2 Pozitív hatások

A második paradigma képviselői („utópisták”) elsősorban az online kapcsolódás közösség-kiterjesztő lehetőségeit emelik ki. Azt állítják, hogy az internet egy teljesen új kollektív formát hoz létre, a virtuális közösséget, amely felszabadítja a közösségeket a földrajzi közelség kényszere alól, és eltünteti az olyan szocio-demográfiai jellemzők meghatározó szerepét, mint a nem, az etnikum, a rassz vagy a társadalmi státusz. A közös érdeklődésen és értékeken nyugvó társulások demokratikus és hasznos voltát hangsúlyozzák, nem sajnálkozva a közvetlen kapcsolatokon alapuló hagyományos közösségek hanyatlásán (Rheingold 1993; Kang 2000; McKenna et al. 2002).

Lin például vitatkozik Putnam (1995) következtetéseivel, hiszen, ha a növekvő virtuális hálózatok képesek társadalmi tőkét hordozni, akkor nem beszélhetünk hanyatlásról. Szerinte inkább a társadalmi tőke forradalmi növekedésének lehetünk tanúi, amely a virtuális hálózatokban termelődik, és felülmúlja az egyéni tőkeformákat mind jelentőségében, mind hatásában (Lin 1999).

Az internet korai lelkes hívei a 90-es években hasonló társadalmi hatásokat vetítettek előre az új technológia kapcsán, mint a 70-es évekbeli felszabadított közösség (*Community Liberated*) irányzat az akkori modern közlekedési és kommunikációs rendszerek közösség-átalakító hatásairól. Ezek a megközelítések azonban többnyire csak a társas környezet virtuális részére koncentráltak, és nem

vettek tudomást a társas kapcsolatok hálózatának egészéről, sokféleségéről. Az internetet egy külön társadalmi rendszernek tekintették, leválasztva az emberek által használt többi kommunikációs tértől és eszköztől, megfelelkezve a közösségek sokféleségéről, egymást átfedő rendszereiről, földrajzi kiterjedéséről, valamint arról a tendenciáról, ahogy ezek egyre lazább hálózatokká válnak (Hampton-Wellman, 2003).

Csepeli és Prazsák (2010) a virtuális közösségeken túl is megfogalmaz néhány pozitív hatást. Szerintük az internet egy olyan „új, forradalmi kommunikációs architektúra”, amely mindent tud, amit az összes eddig létező kommunikációs eszköz, és ezen felül még olyan jellemvonásokkal is rendelkezik, mint a globális hálózati jelleg, a felhalmozott információk „kitörölhetetlensége” (ami egyszer felkerült, az ott is marad), a teljeskörű elérhetőség (bárhol bármikor bárkivel kommunikálhatunk). Egyenesen – Németh László minőség forradalmát idézve – az e-minőség forradalmáról beszélnek, amennyiben az internet új lehetőséget teremt a kreativitás kibontakoztatására, esélyt adva azoknak is, „akiknek az életét haszontalannak minősíti a piac”. Rámutatnak arra, hogy a mai társadalmakban a foglalkozási csoportok közül egyre nagyobb arányban jelennek meg a kreatív foglalkozások. Ha még szükség is van eszköz- és gépcentrikus szakmákra, ezeken belül is egyre nagyobb teret kapnak az informatikai elemek. A szelekciós elvek az internet korában olyanná válnak, mint az ókori görög városállamokban (plurarkia), ahol „minden résztvevő a maga sorsának kovácsa, de nem egyedül, hanem közösségi státuszt betöltve, amit maga vív ki magának” a kreativitása, meggyőzőereje és teljesítménye alapján. Úgy vélik, bár a hatalomhoz jutás hagyományos korlátai nem tűnnek el teljesen, ezeknek a korlátoknak a leküzdése sokkal inkább függ az egyén erőfeszítéseitől, tehetségétől, mint korábban.

2.2.3.3 Beágyazódás a mindennapi kommunikációba

A harmadik megközelítés képviselői szerint az internet nem gyengíti és nem is alakítja át gyökeresen a közösséget, hanem inkább a meglévő kapcsolatok fenntartásában lehet szerepe (McKenna–Barght 2000; Tyler 2002; Hampton–Wellman 2003; Wellman–Hogan 2004; Hogan–Wellman 2011). Rámutatnak arra, hogy az online kontaktusok legnagyobb hányadában ugyanazokkal a barátainkkal,

rokonainkkal, ismerőseinkkel kommunikálunk, akikkel az interneten kívüli világban is kapcsolatban állunk. Az internethasználóknak csak egy töredékére jellemző, hogy társas érintkezéseit elsősorban online bonyolítja. A többiek az internetet inkább rokoni, baráti kapcsolataik ápolására használják: például arra, hogy a munkatársaikkal megbeszéljék a napi pletykákat, találkozókat egyeztessenek barátaikkal, vagy akár hogy kölcsönkérjenek valamit a szomszédból. Ebből a nézőpontból az internet csupán egy olyan új kommunikációs lehetőség, amely inkább kiegészíti, mint helyettesíti a személyes és a telefonos kontaktusokat.

A technológia mindennapi életbe való szerves beágyazódásának gondolatát a kétezres évek elejére Manuel Castells is elfogadta. Egy 2002-ben megjelent írásában kifejti: a hálózati társadalom, melyet leginkább az elektronikus hálózatok által fenntartott globális pénzpiacok egymástól való kölcsönös függése jellemez, az emberek egymás közti kapcsolataiban is megnyilvánul (Castells 2002). A patriarchális társadalom válsága, a munka átalakulása, a kulturális változások az individualizmust tették a mai kor domináns viselkedési mintájává. És ez a jelenség az internetben találta meg az önkifejeződésére leginkább alkalmas technológiát, mely a saját hálózati jellegénél fogva a társadalmi hálózatok támogatására is alkalmasnak bizonyult. Az új technológia mindezek ellenére nem helyettesíti a személyes kommunikációt vagy a társadalmi részvételt, inkább kiegészíti a szociabilitás hagyományos formáit. Castells hangsúlyozza, hogy az internetet is emberek, mégpedig a korai felhasználók hozták létre, akik saját igényeiknek megfelelően alakították, és alakítják azóta is. Ezért az internet hatásainak egyoldalú tanulmányozása helyett fontos azt is megértenünk, hogy milyen hatással van a társadalom az internetre, hiszen itt egy együttfejlődésről, koevolúcióról van szó.

2.2.3.4 Specifikus hatások

Haythornthwaite (2005) megpróbálta összeegyeztetni az új média integratív és dezintegratív hatásaival kapcsolatos nézeteket. Olyan, többé-kevésbé zárt csoportok kommunikációs mintázatait vizsgálta, ahol mindenképpen szükséges volt a tagok közötti információáramlás, és megfigyelte, milyen hatással van egy-

egy kommunikációs csatorna hozzáadása, illetve kivonása a rendszerből. Kiindulva abból, hogy a csoport kötelezően meghatározott kommunikációs fóruma teremti meg a lehetőséget a gyenge kötések kialakulásának, a *látens kötés elmélete* szerint, ha egy új médiumot vezetünk be, ez látens kötéseket hoz létre, átalakítja a gyenge kötéseket (újakat hoz létre és régieket szakít el), viszont háborítatlanul hagyja az erős kötéseket. Ha egy új hálózati kommunikációs eszköznek megteremtjük az infrastrukturális feltételeit, azzal lehetőséget teremtünk kapcsolathálózatok kialakulására. A technológiai összeköttetés látens kapcsolatokat hoz létre, amelyek csak úgy aktiválhatók és konvertálható át gyenge kötésekké, ha valamiféle társas interakció jön létre a tagok között (csoportszintű összejövétel, üzenőfal hozzászólások, e-mailek stb.). Az ilyen látens kapcsolati hálózatot többnyire valamilyen, tagok fölött álló autoritás hozza létre.

Az egyik hatása tehát az új médiumnak, hogy olyan kapcsolatok jönnek létre általa, amelyek korábban nem léteztek. Ha viszont egy kommunikációs csatornát kivesszünk a rendszerből, vagy átalakítunk, akkor az okozhat kapcsolati veszteséget a gyenge kötések esetén, mivel itt sok esetben nem annyira fontos a kapcsolat fenntartása, hogy másik csatornát keressenek hozzá. Az erős kötéseknél viszont, ahol egyébként is jellemző a többféle médiahasználat⁹ és a párok motiváltabbak a kapcsolat fenntartásában, nem okoz változást egy új csatorna bevezetése vagy egy régi kiiktatása a rendszerből. Az erősebb kommunikációs igényük miatt az erős kötések nagyobb valószínűséggel adoptálják az új kommunikációs eszközöket, ha azok a számukra fontos kapcsolatok fenntartásában segíthetnek. A gyenge és erős kötések a különböző információk terjesztésében is különböznek: az új információk többnyire a gyenge kötések, publikus médiumokon keresztül jutnak el a tagokhoz, míg a segítségnyújtást inkább az erős kötésektől, privát médiumokon keresztül várhatják.

⁹ Ne felejtjük el, hogy itt elsősorban munkahelyi, iskolai hálózatokról van szó, ahol a többféle kommunikációs csatorna használata jó indikátora a kapcsolat erősségének, vagyis annak, hogy nem csak a formális, intézményes úton érintkeznek a felek egymással.

2.2.4. Az internet, mint tömegmédium –kommunikációelméleti megközelítések

Az internet nemcsak a személyközi kommunikáció egy lehetséges eszköze, de olyan tömegkommunikációs funkciókat is ellát, melyeket korábban több különböző médium (könyv, sajtó, rádió, televízió, mozi) kevésbé koncentráltan látott el. Az interneten megtalálható tartalmak mennyisége szinte végtelen, az egyes tartalmakhoz való hozzáférés pedig rendkívül gyors és egyszerű. Az internetnek mint tömegmédiumnak a társadalmi hatásait vizsgálhatjuk a hagyományos tömegkommunikációs elméletek perspektívájából is. Itt olyan kérdések merülhetnek fel, mint a digitális egyenlőtlenségek kérdése (az internethasználat minőségi, tartalmi jellemzői a meglévő egyenlőtlenségeket enyhítik vagy tovább erősítik), vagy az izoláció, elmagányosodás problémája (vajon az internet a televízióhoz hasonlóan elvonja a használókat a társas tevékenységektől, ez hozzáadódik a tévézés hatásához vagy kiváltja azt).

A médium és használóinak viszonyáról szól a használat és igénykielégítés (*uses and gratification*) paradigma. Ezen elmélet követői a közönségre aktív, tudatos cselekvőként tekintenek, aki saját igényei alapján választ az egyes médiumok illetve tartalmak között annak érdekében, hogy az igényeit a legmegfelelőbben kielégítse (Blumler és Katz, 1974). Ebből a szemszögből értelmetlennek tűnik a média közönségre gyakorolt hatásának kérdése, sokkal inkább beszélhetünk a közönség igényeinek a médiaválasztásra gyakorolt hatásairól. Az igények tipologizálására már többféle kísérlet is történt anélkül, hogy egyetlen általánosan elfogadott modelltől beszélhetnénk. Blumler és Katz (1974) összefoglalásában többféle osztályozás szerepel az egyfunkciós koncepcióktól (pl. eszkézipizmus), a kétfunkciós (információs vs. szórakoztató tartalom, azonnali vs. késleltetett kielégülés, megfigyelés vs. menekülés, mint motiváció), illetve négyfunkciós modelleken át (megfigyelés, összefüggések keresése, a kulturális örökség továbbadása, szórakoztatás). McQuail, Blumler és Brown (1972) szerint a médiahasználat mögött húzódó négyféle motiváció: az elterelés (menekülés a mindennapi rutinból és a problémák elől, érzelmi kikapcsolás), a személyes kapcsolatok (helyettesítése), a személyes identitás (referencia, valóságfeltárás, értékek megerősítése) és megfigyelés. Katz, Gurevitch és Haas (1973)

modelljében az egyének a tömegkommunikációt arra használják, hogy hozzákapcsolják magukat – instrumentális, érzelmi vagy integratív kapcsolatokkal – különbözőféle másokhoz (önmagukhoz, családjukhoz, barátaikhoz, nemzetükhöz). A sokféle kielégülésben egy a közös: a kapcsolódás. Ez alapján ötféle igényt különítenek el: kognitív, érzelmi, személyes integratív, társas integratív és eszképpista igényt. Hasonló dimenziók az internethasználat különböző céljaiban is tetten érhetők (Angelusz-Tardos, 2004).

Nem csak az igényeket lehet ily módon osztályozni, hanem a médiát is, mint a kielégülés forrását. Itt kiindulópontot jelenthet a tartalom, a médiahasználat vagy a médiumok használatát jellemző társadalmi kontextus is. Minden médium egy sajátos kombinációt alkot az alábbi elemekből: jellegzetes tartalom (pl. ismeretterjesztés, közélet, művészet stb.), tipikus tulajdonság (nyomtatott vagy elektronikus, ikonikus vagy szimbolikus reprezentáció, a befogadás olvasás, hallás vagy látás-hallás útján történik) és jellegzetes használati helyzet (otthon vagy máshol, egyedül vagy társakkal, időbeli kontrollal vagy anélkül). Amikor egy új médium megjelenik, amelyet hasonló célból használhatunk, mint egy régebbi, már létező médiumot, az új potenciális alternatívájává lép elő a réginek, és közönség választása azon múlik, melyik képes inkább kielégíteni bizonyos elvárásokat, igényeket.

Míg a klasszikus *uses and gratification* elméletet kizárólag a tömegmédiával kapcsolatban használták, ezt a megközelítést újabban a kommunikációkutatók a modern kommunikációs technológiák vizsgálatára is alkalmasnak tartják. Cho (2003) szerint az internet egy olyan médium, amely a legkülönbözőbb igények kielégítésére felhasználható, és más médiumokkal (pl. a televízióval) szemben folytonos választásra készíti a használóját, az azonnali reflektálást lehetővé téve, így a leggyorsabban képes kielégíteni a felhasználó igényeit. A U&G megközelítést alkalmazzák a kutatók például annak megértésére, hogy hogyan használják az emberek az internetet a különböző céljaik elérésére, milyen igények alapján választják és kombinálják az online és offline médiumokat, valamint hogy milyen szociológiai és szociálpszichológiai meghatározottságai vannak az egyes nethasználati motivációknak (Perse-Ferguson 2000; Papacharissi-Rubin 2000; Dimmick et al. 2004; Papacharissi-Mendelson 2011).

Ugyancsak a tömegkommunikáció területéről származik a *funkcionális ekvivalencia* modellje, mely később, az internet hatásainak vizsgálata kapcsán is előtérbe került (Robinson et al. 2001; Robinson-Martin 2010; Robinson 2011). A funkcionális ekvivalencia elve szerint egy új technológia azokat a tevékenységeket helyettesíti, amelyek funkciójukat tekintve a leginkább hasonlítanak hozzá. A kommunikációkutatásokban használatos funkciók (információnyújtás, szocializáció, kulturális integráció, szórakoztatás) mindegyikét el tudja látni valamennyi nyomtatott és audiovizuális médium, így az internet is.

A televízió esetében az elméletet megerősítették az empirikus kutatások (Coffin 1954. Bogart 1956), melyek azt mutatták, hogy a tévé jelentős hatással volt minden addigi, könnyed szórakozást kínáló médiumra. Csökkent pl. a rádióhallgatók, a moziba járók és egyes magazinokat olvasók száma. Az általános magyarázat szerint a tévé minden eddigi médiumnál hatékonyabban látta el azokat a funkciókat, amelyeket a régi, leváltott médiumok képviseltek. Az 1965-ös első nemzetközi időmérleg kutatás – amelynek fő szervezője a magyar Szalai Sándor volt – is igazolta, hogy a televízió nézés elsősorban az olyan funkcionálisan hasonló tevékenységek idejét csökkenti, mint a rádióhallgatás, moziba járás, illetve könyvolvasás. De nem csak a médiahasználat terén mutatkoztak jelentős különbségeket a tévénezők és a nem nézők között, hanem egyes társas tevékenységek esetén is (házon kívüli társasági élet, otthoni beszélgetések). A tapasztalt különbségek minden országban konzisztensek voltak, függetlenül a televízió elterjedtségi fokától.

Az internet hatásának vizsgálatára is alkalmas lehet a funkcionális ekvivalencia megközelítés, mely szerint az internet helyettesítheti az eddigi médiahasználatot, illetve a hagyományos társas kontaktusokat, ám ebben az esetben érdemes figyelembe venni néhány speciális korlátozó tényezőt is. Ilyen például az a tényező, hogy ennek az új médiumnak a használatához szükséges bizonyos jártasság a digitális világban, amely nem mindenkinél van meg egyforma szinten. Az interperszonális kommunikációban pedig az lehet akadály, ha nincs olyan ismerősünk, akivel ezen a csatornán érintkezhetünk (network-hatás).

3. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

Az internethasználat társas hatásaival foglalkozó első empirikus kutatások a kilencvenes évek közepén indultak el, amikor a világ nyugati felén már megfelelő mértékű penetráció lehetővé tette a jelenség számszerűsített vizsgálatát. A következő fejezetek a legfontosabb külföldi és hazai kutatásokat mutatják be tematikájuk, megközelítésmódjuk alapján csoportosítva¹⁰. Elsőként azokat a kutatásokat tekintjük át, amelyek az internet társas kapcsolatokra, kapcsolathálókra gyakorolt hatásait vizsgálják (közösségi részvétel, kapcsolatháló mérete, összetétele, jellegzetességei). A következő fejezet is erősen kötődik a kapcsolathálózati szemlélethez, azonban jobban fókuszál a kapcsolatok fenntartását lehetővé tevő személyközi kommunikációra, az internetet e kommunikáció egyik lehetséges eszközének tekinti, és többnyire más kommunikációs csatornák használati kontextusában értelmezi az internet szerepét. A harmadik részben az internethasználat, mint időtöltés hatásait tanulmányozhatjuk, elsősorban a funkcionális ekvivalencia hipotézisének szemszögéből. A fő kérdés itt az, hogy az új médium milyen típusú korábbi médiumokat vagy tevékenységeket helyettesít az emberek időfelhasználásában, veszélyezteti-e a társas időtöltést, vagy annak egyes aspektusait (helyszín, kapcsolatok típusa, kapcsolattartás módja stb.). Végül betekintünk egy kicsit az online kapcsolatok világába, ami a jelenleg a terület egyik legnépszerűbb témáját, a közösségi oldalakat is érinti.

3.1. Internethasználat és a társas kapcsolatok

3.1.1. Internet és társadalmi aktivitás

Az első országos reprezentatív felmérést, amely az internet társadalmi hatását vizsgálta, Katz és Rice (2002) végezte (*Syntopia Project*). Kutatássorozatuk 1995-ben kezdődött és kezdetben évente ismételték meg, majd ritkultak a felvételek. 1995 és 2000 között a szerzők csökkenő digitális szakadékot észleltek minden vizsgált szocio-demográfiai jellemző szerint (nem, kor, jövedelem, iskolázottság, etnikai hovatartozás). A szerzők összehasonlították az internethasználók és nem

¹⁰ Ez a csoportosítás a későbbi saját empirikus elemzések logikáját követi.

használók különböző társadalmi aktivitását. Az internetezők nagyobb arányban vettek részt közösségi és szabadidős szervezetekben, mint a nem internetezők. A politikai aktivitásban nem volt számottevő különbség. Az internetezők – közülük is főleg a korai felhasználók – gyakrabban találkoztak barátaikkal, mint a nem netezők (a gazdasági aktivitás hatásának kiszűrése mellett is), viszont kevésbé ismerik a szomszédjaikat. A társasági életet általában az otthonukon kívül élik. 88%-uk ugyanannyit találkozik és telefonál családjával, barátaival, mint a belépést megelőzően. A szerzők mindezek alapján azt a következtetést vonták le, hogy az emberek ugyanazt csinálják online is, mint offline, az internet csupán lehetőséget ad új interakciókra, gondolkodásmódra, tevékenységekre.

A szintén a korai kutatások közé tartozó 1995-96-os pittsburghi „HomeNet” vizsgálat az internet negatív társadalmi hatásaira hívta fel a figyelmet (Kraut et al. 1998). A szerzők korábbi internet tapasztalattal nem rendelkező háztartásokat szereltek fel betárcsázós internet kapcsolattal, és azt vizsgálták, hogyan változnak az attitűdjeik, társas aktivitásuk az új technológia használatának hatására. Az interjúalanyokat megkérdezték a kísérlet előtt, majd 52, illetve 104 hét elteltével. Az eredmények azt mutatták, hogy az internethasználat összefügg a családtagok közti kommunikáció gyengülésével, a társas kör szűkülésével, valamint a depresszió és a magányosságérzet növekedésével. A kutatók mind a helyi mind a távoli kapcsolathálózat méretét tekintve szűkülést tapasztaltak a nethasználat hatására – bár itt csak a személyes kontaktuson alapuló kapcsolatokat vették figyelembe, ezek online helyettesítését nem. A projekt kétségkívül jelentős előrelépést jelentett az internethasználat hatásainak megértésében. A mesterséges kutatási szituáció azonban óvatosságra int az általánosítások megfogalmazásában. A hálón töltött túl sok idő, a vele járó frusztráció származhatott éppen a technológia felfedezéséből, a megismerés kezdeti lelkesedéséből vagy éppen a tapasztalatlanságból fakadó ügyetlenségből is. A HomeNet csoport később megállapította, hogy a felhasználói tapasztalatok növekedésével eltűnik a kapcsolat az internethasználat és az elidegenedés, depresszió, valamint az izoláció között (Kraut et al. 2002). A negatív hatások inkább csak az eleve izoláltabb, introvertált személyek esetében mutathatók ki.

Mindezekkel gyökeresen ellentétes kutatási eredmények is napvilágot láttak. A washingtoni Pew¹¹ intézet közel 3600 fős felméréséből az derült ki, hogy az internet elősegíti a családtagokkal és a barátokkal való kapcsolattartást (Rainie, 2000). Az internetezők többsége a társas kontaktusok növekedéséről számolt be, és csak elenyésző részük tapasztalt izolálódást. Sőt, minél régebb óta használja valaki a netet, annál nagyobb valószínűséggel érzi a társas viszonyainak kedvező alakulását. Különösen a nők esetében voltak jellemzők ezek a megállapítások.

A Pew intézet egy friss kutatása szerint (Rainie et al. 2011) az amerikaiak háromnegyede vesz részt valamilyen önkéntes csoportban vagy szervezetben. 27 különböző típusú közösségi szerveződést vizsgáltak a vallási közösségektől a szakmai, politikai, karitatív szervezeteken át a szabadidős, hobbi, játék témában szerveződő csoportokig. Az ilyen közösségekben való részvétel magasabb arányú az internethasználóknál (80%), mint a nem internetezőknél (56%). Még magasabb arányú részvételt mutattak ki a közösségi oldal használóknál (82%), különösen a Twitterezőknél (85%). Mivel a kutatás nem különítette el az online és az offline közösségeket, felmerülhet az a magyarázat, hogy az internetezőknek eleve szélesebb lehetőségük van a különböző közösségekhez való csatlakozásra, mert számukra nem csak az offline csoportok jöhetnek szóba, hanem a rengeteg online klub, közösség is. Ezt cáfolja némiképp az az eredmény, hogy a csoportok működésében való aktív – offline – közreműködés (összejöveteleken való részvétel, vezető tisztség viselése) is jellemzőbb volt a nethasználókra, mint a nem internetezőkre. A csoporttagok 77 százaléka számolt be arról, hogy a csoportjában e-mailen szerveződnek az események, és csaknem ennyien (76%) mondták, hogy a tagok rendszeresen összejárnak személyesen is. A csoportok kétharmadának van saját weboldala, közel fele a közösségi oldalakon is elérhető és 30 százalékának van saját blogja. Azok egyötöde, akik nem kapcsolódnak egyetlen vizsgált csoportosuláshoz sem, az internet hozzáférés hiányát tartják a közösségektől való távolmaradás egyik okának (a fő ok az időhiány: 56%). A szerzők az eredmények alapján arra a következtetésre jutottak, hogy az online aktivitás és ezen belül is elsősorban a közösségi oldalak használata elősegíti az információ terjedését és a különböző közösségekhez, csoportokhoz való csatlakozást.

¹¹ Pew Internet and American Life Project

A kaliforniai UCLA kutatói is inkább pozitív hatásokról számoltak be, mint negatívokról, viszont összességében azt a következtetést vonták le, hogy az internet inkább kiegészítő szerepet játszik a meglévő kommunikációs formák mellett (Cole 2000, 2001). A több mint 2000 fős évente megismételt felmérésből az derült ki, hogy az internetezők többsége úgy érzi, hogy az e-mail segíti a kapcsolattartást az ismerősökkel, különösen a távol élőkkel, viszont nem gondolják, hogy online könnyebb ismeretséget kötni, mint személyesen. A szomszédsági kapcsolatok tekintetében találtak némi negatív elemet: az internetezők átlagosan kevesebb szomszédot tudtak megnevezni (13,4), mint a nem használók (14,5), de a különbség minimális volt.

Hári Péter (2010) egy 2009-ben készült 1042 fős hazai országos kutatás¹² adatbázisán vizsgálta az internet terjedésének néhány közösségi vonatkozását. A vizsgálat idején a magyar lakosság 47%-a használt internetet, az aktív – napi szinten – internetezők aránya pedig 27 százalék volt. Az összes internethasználó kétharmada volt tagja valamilyen közösségi oldalnak, átlagosan 357 ismerőssel, míg az aktív netezőkre nagyobb arányú közösségi oldal használat (73%) mellett kevesebb fenntartott kapcsolat (337) volt jellemző. Az internetezők 10 százaléka számolt be online induló, offline folytatódó kapcsolatról, az aktív felhasználóknál ennél nagyobb arányt mértek (14%). A kutatás kimutatta továbbá, hogy az aktív netezőknek nagyobb a baráti köre, mint a nem aktívaknak, és több (kulturális-szórakozási, vallási) programra járnak. Az eredeti feltételezéseikkel ellentétben kiderült, hogy a gyakori internetezéssel növekszik a különböző szabadidős közösségi programokban való részvétel valószínűsége. Az összefüggés még akkor is fennállt, ha a modellbe kontrollváltozónak beemelték az alapvető demográfiai változókat (az iskolai végzettséget, az életkort és a településméretet).

A kutatás vizsgálta a különböző szervezeti részvételt, illetve politikai aktivitást is. Az eredmények szerint az internetezők 3%-a vett részt interneten szervezett tüntetésen, megmozduláson (az aktív felhasználók 5%-a). Civil szervezetekhez való csatlakozási szándék az összes internetező: 16%-ánál, az aktívak 23%-ánál jelent meg. A kontrollváltozók hatását kiszűrve viszont nem találtak összefüggés

¹² „Közösségi kapcsolatok igénye – a demokrácia megújításának esélye”

az internethasználat gyakorisága és a társadalmi aktivitás között. A szerző konklúziója, hogy „míg az aktív internetezők magánjellegű közösségi kapcsolataiban bővülés tapasztalható, többet járnak privát közösségekbe, közösségi terekbe, mint az átlagpolgár, addig ez a fajta növekvő társadalmi aktivitás nem mutatkozik meg közéleti téren, az internetes aktivitás nem jár együtt nagyobb demokratikus szerepvállalással” (Hári 2010, 87. o.).

3.1.2. Internethasználat és a kapcsolatháló

Egy nemrégiben az American Sociological Review-ban megjelent tanulmány – amelyben McPherson, Smith-Lovin és Bashears (2006) az amerikaiak bizalmi hálózatának nagymértékű zsugorodásáról számolnak be – ismét a negatív tendenciákra hívta fel a figyelmet. A szerzők egy 1985-ös és egy 2004-es országos reprezentatív felmérés (GSS– General Social Survey) adatait vetették össze, és azt találták, hogy a két mérés között eltelt közel 20 évben a hálózat átlagos mérete közel egy taggal lett kevesebb, és jelentősen (közel háromszorosára) növekedett az izoláltak aránya. A változások a rokoni és a nem rokoni kapcsolatokat egyaránt érintették, bár az utóbbiakat nagyobb mértékben. A kapcsolatok típusát vizsgálva a szerzők azt találták, hogy míg a házastársukkal/partnerükkel többen beszélnek meg a fontos dolgokat, addig a híd jellegű kötések biztosító szomszédsági, illetve civil közösségi kapcsolatok előfordulása drámaian visszaesett. A vizsgált ego-hálóknak nemcsak a mérete változott, de más tulajdonságai is: nagyobb lett a sűrűsége, gyakoribb lett benne a kontaktusok gyakorisága és a régebbi ismeretségek aránya. A bizalmi hálózatok heterogenitása minden tekintetben elmaradt a teljes populációban mért értékektől. A vizsgált kapcsolatok az iskolai végzettség tekintetében homogénebbek lettek, míg a nemzetiségek tekintetében – a teljes népességben is megfigyelhető – heterogenizálódás zajlott le. Mindazonáltal a népességben bekövetkezett demográfiai változások (a társadalom előregedése, az etnikai sokféleség erősödése), valamint a válaszadói kifáradás hatását kiszűrve is megmaradt a két időszak közötti jelentős eltérés a bizalmi kapcsolathálózatok kiterjedtségére vonatkozóan, ami alapján a szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy tényleges társadalmi változás történt az elmúlt 20 évben.

McPherson és társai valószínűnek tartják, hogy a változás mögött olyan munkaerő-piaci, életmódbeli változások állnak, amelyek nem kedveznek a lokális közösségeknek, hanem helyettük inkább a földrajzilag szétszórtabb, lazább hálózatok kiépülését erősítik. Egyre több nő lép be a munkaerőpiacra, növekszik az otthontól távol töltött idő, ami különösen a középkorú, iskolázott, magasabb státuszú, családokat érinti (ahol a kutatás is a legnagyobb mértékű kapcsolatvesztést találta). Bár ezek a családok használják ki leginkább az új infokommunikációs eszközöket, amelyek révén a fizikai távollét ellenére kapcsolatot tudnak tartani családtagjaikkal, barátaikkal, úgy tűnik, hogy a személyes (face-to-face) találkozások, baráti-szomszédi látogatások egyre kevésbé lesznek jellemzőek náluk. A szerzők véleménye szerint hiába növeli az internet a gyenge kötések számát, ha közben az erős kapcsolatok hálója zsugorodik, és az ezekből nyerhető szociális és érzelmi támogatás esélye csökken.

Az ASR-ben megjelent cikk nagy port kavart az amerikai médiában, a tudósok közül viszont sokan kétségbe vonták az adatok megbízhatóságát. Az eredmények megkérdőjelezésének legfőbb oka, hogy a társadalmilag izolált réteg ilyen mértékű növekedése szociológiai okokkal nehezen magyarázható amellet, hogy a társadalmi beágyazottság más indikátorai vagy egyáltalán nem változtak, vagy közel sem ilyen mértékben. Az egyetlen jelentősebb változás az internet megjelenése és elterjedése volt, ami elvileg okozhatott volna ilyen mértékű változást, azonban az addigi kutatási eredmények csak enyhébb hatásokról tanúskodtak, és ezek is inkább pozitívak voltak a társas kapcsolatokra (Fischer, 2009). Fischer szerint a tanulmány ellentmond a hasonló network kutatások eredményeinek, és ilyen nagyfokú izolációt a kutatás más hasonló kérdései sem támasztanak alá. A téves eredmény szerinte a kérdés szokatlan megfogalmazásából, illetve egyéb technikai hibákból eredhet.

Wang és Wellman (2010) a McPherson cikk kiváltotta média-pánikra reagálva – amely az eredeti tanulmánnyal ellentétben már sokkal nyilvánvalóbban teszi felelőssé az internetet a társadalmi kapcsolatok hanyatlásáért – az amerikai World Internet Project 2002-es és 2007-es adatait elemezve vizsgálták, hogy milyen hatással volt az internet terjedése az amerikaiak kapcsolathálózatára. A nemet, az életkort és az iskolai végzettséget kontroll változónak használták, mivel ezek

mentén érzékelhető változások történtek a teljes népességben és a mintákban egyaránt. Az internetezéssel töltött idő a vizsgált időszak alatt átlagosan 38%-kal nőtt. A nem internetezők aránya kétharmadára csökkent, míg az intenzív felhasználóké (*heavy user*) megduplázódott. A barátságok három típusát vizsgálták: a *teljesen offline*, az *online-ból valóságossá alakuló* és a *teljesen online* barátságokat. Adataik szerint az amerikaiaknak mindössze 5%-ának nincs olyan barátja, akivel hetente legalább egyszer tudna beszélgetni. Az offline barátságok számának átlaga valamelyest nőtt, leginkább a heavy user-ek körében. A minta alig több mint egyötödének voltak online barátai, s arányuk nem változott a vizsgált két időszak között. A magasabb intenzitású internethasználat több virtuális barátsággal jár együtt. Az online-ból offline-ná alakult barátságok előfordulási aránya alacsonyabb, de ha valakinek van ilyen barátja, akkor általában nem csak egy (mivel jellemzően online közösségekből indulnak ki ezek a kapcsolatok).

A többváltozós elemzés – amelyben kontrollváltozóként szerepeltek a fent említett szocio-demográfiai jellemzők – pozitív összefüggést mutatott az internethasználat foka és az offline kapcsolatok száma között. Az adatok alapján elmondható, hogy bár mind a négy – a nethasználat eltérő intenzitása alapján megkülönböztetett – csoportban nőtt a barátok száma, minél erősebb volt a használat intenzitása, annál nagyobb mértékű volt a növekedés. A használók csoportjai és nem használók offline barátainak száma között viszont nem volt szignifikáns a különbség. A virtuális és az online-ból offline-ná alakuló barátságok tekintetében a heavy user-ek jóval több kapcsolatról számoltak be mindkét évben, mint a ritkábban internetezők. Összességében szignifikánsan növekedett a barátságok száma a két vizsgált időszak között mindhárom típusú barátság tekintetében, bár egyik internethasználati csoporton belül sem volt a növekedés szignifikáns.

Hampton és kollégái (2009) a Pew intézet adatait felhasználva tesztelték McPhersonék állításait. A kutatás¹³ 2008 nyarán zajlott, 2512 fős mintán, amely a 18éven felüli amerikai népességet reprezentálta. A kérdéseket igyekeztek a GSS

¹³Pew Internet Personal Networks and Community Survey

kutatáshoz hasonlóan megfogalmazni, kiküszöbölve az eredeti kérdőív hiányosságait. Az elemzés során többváltozós regressziós modelleket alkalmaztak, kiszűrve a demográfiai jellemzők (nem, kor, iskolai végzettség, családi állapot, etnikum) lehetséges hatásait. A modellbe független változóként bevonták nemcsak általában az internet és mobiltelefon használatot, de az internethasználat különböző aspektusait is (nethasználat gyakorisága, helye, célja). Ez volt az első tanulmány, amely közvetlenül foglalkozott az internet és a mobiltelefon kapcsolathálózatban betöltött szerepével.

A kutatás megerősítette, hogy a nyolcvanas évekhez képest csökkent az amerikaiak erős kapcsolatainak száma (*core discussion network*), és a háló diverzitása is. Azt viszont nem támasztották alá az adatok, hogy a teljesen izoláltak aránya olyan drámai mértékben nőtt volna, mint az említett tanulmány szerint. A mobiltelefon használat és néhány internetes tevékenység (IM, fotó-megosztás) pozitív összefüggést mutatott a bizalmi háló nagyságával és diverzitásával. A teljes kapcsolathálót tekintve (erős és gyenge kötésekkel) az internethasználat általában, és azon belül is a közösségi oldalak használata pozitív hatással volt a network diverzitásra. A mobiltelefon és az internethasználók bizonyos szegmenseit (intenzív munkahelyi internetezők, bloggerek) nagyobb közösségi aktivitás jellemzi. A szomszédsági viszonyokat tekintve az internethasználatnak inkább a negatív hatásai mutatkoztak meg. A szomszédokkal való legalább havi egy közvetlen (face-to face) kontaktus ugyanolyan valószínű a nethasználóknál, mint a nem internetezőknél. A közösségi oldalak használói viszont kisebb valószínűséggel ismerik szomszédjaikat névről, és a szomszédoktól kapott, illetve nekik nyújtott különböző segítségek is kisebb valószínűséggel jelentek meg az internethasználóknál, és közülük is főleg az SNS tagoknál. A szomszédi segítségnyújtásban viszont a bloggerek az átlagosnál nagyobb valószínűséggel vettek részt. Szomszédsági levelezőlistákon vagy online fórumokon mindössze az amerikaiak 4%-a vesz részt. Az eredmények nem támasztották alá, hogy az internethasználat elvonná az embereket a nyilvános terekről, sőt a szerzők azt tapasztalták, hogy az internethasználók (és a mobiltelefon használók is) nagyobb valószínűséggel tartózkodnak parkokban, kávézókban, éttermekben és könyvtárban, mint a nem használók.

3.1.3. Internethasználat, társadalmi tőke, szociabilitás

A torontói NetLab csoport 1998-as National Geographic kutatásában közel 40 ezer felhasználót kérdeztek meg az NG Társaság weboldalainak látogatói közül¹⁴ különböző online és offline tevékenységeikről. Wellman és társai (Wellman et al. 2002) három területen vizsgálták az internethasználat a társadalmi tőkére gyakorolt hatását: a hálózati tőke, a részvételi tőke, illetve a közösségi elkötelezettség vonatkozásában. A kutatás eredményei azt mutatták, hogy a hálózati tőkét az internethasználat kiegészíti azáltal, hogy a már meglévő – személyesen vagy telefonon fenntartott – kapcsolatok lehetőségeit terjeszti ki. A részvételi tőke esetében arra jutottak, hogy a nethasználat kiegészíti és növeli is a szervezeti és politikai részvételt: az internethasználók több szervezet munkájában vettek részt, és minél inkább jellemző volt valakire az offline szervezeti részvétel, annál nagyobb valószínűséggel vett részt hasonló online tevékenységekben. Az online közösségekkel kapcsolatos elkötelezettség is pozitívan korrelált a nethasználat mértékével. A nethasználók általános közösségi, illetve elidegenedési érzései viszont nem mutattak összefüggést sem a használat idejével, sem a mennyiségével.

Norris (2002) online közösségeken tanulmányozta a társadalmi tőke és az internethasználat közötti összefüggéseket. A Pew intézet speciális felmérésének¹⁵ adatait használta fel, hogy megvizsgálja, az interneten kialakult csoportok erősítik-e a híd vagy a kötés jellegű társadalmi tőkét, és ha igen, melyiket milyen mértékben. Az interneten szerzett közösségi tapasztalatok alapján jól kirajzolódott a kapcsolódások két típusa, ami alapján egy-egy skálát hozott létre. A különböző online közösségekben való részvétel erősíteni látszott mind a híd, mind a kötés jellegű társadalmi tőkét, azonban a kötés jellegűeket valamivel jobban. A különböző szocio-demográfiai ismérvek közül a kor esetében látszódott egyértelműen a híd jelleg, vagyis az online csoportok legnagyobb eséllyel az életkori különbségeket tudják áthidalni (az etnikai és a gazdasági eltéréseket kevésbé).

¹⁴ A felvétel nem volt reprezentatív, és az adatok elemzése csak Észak-Amerikára korlátozódott.

¹⁵ Communities and the Internet, 2001.

Az internethasználat és a társadalmi tőke, szociabilitás közti összefüggéseket vizsgálta Molnár Szilárd is (2003b) a magyarországi 2002-es WIP adatok felhasználásával. Az általa létrehozott szociabilitás mutató – melyet olyan elemeket tartalmazott, mint a társas időtöltés, a civil tevékenységekben való részvétel, a kommunikációs aktivitás és a társas létre vonatkozó attitűdök – részben lefedte a társadalmi tőke wellman-i fogalmát (Wellman et al. 2002). Az eredmények azt mutatták, hogy az internet-használók társas készségének foka magasabb, mint a nem használóké¹⁶. A mutató értéke ráadásul az internethasználattal eltöltött idővel párhuzamosan emelkedett, vagyis a legmagasabb szociabilitás a legrégebbi felhasználóknál mutatkozott.

Az internet és a társadalmi tőke közötti pozitív viszony irányára vonatkozóan csak óvatos következtetést von le a szerző az adatok keresztmetszeti jellege miatt. Az internethasználókön belüli különböző „érettségű” csoportok változó szociabilitási mutatói alapján valószínűsíti, hogy az internet okozza a társadalmi tőke növekedését, és nem arról van szó, hogy az eleve magas társas készségűek kezdenek el inkább internetet használni.

A valósághoz közelebbi képet kapunk a társas viszonyok és az internethasználat időbeli alakulását is figyelembe véve. Erre tett kísérletet a 3 évnyi longitudinális adattal rendelkező WIP kutatás eredményeinek feldolgozásával Albert Fruzsina, Dávid Beáta és Molnár Szilárd (2006). A feldolgozott minta 14%-a stabilan internetező, 76%-a stabilan nem internetező, az időközben belépők aránya 8%, a kilépők pedig 2% volt. E négy csoport vizsgálata alapján próbáltak a szerzők választ kapni az internet és társadalmi tőke közötti összefüggések irányait boncolgató kérdéseikre. Többváltozós elemzéssel igyekeztek megtalálni az internethasználatot, a belépést és a kilépést meghatározó szocio-demográfiai tényezőket. Ennek során kiderült, hogy mind a használat, mind a belépés esélye nagymértékben függ az életkortól, az iskolai végzettségtől, a gazdasági aktivitástól és a lakóhelytől. A használat esetében még szignifikáns hatást mutatott a nem és a jövedelem is. A vártak megfelelően az internetet nagyobb

¹⁶Bár mind az életkori, mind a különböző iskolázottságú és gazdasági helyzetű csoportokon belül megfigyelhető volt, hogy aki internetezik, annak magasabb a társas készsége, a szociabilitásbeli különbségek így is megmaradtak a használókön és a nem használókön belül, ami indokoltá tette volna egy többváltozós elemzés végrehajtását.

valószínűséggel használják a fiatalok, a tanulók, a fővárosiak, illetve a magasabb iskolai végzettségűek. A kilépésre vonatkozóan kevesebb összefüggés mutatkozott.

Az előbbi modellt kibővítve néhány társas kapcsolatokra vonatkozó tényezővel, a szerzők elsősorban arra voltak kíváncsiak, hogy a belépés esélyeire milyen hatással van a személyes kapcsolathálózat. A bevont változók csaknem mindegyike szignifikáns összefüggést mutatott az internet használatával – ami immár a kontrollváltozók hatásait kiszűrve is megerősíti az internet-használók magasabb társas készségére vonatkozó korábbi eredményeket –, a használóvá válásra viszont csak a barátok léte¹⁷ növelte érdemben az esélyt. A baráttal rendelkezők aránya a három év alatt a belépők csoportjában emelkedett legnagyobb mértékben, amiből viszont arra következtetnek a szerzők, hogy az internethasználat növelte meg a barátszerzés esélyét. Az ok-okozati összefüggés tehát mintha oda-vissza működne: a magasabb kapcsolati tőke internethasználatot generál, az internethasználat pedig növeli a kapcsolatok számát.

A fent említett szociabilitás mutató jelen esetben a társas készség 3 kapott dimenziójának megfelelően három formában szerepelt az elemzésben: közösségi, modern¹⁸ és családi szociabilitásként. Az internethasználók magasabb skórokkal rendelkeztek az első két mutató esetében, mint a nem használók, a belépők pedig a kettő közötti értékkel. A mutatók időbeli változását vizsgálva az látszik, hogy a használók és a belépők szociabilitása az első két dimenzióban növekedett. A családi szociabilitás viszont sem a csoportok között, sem az időben nem változott érdemlegesen.

A vizsgálat egy érdekes része az internetes barátságok alakulására vonatkozott. Ennek három típusát különítették el: online induló – offline folytatódó, kizárólag online és offline induló – online-ná alakuló kapcsolatok. Az internethasználóknál leginkább a második esetre találunk példát: átlagosan 3,52 olyan interneten megismert barátról számolnak be, akivel még nem találkoztak személyesen. Az offline-ból online-ná alakult kapcsolatokról valamivel kevesebb van (2,02), de

¹⁷ A barátok számára vonatkozó kérdések hiányában a baráttal töltött idő szolgált a dichotom változó képzésének alapjául (van/nincs).

¹⁸ A modern szociabilitást szekuláris világkép és a modern technológiák használata jellemzi.

legritkább az interneten kötetett és személyessé vált barátság (0,91). A válaszok időbeli alakulását tekintve a háromféle internetes ismeretség közül legnagyobb változékonyságot az offline-ból online-ba átmenő kapcsolatok esetében tapasztaltak. Itt is, és az online-ból offline-ná alakult barátságok esetén is a kapcsolatok inkább bővültek, mint szűkültek. Az interneten maradó kapcsolatok száma viszont inkább csökkenő tendenciát mutatott.

3.2. Az internet, mint a személyközi kommunikáció eszköze

A korábban már említett National Geographic felmérés (Wellman et al. 2002) egyike volt azoknak a kutatásoknak, melyek az internethasználatot kommunikációs kontextusban vizsgálták. Adataik szerint a legtöbb internetes kontaktus 50 km-es körzeten belül zajlik, vagyis a távolság még abban az esetben is korlátokat szab a kommunikációnak, amikor a feltételek és lehetőségek adottak volnának. A közeli (50 km-en belüli) rokon és baráti kapcsolatok esetén a telefonos kapcsolattartás a legelterjedtebb, míg a távolabb élőkkel legtöbbször e-mailen érintkeznek. A személyes kapcsolattartás aránya a közeli kapcsolatok esetén megközelíti a telefonos kontaktusokét, míg 50 km-en túl már egészen ritka. A közeli kapcsolatok közül a barátokkal sokkal intenzívebb a kapcsolattartás, mint a rokonokkal, a távolabb élők esetén viszont a rokonokkal gyakoribbak a telefonos kontaktusok (a személyes és az elektronikus kontaktusok aránya pedig hasonló a rokonok és a barátok esetén).

Chen, Boase és Wellman (2002) a National Geographic web survey és az UCLA WIP adatain vizsgálták, hogy mire használják az emberek a világ különböző részein az internetet, és hogyan hat a nethasználat a családi és baráti kapcsolatokra. Az összehasonlító adatok alapján azt a következtetést vonták le, hogy az internethasználat módja mindenhol a világon hasonló. A gyakori használóknál többféle használati cél jellemző: kapcsolattartási, instrumentális, és rekreációs célok egyaránt. A felhasználók többnyire kombinálják az online kommunikációt a face-to-face és a telefonos interakciókkal. A szerzők pozitív korrelációt tapasztaltak a különböző csatornák használata között, még a távoli

kapcsolatok esetén is. A személyes kapcsolattartás a telefonossal korrelált a legerősebben.

A világon mindenhol egyforma internethasználati motívumoknak némileg ellentmondanak az egy évvel később közölt tanulmányukban szereplő katalán és japán példák (Wellman et al. 2003). A Katalóniában – Manuel Castells részvételével – végzett felmérés alapján úgy tűnik, a katalánok nethasználata és ennek kapcsolathálózati vonatkozásai jelentősen eltérnek az észak-amerikai mintától. A katalánok hálójába jóval több barát és szomszéd tartozik, mint rokon, ebből is következően a katalánok kapcsolathálója sokkal inkább lokális, mint az amerikaiaké. A kommunikáció domináns formája náluk a személyes találkozás, emiatt a távoli barátságok nem is működnek igazán. A második legfontosabb kommunikációs csatorna a telefon. Az internetet alig használják kommunikációra, kivéve a külföldön élő ismerősökkel. A térbeli közelség erősíti a kapcsolatot: minél közelebb élnek egymáshoz a barátok, annál intenzívebb köztük a kommunikáció. A katalán internethasználók szociabilitása nem különbözik számottevően a nem internetezőkétől, csupán annyiban, hogy több Katalónián kívüli kapcsolatuk van. Az internet számukra sokkal inkább információforrás, mint kommunikációs eszköz.

Ugyancsak NetLab-os kooperációban készült 2002-ben egy japán kutatás, amely során Yamanshi tartományban kérdeztek meg 1320 felnőtt lakost az internethasználatukkal kapcsolatban. Az eredmények azt mutatták, hogy a japánok intenzíven interneteznek mind PC-n, mind mobiltelefonon, információszerzés és kommunikáció céljából egyaránt. A fiatalok nagy hányada használ internetezésre alkalmas telefont, melyen többnyire e-maileket, SMS-eket küldenek és fogadnak. Azért ilyen népszerű náluk a mobil internet (Webphone), mert jellemzően sokat utaznak, és nem mindenki engedheti meg magának a vezetékes szélessávú internetet. A legtöbb kapcsolatuk azoknak van, akik mobilon és PC-n is hozzáférnek az internethez. Az új technológiák iránti fogékonyság és a mobilkommunikáció népszerűsége lehetővé teszi a térben szegregált japánoknak a gyakori kapcsolattartást a barátokkal, ismerősökkel (Wellman et al. 2003).

Wellman és társainak egy másik kutatása, a 90-es évek végén zajló Netville projekt, módszertanilag szélesebb eszköztár segítségével közelítette meg az internethasználat és a közösségi élet viszonyának kérdéskörét (Hampton-Wellman, 2003). Netville egy Toronto külterületéhez tartozó új lakónegyed volt, ahová egy nonprofit konzorcium vezette be – jóval a természetes elterjedtsége előtt – a szélessávú technológiát, hogy megnézzék, mit kezdenek az emberek a házukban egész nap elérhető nagysebességű internettel. A 109 házból 64-et kötöttek be – véletlen kiválasztással – a helyi hálózatba. A szerzők 1997-ben csatlakoztak a konzorciumhoz, amely hozzáférést biztosított a lakók információihoz, és lehetővé tette a fókuszcsoportokon való részvételt is. Saját kutatásuk kérdőíves felméréseken, illetve résztvevő megfigyelésen alapult. Az eredmények megerősítették, hogy egy behálózott lakókörzetben a lakók intenzívebb kapcsolatot tartottak fenn egymással. Átlagosan háromszor annyi társuk nevét ismerték fel, kétszer annyiival beszéltek, és 50%-al többet láttak vendégül a behálózott lakók, mint a nem behálózottak. A hálózatba kötött háztartásokban élőknek több kapcsolatuk volt a lakókörzeten belül, és kapcsolathálójuk nagyobb távolságra terjedt ki, mint a többieké. A felmérés alapján ismét igazolást nyert, hogy az internet alapú kommunikáció nem veszi át a többi kommunikációs forma szerepét, hanem egy új csatornaként társul a már meglévőkhöz. Ugyanakkor azt is megfigyelték, hogy minél erősebb kapcsolatokat vizsgáltak, annál kevésbé volt hatása az internet hozzáférésnek. A technológia tehát azon a gyakorlaton sem változtatott, mely szerint egy helyi közösségen belül az erősebb kapcsolatok nagyobb valószínűséggel alakulnak ki a térben közelebb élők között. A behálózottak és nem behálózottak erős kapcsolatainak térbeli kiterjedése nem különbözött szignifikánsan, mindkét esetben a szűkebb szomszédságra koncentrált.

A NetLab csoport Connected Lives nevű projektjében Wellman és munkatársai az IKT használat és a családok mindennapi élete, személyes kapcsolathálózatuk összefüggéseit vizsgálták. A kutatást 2004-2005-ben végezték East Yorkban, Torontó egyik központi lakónegyedében¹⁹, egy 350 fős survey és az ezt kiegészítő

¹⁹ A helyszín azért is fontos, mert a NetLab a 60-as, 70-es években – az Internet kora előtt – végzett már itt kapcsolathálózati kutatásokat, így azok eredményei összevethetőek a maiakkal.

87 mélyinterjú segítségével. Az erről szóló tanulmányban a szerzők azt állítják, hogy az IKT egyre inkább mindennapi eszközzé válik a háztartások életében, akár egy bútordarab (Wellman–Hogan, 2006). A mai észak-amerikai családokra már kevésbé jellemző, hogy este együtt vacsoráznak vagy tévéznek otthon, viszont ehelyett élénken kommunikálnak egymással a különböző IKT eszközökön keresztül. Az elektronikus kommunikáció eszközei egyre nagyobb szerepet kapnak a személyközi információcserében, valamint a társadalmi és érzelmi segítségnyújtásban is.

A szerzők egy későbbi tanulmányukban (Kennedy-Wellman, 2007) az egy háztartásban élők IKT használatát elemezve olyan érdekes megállapításokat tesznek, mely szerint az otthoni internethasználat az esetek nagy részében társas tevékenységként működik. Különösen akkor, ha a számítógép a társas interakciók szempontjából központi helyet foglal el a lakásban. A családtagok gyakran ülnek közösen a gép elé, amikor utazást terveznek, lakást keresnek vagy különböző termékekkel kapcsolatos információkat böngésznek. Ugyancsak sok internetező háztartásnál fordul elő, hogy a szörfölő családtag odahívja a többieket, ha valami érdekeset talál a neten, illetve, hogy a megtalált oldal linkjét átküldi a családtag e-mail címére. A közös internetezés leginkább a *light user*²⁰-eket jellemzi.

Haythornthwaite (2005) azt vizsgálta, hogy zárt munka- és tanuló-csoportokon belüli kapcsolatok fenntartásához hogyan járulnak hozzá az egyes kommunikációs eszközök, milyen kapcsolódási mintázatok jönnek létre a tagok között, és ezekre hogyan hat a különböző médiahasználat. Az eredmények azt mutatták, hogy a különböző médiahasználat befolyásolta a network alakját, és ez a hatás eltérő volt az erős és a gyenge kötések esetében. A kutatások egyik része a kilencvenes évek közepén zajlott egy akadémiai kutatócsoport (Cerise) tagjai között (melynek 35 tagja közül 25 vett részt a kutatásban). A résztvevőktől megkérdezték, hogy a csoport tagok közül kivel milyen gyakran, milyen csatornákon, milyen témákban szoktak kommunikálni, valamint felmérték az egyes kapcsolatok jellemzőit (formális vagy informális, erős vagy gyenge kötés). A másik kutatássorozat a 90-es évek végéről online távoktatásban (LEEP) résztvevő osztályokat vizsgált

²⁰*Light user*-eknek azokat tekintik, akik heti 1-2 órát interneteznek otthonról.

hasonló szempontok szerint. A kapcsolathálózati felmérést további interjúkkal egészítették ki, melyek feltárták az online távoktatási program során kialakuló közösségek jellegzetességeit, a tagokkal folytatott kommunikáció során kapott társas és emocionális támogatást, és azt, hogy mindez hogyan illeszkedett a tagok életének egyéb vonatkozásaihoz (munka, család, otthon).

Az eredmények a várakozásoknak megfelelően mindkét kutatásban azt mutatták, hogy az erős kötések között többféle kapcsolat és gyakoribb kommunikáció zajlik. Minél erősebb volt a kötés, annál több kommunikációs csatornát használtak a benne résztvevő párok. Ezt nevezte média multiplexitásnak Haythornthwaite. A kommunikációs tartalom a csatornák szerint nem különbözött, de a kapcsolat típusa szerint igen. Értelemszerűen a csak munkakapcsolatban lévők munkáról beszéltek, a baráti kapcsolatokban lévők társasági és emocionális témák voltak inkább jellemzőek, míg a vegyes kapcsolatokban a témák is vegyesen jelentek meg. Érdekes megállapítása volt a kutatásoknak, hogy azok a párok, akik egyféle csatornán kommunikálnak, többnyire ugyanazt az egyet használták, akik kétfélén, azok ugyanazt a kettőt és a többi. A kutatócsoportban például az első kommunikációs csatorna a nem szervezett személyes találkozás volt, a második a szervezett meeting, a harmadik az e-mail, és ezeket követte a többi, ritkábban előforduló csatorna. A távoktatásban résztvevők között pedig az IRC volt a legelterjedtebb, az e-mailt viszont többnyire csak a közelebbi ismeretségbe kerülők használták. Ebből az következik, hogy egy vagy két széles körben elterjedt kommunikációs csatorna összeköti az egész csoportot, míg a ritkábban használt eszközök az erős kötések fenntartásában játszanak inkább szerepet. A kommunikációs csatornák használta idővel változott, annak függvényében, hogy melyik csatornát tették a csoportmunka hivatalos fórumává, és melyik maradt inkább privát és opcionális. Az előbbieket használati gyakorisága állandó maradt a kurzus folyamán, míg az utóbbiak egyre ritkábbá váltak, és csak az erősebb kötésekben maradtak fenn tartósan.

Quan-Haase (2007) kanadai egyetemisták körében vizsgálta a különböző kommunikációs eszközök használatát. A 268 kvantitatív interjút kvalitatív (fókuszcsoportos) módszerrel is kiegészítette, hogy jobban megértse a kommunikációs csatornák kiegészítő vagy helyettesítő szerepét, illetve az egyes

eszközök használatának körülményeit, motivációit, szociális kontextusát. A kommunikációs csatornákat három nagy csoportba sorolva megkülönböztette az online (e-mail, IM), a mobil (mobiltelefon, SMS) és az offline (FTF, vezetékes telefon) kommunikációt. A kapcsolatok közül a rokon és a baráti kapcsolatokat vizsgálta, elkülönítve az 50 km-en belül, illetve az annál nagyobb távolságban élőket. Az eredmények azt mutatták, hogy a kommunikációs csatornák használata különböző mintázatokat mutat a kapcsolat jellegétől és a felek közötti távolságtól függően. A kanadai egyetemisták körében a leggyakoribb kommunikációs forma az azonnali üzenetküldés (IM) – megelőzve a személyes kontaktusokat is – mind a közeli, mind a távoli baráti és rokon kapcsolat esetén. Az IM nagy sikerét a fókuszcsoportok alapján az eszköz a könnyed, szórakoztató használatának, az informális, ámde mégis valamennyire távolságtartó formájának és ingyenességének köszönhetette. A diákok ezen keresztül tartották fenn mind a kampuszon belüli társaikkal, mind a szülővárosukban élőkkal a kapcsolatot. Az egyetemen belül az IM lehetőséget teremtett a frissen (többnyire személyesen) megszerzett ismeretségek folytatására, események megszervezésére, tanulmányokkal kapcsolatos információcserére. A rokonok közül inkább a hasonló korúakkal (testvérek, unokatestvérek) tartották ilyen módon a kapcsolatot, a szülőkkel, idősebb rokonokkal inkább telefonon érintkeztek. A személyes kontaktus majdnem olyan gyakori volt a közelben élő barátokkal és rokonokkal, mint az IM használat. A távolság növekedésével a személyes és telefonos kommunikáció ritkul, míg az elektronikus kommunikációs formák gyakorisága nem sokkal marad el a közeli (különösen a baráti) kapcsolatokra jellemzőektől.

A Hampton és társai (2009) a Pew intézet több mint 2500 fős országos reprezentatív adatain vizsgálták a különböző kommunikációs csatornák használatát az eltérő távolságban élő rokonokkal, barátokkal való kapcsolattartásban. A szerzők azt találták, hogy a személyes és a telefonos kontaktusok gyakoribbak a közelebbi ismerősökkel, míg a postai levél a távoli kapcsolatoknál jelentősebb. Az elektronikus kommunikáció (e-mail, IM, SNS) esetén a globalizáció elvét látták érvényesülni, azaz ezeket az eszközöket hasonló gyakorisággal használják az emberek mind a lokális, mind a távolabbi kapcsolatok fenntartására. 5 mérföldön belül a személyes kontaktusok

dominálnak, ennél messzebb a mobiltelefon. A legtávolabbi kapcsolatoknál az e-mail a második leggyakoribb kontaktálási mód.

Csepeli György és Prazsák Gergő (2010) magyarországi internetezők körében végzett kutatásukban azt vizsgálták, hogy a kommunikációs státusz milyen összefüggést mutat az internethasználat egyes jellemzőivel. A kommunikációs státuszt az úgynevezett kapcsolati kompetencia alapján határozták meg, amit két kérdéssel mértek: a mobiltelefon névjegyzékében található nevek és az email címtárban lévő címek számával. A válaszok alapján négy csoportot képezetek: a *kontaktokraták* mind a mobilszámok, mind az email címek mennyiségét tekintve a minta felső 30 százalékába tartoznak; a *levelezőknek* sok email címük van, de viszonylag kevés mobilszámot tárolnak telefonjukon; a *beszélgetőknek* több felhasználható telefonszáma és kevesebb email címe van; a *kontaktproletárok* pedig mindkét mutató alapján a minta alsó 70%-ába tartoznak. Az így képzett kommunikációs státusz összhangban van a válaszadó szubjektív kommunikációs szerepével: a kontaktokraták közül vallották a legtöbben véleményirányítónak magukat, a kontaktproletárok közül a legkevesebben. A kommunikációs státusz meghatározza az érintkezések gyakoriságának valószínűségét is többféle szerepviszonyban (házastárs, családtag, munkatárs, hivatalos személy stb.) mind a mobil, mind az elektronikus csatornákon.

A különböző kommunikációs státuszú internetezők különböznek egymástól az interneten folytatott tevékenységeik alapján is. Az 51 internetes tevékenység alapján képzett nethasználó típusok megoszlása a négy kommunikációs státusz csoportban jelentős eltéréseket mutatott. A kontaktokraták körében felülreprezentáltak voltak a befogadók, akik jellemzően ügyintézésre és informálódásra használják az internetet. A levelezőkre volt legjellemzőbb az extenzív használat (informálódás, üzleti felhasználás, ügyintézés, web2.0 alkalmazások, szórakozás). A beszélgetők többnyire csak információkat keresnek a neten, a kontaktproletárok pedig igen alacsony web-használati aktivitással rendelkeznek. Mindezen kommunikációs egyenlőtlenségek erős összefüggést mutattak bizonyos társadalmi-demográfiai, illetve kulturális egyenlőtlenségekkel (életkor, lakóhely, iskolai végzettség, anyagi helyzet, gazdasági aktivitás, nyelvtudás).

Angelusz Róbert és Tardos Róbert 2004-es tanulmánya is kitér az internet-használat és a társas kapcsolatok összefüggéseire. Az MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoportjának „Tudások a digitális kultúra világában” című projektje keretében részletesen vizsgálták az internet és a különböző hagyományos médiumok, illetve a személyközi kommunikáció más eszközeinek viszonyát, az elemzésbe bevonva az internethasználat minőségére vonatkozó kérdéseket, illetve életstílus elemeket is. Bár az internethasználat intenzitása a face-to-face kontaktusok fontosságának megítélésével²¹ negatívan korrelál, a személyes kapcsolattartás a heavy userek között is elsődleges marad. Az intenzívebb netezők gyakrabban kommunikálnak e-mailen keresztül minden kapcsolati viszonylatban, de leginkább a barátokkal és kollégákkal. A családtagokkal is fokozódik az elektronikus kapcsolattartás az intenzívebb internethasználattal, de az összes kapcsolattípust tekintve a legkisebb mértékben. Az internethasználat az életstílus társaság-orientációs dimenzióival is pozitívan korrelál, azaz inkább a kapcsolati nyitottságot, mint a bezűkülést erősíti.

3.3. Internethasználat mint időtöltés

Az internethasználat időtöltés jellegét, és egyéb – társas és nem társas – szabadidős tevékenységekre gyakorolt hatását is számos kutatás vizsgálta. A korábban már említett 1995-96-os pittsburghi „HomeNet” vizsgálat is kitért az internetezés időfelhasználásra gyakorolt hatásainak vizsgálatára (Kraut et al. 1998). A kutatás eredményei azt mutatták, hogy az otthoni internetezés a tévézéshez hasonlóan a társas tevékenységekkel töltött időt helyettesíti, vagyis csökkenti a családdal, barátokkal töltött időt, valamint a civil részvételi aktivitást.

A Stanford intézet munkatársai (Nie et al. 2000) egy 1999-es nagymintás panelvizsgálat során szintén arra a következtetésre jutottak, hogy az internet rombolóan hat a társas viszonyokra. Azt találták, hogy az internethasználók 5%-a vesz részt kevesebb eseményen, 9% tölt kevesebb időt a családjával, illetve a barátaival a használat óta. Azt a következtetést vonták le, hogy minél többet

²¹ A szerzők 11 konkrét szituációra vonatkozóan kérdezték, hogy a hagyományos személyes érintkezéstől a levélen, vezetékes és mobiltelefonon, sms-en keresztül az e-mail-ig az adott kontextusban melyik kapcsolati forma a legalkalmasabb.

internetezik valaki, annál kevesebb időt tölt valódi emberek társaságában. A médiahasználatot szintén befolyásolta az internetezés, különösen a tévénézéssel töltött időt csökkentette drasztikusan. Az eredmények érvényességét azonban gyengíti az a tény, hogy az időfelhasználást és ennek változásait az interjúalanyok szubjektív észlelései alapján rögzítették.

A 99-es kutatásnak többek között ezt a gyenge pontját próbálta meg kiküszöbölni Norman Nie és csapata két évvel később egy 600 fős online vizsgálatban (Nie-Hillygus-Erbring 2002). Az alkalmazott módszer egy úgynevezett random napszakos naplózás volt, melynek során hat napszak véletlenszerűen kiválasztott egy-egy órájában végzett tevékenységükről kellett részletesen beszámolniuk a kérdezetteknek. A tevékenységekkel kapcsolatban megkérdezték, mennyi ideig tartott, hol végezték és kivel. Az elsődleges tevékenységen kívül az esetleges másodlagos tevékenységeket is rögzítették (pl. háttér-tévészés). Az internet-használatnak nemcsak a mennyiségét, hanem helyszínét és funkcionális elemeit is vizsgálták. Az eredmények azt mutatták, hogy aki többet internetezik, jóval kevesebb időt tölt családjával, valamivel kevesebb időt kollégáival, barátaival, és többet van egyedül.

Pronovost (2002) ugyanebben az időszakban jutott hasonló következtetésekre kanadai adatok alapján. A General Social Survey időmérleg adatait elemezve összehasonlította egyrészt az adott napon internetet használók, másrészt az általában internetezők tevékenység-szerkezetét a nem használókéval. Eszerint a vizsgálat napján netezők átlagosan heti 5,2 órával töltöttek kevesebbet társas tevékenységekkel, mint azok, akik nem használtak netet. Ha viszont azokat tekintette internetezőkné, akik annak vallották magukat, a társas aktivitásbeli különbségek már jóval kisebbnek bizonyultak (heti 1 óra). Eszerint az izolációs hatás leginkább a gyakori nethasználóknál jelentkezik.

A kaliforniai UCLA felmérései (Cole 2000, 2001) azt mutatták, hogy az internethasználat csak kismértékű hatással van a társas együttlétek idejére. Az internethasználók döntő többsége úgy érzi, a családdal töltött időt nem befolyásolta az internethasználat, sőt 2001-ben már többen számoltak be arról, hogy amióta neteznek, több idejük jut a családra, mint a csökkenésről (13% vs.

3%)²². Az időmérleg jellegű kérdéseket tekintve az internetet használók és nem használók családjukkal vagy barátaikkal való együttléteinek ideje között találtak kisebb eltéréseket: a használók heti 2-3 órával kevesebb időt töltenek családjukkal, barátaikkal viszont 1 órával többet, mint a nem internetezők. A legmarkánsabb hatás, amit az internethasználattal kapcsolatban kimutattak, az a tévézés jelentős csökkenése. A használók átlagosan 4,5 órával kevesebb időt töltenek a televízió előtt, az intenzívebb internetezők pedig még kevesebbet. Az UCLA kutatását a világ több országában is megismételték a World Internet Project keretében.²³ Az internet társadalmi hatásaira vonatkozó eredmények többnyire mindenhol hasonlóak voltak: jelentősebb hatás a tévézésre, mérsékelt hatás a társas életre. Egyedül Kínában tapasztaltak erősebb – pozitív – összefüggést az internethasználat és a szociabilitás között, különösen az online kapcsolatokra vonatkozóan.

A Pew intézet 1995 óta folyamatosan végez kutatásokat az internet és egyéb IT használattal kapcsolatban, melynek során egyrészt felméri az előző napi társas és médiahasználati aktivitás intenzitását, másrészt a hosszú távú viselkedésre is rákérdeznek (Robinson et al. 1997, 2000; Robinson–Kestnbaum 1999). Az 1995-ös Pew adatok alapján Robinson, Barth és Kohut (1997) kimutatták, hogy az internethasználók szignifikánsan nagyobb valószínűséggel használják a nyomtatott médiát, a rádiót és a mozit, mint a nem használók, viszont sem a társas aktivitásra, sem a tévézésre (akár szórakozás, akár informálódás céljából) nem szánnak szignifikánsan kevesebb időt. Ezek az eredmények megmaradtak a kontrollváltozók (nem, kor, iskolai végzettség, jövedelem, etnikai hovatartozás és családi állapot) bevonása után is. Robinson, Kestnbaum, Neustadt és Alvarez (2000) a 98-as Pew adatokon a társas életre hasonló, a médiahasználatra kicsit más hatásokat mutattak ki. Az újságolvasás még mindig magasabb volt, a tévézés pedig alacsonyabb az internethasználóknál, de a különbség már nem volt szignifikáns a kontrollváltozók bevonása után. Ha viszont csak azokat vizsgálták, akik már 95-ben is interneteztek, a korábbihoz hasonló eredményeket

²² A 2000-es vizsgálatban még fordított volt a helyzet: 8% csökkenésről 3% növekedésről beszélt.

²³ Magyarország is részt vesz a projektben Dessewffy Tibor és Fábián Zoltán vezetésével. A hazai adatokról később teszünk említést.

kaptak. Ebből arra következtettek, hogy a későbbi csatlakozókra már nem volt jellemzőbb az újságolvasás, mint a nem használókra.

Hasonló eredményeket kapott Robinson és Kestnbaum (1999) a 97-es SPPA (Survey of Public Participation in the Arts) adatok elemzése során, amely csak a szabadidős (rekreációs, hobbi célú) internethasználatot vizsgálta. Az internethasználók szignifikánsan nagyobb valószínűséggel olvasnak könyvet, használják aktívan a médiumokat különböző művészeti tartalmak miatt, látogatnak művészeti eseményeket és vesznek részt különböző egyéb szabadidős tevékenységben (sportolás, moziba járás), de nem néznek kevesebb tévét, mint a nem használók.

Robinson és De Haan (2006) hat különböző országos időnaplós kutatás adatait elemezte, melyek közül három az USA-ban, egy Kanadában, egy Nagy Britanniában, egy pedig Hollandiában készült. Ezek a kutatások az előző nap 24 órájának időfelhasználását vizsgálták az elsődleges és másodlagos tevékenységek, a helyszín és a jelenlévő személyek regisztrálása alapján. A demográfiai eltéréseket többváltozós elemzésekkel kontrolálták. Az internethasználatot kétféleképpen mérték: egyrészt a napló alapján, másrészt a kérdőív általános internet használati kérdései alapján. A holland adatok azt mutatták, hogy a szabadidőn belül alig van eltérés az internethasználók és a nem használók különböző tevékenységei között, tehát az internethasználat nem csökkentette a más médiumok használati idejét vagy a társas szabadidőt, sőt a könyvolvasás gyakoribb is volt a nethasználóknál. A legszofisztikáltabb időmérleg Nagy Britanniában készült heti naplózással, egy éves panelfelvétellel (Gershuny 2002), ám ez is csak gyenge bizonyítékokat szolgáltatott a funkcionális ekvivalencia hipotézishez. Az IT használók általában kevesebbet néztek tévét, mint a nem használók, azonban ez a különbség eltűnt, ha a korábbi használókat, az új belépőket és a nem használókat hasonlították össze. A társas aktivitások terén semmilyen különbséget nem találtak a használók és nem használók között. Az amerikai, szintén egyheti naplózáson alapuló adatok kevesebb tévénezést mutattak ki a használóknál, de ez a különbség eltűnt a kontrollváltozók bevonása után. A kanadai adatok kevesebb tévénezést mutattak ki az általában internetezőknél, de a napló szerinti internetezőknél már nem.

Ishii (2004) Japánban szintén időmérleg módszerrel vizsgálta az internethasználat hatásait. A kutatás során 2200 12 és 74 év közötti válaszadóval töltettek ki 15 perces egységekre osztott naplót két egymást követő napjuk időfelhasználásáról, melyben rögzítették az elsődleges és másodlagos tevékenységeket és azok helyszínét. A kutatás a főbb alaptevékenységeken (alvás, munka, rekreáció) kívül részletesen csak az IT és infokommunikációs eszközhasználat különböző módjait, valamint a TV nézést vizsgálta. A tévénézéssel kapcsolatban arra az eredményre jutottak, hogy csak azoknál érzékelhető a helyettesítés, akiknek elég sok szabadidejük van. A kevés szabadidővel rendelkezők körében nem volt szignifikáns eltérés nethasználók és nem használók között a tévénézés mennyiségében. A vizsgálat azt is kimutatta, hogy az információs tevékenységekkel töltött idő nagy részére (közel negyedére) jellemző a szimultán másodlagos tevékenység végzése, ami leggyakrabban a tévénézést jelenti, de majdnem ilyen jellemző netezés közben a beszélgetés vagy a telefonálás is.

Robinson és Martin (2010) az amerikai GSS adatok longitudinális vizsgálata alapján azt találta, hogy miközben az internethasználat 2000 és 2006 között 48-ról 60%-ra nőtt, addig a különböző társas aktivitások intenzitása (rokonok, barátok, szomszédok látogatása, szexuális együttlét, templomba járás) nem változott jelentősen. A nem internetezők többet látogatják a rokonaikat, az internetezők pedig a barátaikat. A tévénézés is szignifikánsan alacsonyabb az internetezőknél, ám ezt a különbséget nagyrészt a demográfiai jellemzők okozzák.

Robinson (2011) az ATUS (American Time-Use Survey) 2003-2007-es adatait elemezve (leszűkítve a mintát az aktív korú felnőtt lakosságra) azt találta, hogy az internethasználattal egyetlen tevékenység korrelál szignifikánsan negatívan: a fizetett munka. Néhány tevékenységre viszont több időt szánnak az IT használók: például a vásárlásra, olvasásra, zenehallgatásra. Sem a tévénézéssel, sem a társas tevékenységekkel nem mutattak ki jelentős korrelációt.

A magyarországi időmérleg adatokat elemezve az IT használat vonatkozásában, Nyeste Gábor (2003) fő kérdése az volt, vajon csökkenti-e az infokommunikációs technológia használat a társas szabadidőt. A társas szabadidő meghatározásánál

azokat a tevékenységeket²⁴ vette figyelembe, amelyek elősegíthetik az információk áramlását, és ezáltal a társadalmi tőke növekedést. Azt vizsgálta, hogy a kapcsolatokon keresztül zajló információáramlást hogyan befolyásolja az információs technológia. Az általa definiált társas szabadidő országos átlaga 61 perc (ami 10 perccel magasabb, mint a KSH eredeti besorolása szerinti). A számítógép használóknak bár összességében 15 perccel kevesebb szabadidejük van, a társas szabadidő tekintetében jobb helyzetben vannak, mint a nem használók: 16 perccel többet töltenek információcserére alkalmas közösségi tevékenységekkel. A közösségi időtöltés átlagos mennyisége a számítógépet használók körében 73 perc, az internetet használók esetén még magasabb: 79 perc. A demográfiai kontrollváltozókat is tartalmazó többváltozós regressziós modell azt mutatja, hogy a számítógép és az internet használatnak önmagukban is van némi pozitív hatásuk a társas időtöltésre, azonban jóval kisebb, mint például az életkornak, a nemnek, az iskolai végzettségnek, a lakóhelynek és a gazdasági helyzetnek. Az adatok alapján az azonban világosan látszik, hogy az infokommunikációs eszközök használata nem csökkenti a társas szabadidő mennyiségét. Érdekes lett volna azt is megnézni, hogy a számítógéppel vagy internetezéssel eltöltött idő hossza milyen összefüggést mutat a közösségi tevékenységekkel töltött idővel. Az 1999/2000-res időmérés adatbázisban azonban még nagyon alacsony volt az internethasználat ideje, ami korlátozta az elemzési lehetőségeket.

Lengyel György és Lőrincz László (2006) a World Internet project magyarországi keresztmetszeti, illetve panel adatain vizsgálták az internethasználat hatását a különböző szabadidős tevékenységekre, kiemelt tekintettel a társas időtöltésekre. A keresztmetszeti elemzések azt mutatták, hogy az internethasználók kevesebb időt töltenek rádióhallgatással, tévézésessel, sporttal és a családjukkal, viszont többet vannak barátaikkal, többet telefonálnak, olvasnak és hosszabb időt töltenek közösségi eseményeken, mint a nem használók. A funkcionális helyettesítés elve eszerint leginkább a média területén érvényesül. Összevontan vizsgálva a különböző társas és nem társas tevékenységeket, a szerzők azt tapasztalták, hogy

²⁴ Beletartozik a beszélgetés, vendégeskedés, szórakozás, tánc, udvarlás, családi események, sétálás, kirakatnézés, városnézés. Nem tartozik bele a vallási, politikai, kulturális tevékenységek, sport.

az internetezők hetente átlagosan hat órával többet töltenek társas elfoglaltságokkal, mint a nem internetezők, míg a magányos tevékenységekre szánt idő csak kisebb mértékben különbözött. Az életkor és az iskolai végzettség hatásainak kiszűrése mellett az internethasználat hatása szignifikáns maradt a barátokkal töltött idő, a telefonálás, az olvasás, a rádióhallgatás és a tévézés esetén. A családtagokkal töltött időre gyakorolt negatív hatás viszont a kontrollváltozók bevonását követően eltűnt. A 2001-2003-as WIP adatok lehetővé tették a panelelemzést, így a szerzők azt is megvizsgálhatták, hogyan változott az egyik évről a másikra internetezőkké válók szabadidős tevékenységszerkezete. Az első két évet összehasonlító elemzések azt mutatták, hogy az internethasználattal párhuzamosan csökkent a családdal töltött idő, ugyanakkor nem változott jelentősen a baráti társaságban töltött. A harmadik évre viszont már a családi együttlétre gyakorolt hatás is eltűnt, amit a szerzők a kezdő internetezés sajátosságának tulajdonítottak, ami az első éves internetezőknél jelentkezett. Az összevont szabadidős tevékenységek közül sem a társas, sem a magányos tevékenységek ideje nem változott szignifikánsan az új internetezők körében.

3.4. Online kapcsolatok

3.4.1. Virtuális közösségek

Rheingold (1993) definíciója szerint az online közösség olyan emberek csoportja, akik egy témát számítógép által közvetített csatornán keresztül vitatnak meg, kellően hosszú ideig, kellően erős érzelmi bevonódással és interperszonális kapcsolatokat alkotnak. Hagel és Armstrong (1997) ennél jóval enyhébb kritériumokat fogalmaz meg. Ezek szerint online közösségnek tekinthető minden olyan online tér, amely lehetővé teszi a tagok/felhasználók közötti kommunikációt a saját maguk által meghatározott témákban (Matzkat 2003). Ami mindkét definícióban benne van, az a közös érdeklődés és a csoporton belüli kommunikáció.

Az online közösségeket az internetezés kezdeti szakaszában többnyire a levelezőlisták, illetve fórumok jelentették, míg mára már jórészt a közösségi oldalakra terelődött át ez a fajta aktivitás.

Wellman és Guia (1999) az ezredforduló táján összegyűjtötték a virtuális közösségekkel kapcsolatos addigi tapasztalatokat, kutatási eredményeket. Bár hangsúlyozzák, hogy kevés valódi empirikus tanulmány született a témában, saját megfigyelésekkel és különböző élménybeszámolókkal kiegészítve viszonylag egyértelmű képet festenek az online közösségekről. Az online kapcsolatokat a valódiakhoz hasonlítva a következő megállapításokra jutnak:

- Az online közösségek sokkal inkább az azonos érdeklődési körmentén szerveződnek, semmint az azonos társadalmi jellemzők szerint. Bár sok kapcsolat működik egyszerre online és offline, a számítógépes kapcsolathálózatok saját belső struktúrával és normákkal rendelkeznek, nem pusztán a valódi világ imitációi. Miközben az emberek a neten szinte bármiben kaphatnak segítséget, a legtöbb kapcsolatban elérhető segítség specializált.
- Annak ellenére, hogy a személyes jelenlét érzése korlátozott, a virtuális tér tele van barátságokkal, érzelmi támogatással, segítségnyújtással és a valahová való tartozás élményével. Mint más közösségek, a virtuális közösségek is jól használhatók arra, hogy a közösség tagjai szociális támogatást tudjanak nyújtani, illetve igénybe venni.
- A netezők hajlamosabbak arra, hogy inkább a közös érdeklődés alapján tekintsenek egy kapcsolatot közelinek, mintsem az azonos szocio-demográfiai vonások alapján, mint például a nem vagy a társadalmi-gazdasági státusz. Tehát érdeklődésüket és attitűdjeiket tekintve kapcsolataik viszonylag homogének, viszont heterogénekkor, társadalmi státusz, etnikum, élethelyzet vagy egyéb társadalmi jellemzőik szerint. A virtuális közösségekben az érdeklődés homogenitása nagyfokú empátiát és kölcsönös támogatást tesz lehetővé.
- Az emberek virtuális térben kiépített és fenntartott kapcsolatai sokban hasonlítanak „valódi” társas kapcsolataikra: időszakosak, specializáltak és változó erősségűek. A közösségi kapcsolatok már régóta földrajzilag szétszórta, többfelé ágazók, nagymértékben támaszkodnak a telekommunikációra (telefon és fax) és tartalmukban is specializáltak. A

neten ugyanúgy, mint a való életben megtalálhatók a szorosabb, szomszédságra emlékeztető csoportközösségek, mint a szétszórt, lazább hálózati kapcsolatok.

Haythornthwaite (2005) zárt munkahelyi és tanulóközösségeken végzett kutatásai alapján szintén úgy véli, hogy az online kapcsolatok ugyanolyan jellemvonásokkal bírnak, mint a valódiak. A közeli barátok itt is gyakrabban kommunikálnak egymással és támogatják egymást, mint a távolabbi ismerősök. A résztvevők úgy nyilatkoztak, hogy az online fenntartott szoros kapcsolataik ugyanolyan fontosak, mint az offline barátságok. Az online közösségeknél is talált a szerző több olyan jellemzőt, ami a hagyományos közösségeknél is megfigyelhető: például a csoporthoz tartozás érzése (kötődés a csoporthoz, mint egészhez), közös történelem, folklór kifejlődése.

McKenna és Bargh – akik szociálpszichológia kutatásokat végeztek az interneten formálódó kapcsolatok természetéről – is azt találták, hogy a virtuális térben létrejött kapcsolatok ugyanolyan közeliak, jelentőségteljesek és hosszú távúak, mint a hagyományos kapcsolatok, és gyakran terelődnek át a valóságos térbe. Az általuk vizsgált random kiválasztott 600 levelező listatag több mint fele számolt be online kezdődő – offline folytatódó szoros kapcsolatról, sőt több mint egyötödük még a házasságig vagy együttélés is eljutott (McKenna et al 2002; Bargh et al. 2002). A szegénylősebbek számára különösen nagy segítséget nyújtott az internet, mert ezen keresztül bátrabban mertek kapcsolatokat kezdeményezni, mint hagyományos módokon (McKenna et al. 2002).

3.4.2. Online induló – offline folytatódó kapcsolatok

Mint azt az előzőekben is láttuk, a virtuális térben kialakult kapcsolatok egy része a valós térben is folytatódik. Hári Péter (2010) tanulmányából tudjuk, hogy a magyar internetezők egytizedének van olyan ismerőse, barátja (esetleg házastársa) akit az interneten ismert meg, és akivel aztán személyesen is találkozott.

A virtuális térben való kapcsolatépítés egy speciális, ám igen elterjedt formája az online társkeresés²⁵. A mai internetes társkeresők egy fontos jellemzője, hogy ezek olyan nyílt weboldalak, ahol minden – interneteléréssel rendelkező – társadalmi réteg megtalálható. Mivel a társkereső oldalakon emiatt olyan emberek is egymásra találhatnak, akik nem találkozhatnak a hagyományos ismerkedés helyszínein, ez a fajta ismerkedés pozitív hatással lehet a randevúzó párok heterogenitására és a heterogámiára. Lőrincz László doktori disszertációjában (2006) ezt a kérdéskört tanulmányozta.

A kutatás alapjául két magyar ismerkedési oldalon végzett felmérés szolgált. Az első kérdőívet 410-en töltötték ki, a másodikra 12 203 válasz érkezett. A kutatás első kérdése a párválasztási preferenciákra vonatkozott. A szerző azt vizsgálta, hogy az emberek magukhoz hasonlóakat választanak-e, vagy minél jobb tulajdonsággal rendelkező jelöltet keresnek. Ehhez a kérdőívben hipotetikus felhasználók képeit mutatta a válaszadóknak (vignette módszer), és arról érdeklődött, találkoznának-e velük. A preferenciák vizsgálata többszintű regressziós modellekkel történt. Az eredmények azt mutatták, hogy az életkor esetében a hasonlóságot preferálják az emberek, végzettség esetében pedig egyszerre van jelen a hasonlóságra és a legjobb végzettségű párra vonatkozó preferencia.

A második kérdés a csoportheterogenitás párok különbözősége gyakorolt hatását elemezte. Az előfeltevés az volt, hogy amennyiben létezik ez a hatás, a különbözőség nagyobb lehet az ismerkedési oldalakon, mint a személyes ismerkedésnél, mivel ezek igen heterogén közösségek. A két ismerkedési oldal összehasonlítása kimutatta, hogy a csoportheterogenitás hatással van a választásra: kor és végzettség tekintetében is különbözőbb párok alakultak ki a heterogénebb oldalon.

A harmadik kérdéskör vizsgálatához interneten és valós életben megismerkedett párokat hasonlított össze. Feltételezte, hogy minél hamarabb és minél alaposabban megfigyelhető egy tulajdonság az ismerkedés helyszínén, annál kisebb lesz a párok közötti különbözőség. A végzettséggel kapcsolatban azt találta, hogy a chat

²⁵ A NRC 2006-os adatai alapján Magyarországon az internethasználók 10%-a használta, és 45%-uk próbálta már ki legalább egyszer az online társkereső oldalak valamelyikét.

oldalakon találkozott párok különbözőbbek az ismerkedési oldalon vagy személyesen találkoztaknál, ami megfelelt a hipotézisnek. Nem volt viszont különbség az ismerkedési oldalon és a személyesen találkozott párok különbözősége között. Ez vélhetően abból adódik, hogy az a tény, hogy a végzettség hamar megfigyelhető az ismerkedési oldalon, az növeli a párok hasonlóságát a személyes ismerkedéshez képest, míg az, hogy az ismerkedési oldalak heterogénebbek, csökkenti azt. Társadalmi háttér tekintetében azt találta, hogy az ismerkedési oldalon nagyobb a különbség a párok között. Ez nem volt megfigyelhető tulajdonság, így a két hatás (heterogénebb csoport, nem megfigyelhető tulajdonság) azonos irányba mutatott. A kutatás érdekes eredménye továbbá, hogy nem volt különbség a párok végzettség és származás szerinti különbözőségében aszerint, hogy együtt járásról, együttélésről, vagy házasságról van szó. Ez ellentmond annak az elterjedt nézetnek, miszerint párkapcsolat folyamán kiválogatódás játszódna le hasonlóság szerint, illetve annak, hogy a társadalmi jellemzők fokozott súllyal esnek latba, ha az emberek házasságról gondolkodnak.

3.4.3. Közösségi oldalak

A klasszikus virtuális közösségektől eltérően, ahol a tagok nem ismerik egymást és többnyire anonim módon, nickneveken jelentkeznek be, léteznek – és sokkal népszerűbbnek bizonyulnak – az olyan közösségi oldalak, ahol a kapcsolatok a valós, offline világból származnak. Boyd és Ellison (2007) definíciója szerint a közösségi oldalak olyan web-alapú szolgáltatások, amelyek lehetővé teszik a felhasználóknak, hogy (1) létrehozzanak egy publikus vagy félig publikus profilt egy zárt rendszeren belül, (2) listát képezzenek más felhasználókból, akikkel megosztják a kapcsolatot, és (3) nézegethessék saját és a rendszeren belüli ismerőseik kapcsolati listáit.

A közösségi média legsikeresebb hazai megvalósulása volt a WiW (későbbi nevén iwiw). Hain Ferenc doktori disszertációjában (Hain 2006) igyekezett feltárni, hogy a WiW használóinak miként alakultak a társas kapcsolatai a virtuális és a valós térben, illetve, hogy mit jelent egy ilyen közösségben való részvétel az egyes felhasználók számára. Az elemzéshez többféle forrást is felhasznált: a WiW

logadatbázisát, az ITHAKA WiW-esek körében végzett online felmérésének adatait, valamint az általa készített mélyinterjúkat a közösség bizonyos szempontok szerint kiválogatott tagjaival. A kutatás főleg a WiW első két évére vonatkozott. A szerző logadatok felhasználásával a weboldalon való jelenlét intenzitása, a közösségbe való beágyazottság mértéke, illetve a belépési idő alapján szegmentálta az online közösség tagjait. Kimutatta, hogy a korán belépő aktív tagok jóval nagyobb kapcsolatszámot és kisebb fokú jelenlétet mutattak a késői aktívakhoz képest, és a WiW-es fórumokat is gyakorlatilag ők tartották életben. A kérdőíves felmérés szerint a résztvevők zöme csak a WiW alapvető funkcióit használta (ismerősök keresése, adatlapok nézegetése, új belépők figyelése). A tagok kevesebb mint fele használta a rendszer adta lehetőségek közül az egyéni online funkciókat (közös programok egyeztetése, levelezés, ismerősök fórumhozzászólásainak keresése), még kevesebben a közösségi funkciókat (fórumhozzászólás, barátkozás), és ennél is kevesebben az úgynevezett kapcsolati tőke-kamatoztató funkciókat (magányügyben info- vagy segítségkérés, álláskeresés). A korai aktívak használták ki leginkább az online közösségi, illetve a kapcsolati tőke-kamatoztató funkciókat. Az aktivitás alapján elkülönített szegmensek nemcsak demográfiai és életmódbeli, de kapcsolathálózati mintázatukban is különböztek. A korai aktívakra például a többiekkel szemben jellemzőbb volt, hogy városban élnek, többet dolgoznak, több helyről kerülnek ki az ismerőseik, társadalmilag aktívabbak.

„Kapcsolati hálójuk kevésbé a családi, és intézményes keretek között szerveződik, és szociális identitásuk szempontjából is meghatározóbbak a városi közterek és szórakozóhelyek szociális terei és az itt formálódó laza ismerősi-kapcsolathálózati viszonylatok. Ennek velejárója, hogy sokkal inkább közösség-, mint tevékenységorientált a szabadidő felhasználása, illetve fokozott a közösségi aktivitási hajlandósága is e csoport tagjainak, nem csak a WiW, hanem a családi-, baráti és nagytársadalmi ügyek kapcsán is”. A közösségi oldal korai belépői (lényegében az alapító tagok és ismerősi körük) tehát élénk társadalmi életet éltek nemcsak a virtuális, de a valós térben is, bejáratott találkozóhelyeik voltak, sűrűn töltötték egymás fizikai közelségében is az időt. Fontos motivációként említi a szerző a közösség- és a technológiai fejlesztések iránti lelkesültséget.

Egy sokkal frissebb kutatás, az amerikai Pew intézet 2010 őszén végzett 2255 fős országos reprezentatív felmérése arra kereste a választ, hogyan hat a közösségi oldalak használata az emberi kapcsolatokra, a bizalomra, a civil és politikai részvételre (Hampton et al. 2011). Az amerikai felnőtt lakosság közel 80 százaléka használ internetet, és közel 50 százalékuk tagja legalább egy közösségi oldalnak (SNS – Social Networking Sites). Miközben az internetezők aránya alig emelkedett, az SNS használók száma két év alatt megduplázódott az USA-ban²⁶. A legnépszerűbb közösségi oldal Amerikában is a Facebook, az SNS tagok 92 százaléka használja, míg a MySpace-t csak 29%, a LinkedIn-t 18%, a Twitter-t pedig 13%. A Facebook társadalmi hatásait elemezve a szerzők kimutatták, hogy a közösségi oldal használói jobban megbíznak az emberekben, több szoros kapcsolattal (erős kötéssel) rendelkeznek, több érzelmi és instrumentális támogatásban részesülnek és a politikában is aktívabban részt vesznek, mint a hozzájuk hasonló demográfiai háttérű más internetezők. A Facebook kapcsolatok döntő többsége a valós életben is működő kapcsolat: a felhasználók az ismerőseik 90 százalékával már többször is találkoztak, legtöbbjük (volt) iskolatárs (22% középiskolai, 9% főiskolai, egyetemi), egyötödük családtag, rokon, 10 százalékuk munkatárs, 7 százalékukat ismerik valamilyen önkéntes csoportból, 2 százalékuk pedig szomszéd. A közel egyharmadnyi besorolatlan kapcsolatról a szerzők úgy vélik, nagyrészt inaktív, „alvó” kapcsolatok lehetnek, amelyek esetenként fontossá válhatnak. A közösségi oldalak használóinak 40 százaléka nyilatkozott úgy, hogy a közeli, szoros kapcsolatai mindegyikéhez kapcsolódik SNS-en keresztül is.

²⁶ Magyarországon még nagyobb mértékben emelkedett a Facebook felhasználók száma a vizsgált időszakban.

Összegzés

A fentiekben ismertetett, az internethasználat társadalmi vonatkozásaival foglalkozó empirikus kutatások eredményeinek főbb megállapításai tehát a következők:

1. Az internethasználat korai fázisában előfordulhat a frusztrációból eredő depresszió, a társas interakciók beszűkülése, magányosságérzet, melyek a későbbiekben a felhasználói tapasztalatok növekedésével eltűnnek (Kraut et al. 1998, 2002).
2. Az internethasználat nem okozza a kapcsolatok beszűkülését, hiszen az internetezőknek általában több barátjuk van, és ezek a barátságok sokrétűbbek, mint a nem használóké (Wang-Wellman 2010; Hampton et al. 2009).
- Az internethasználat a kapcsolatok közül egyedül a szomszédságiakat érinti kedvezőtlenül: az internetezők kevésbé ismerik a szomszédjaikat, mint a nem internetezők (Katz-Rice 2002; Cole 2000, Hampton et al. 2009).
3. Az internet lehetőséget biztosít új kapcsolatok kialakítására, amelyek gyakran folytatódnak az offline térben is (Hampton-Wellman 2003; Haythornthwaite 2005).
4. Az internetezőket nagyobb szervezeti, közösségi részvétel jellemzi, mint a nem internetezőket (Wellman et al. 2001; Katz-Rice 2002; Molnár 2003b; Rainie et al. 2011), viszont a politikai aktivitásukban jellemzően nem különböznek (Katz-Rice 2002; Hári 2010).
5. Az internet nem helyettesíti a személyes és a telefonos kapcsolattartást, sőt segít fenntartani a kapcsolatokat a találkozások közötti időben mind lokálisan, mind nagyobb távolságból (Cole 2000, Wellman et al. 2002; Hampton-Wellman 2003; Quan-Haase 2007; Hampton et al. 2009).
6. Az internethasználat mint időtöltés hatásával kapcsolatban ellentmondóak az eredmények: egyes kutatások szerint csökkenti a társas szabadidőt, különösen a családtagokkal töltött időt (Kraut et al. 1998; Nie et al. 2000, 2002; Pronovost 2002), mások szerint nincs hatással a társas szabadidőre (Cole 2000, 2001; Robinson et al. 1997; Robinson et al. 2000; Robinson-De Haan 2006; Robinson és Martin 2010; Nyeste 2003; Lengyel-Lőrincz 2006). A baráti együttlétekekkel kapcsolatban pozitív összefüggéseket is kimutattak (Cole 2001; Lengyel-Lőrincz 2006).

4. HAZAI KONTEXTUS

4.1. A kapcsolathálózatok és a társadalmi tőke magyarországi sajátosságai

Magyarországot (és a volt szocialista országokat) más társadalmi, gazdasági hatások érték az elmúlt fél évszázadban, mint a nyugati világ országait. Ennek következtében a társadalom szerkezetének alakulása is másképp zajlott makro- és mikroszinten egyaránt. A következőkben főleg az utóbbira koncentrálni vázolom fel a Magyarországi kapcsolatrendszerek jellegzetességeit, illetve az ezeket érintő, az utóbbi évtizedekben történt változásokat.

4.1.1. Társadalmi kapcsolatok a rendszerváltás előtt és után

A közvetlenül a rendszerváltás előtti állapotot felmérő két nagyobb kapcsolathálózati kutatás (Utasi 1990; Angelusz-Tardos 1991) alapján az a kép rajzolódik ki, hogy ebben az időszakban a nyugati országokkal összevetve Magyarországon nagyobb volt a családi-rokoni kötelékek súlya a támogató hálózatokon belül, és kisebb volt a kapcsolathálózatok mérete. A magyarok kapcsolathálózatának több mint felét rokonok, családtagok tették ki, kevesebb barátjuk és ismerősük volt, mint a nyugaton élőknek. A bizalmas kapcsolatok esetében még nagyobb volt a család szerepe. Az 1986-os ISSP vizsgálat alapján a magyarok egyharmadának nem volt barátja, ami kiugró eredmény volt a többi résztvevő országhoz hasonlítva. Ugyancsak magyar sajátosságnak tűnt a barátok között a munkatársak magas aránya, valamint az érzelmi támogatást nyújtó baráti kapcsolatok alacsony szintje. Úgy tűnt, hogy nálunk a barátság sokkal inkább instrumentális kapcsolat, mint emocionális. Alapvetően instrumentális motivációval működtek a rokonsági, munkatársi, szomszédsági kapcsolatok is. „Az erős kapcsolatok hálójának segítségével a társadalmi szolidaritás, s azon belül elsősorban az instrumentális segítségnyújtás működött, miközben az érzelmi kapcsolattartás és segítségnyújtás jelentős hiányokat jelzett” (Utasi 1990, 1991).

A rendszerváltozás – főként a kilencvenes évek elején – kedvezőtlenül hatott a személyes kapcsolatokra: az emberek jelentős részét érintette a kapcsolathálózatok beszűkülése (Albert-Dávid 2002). A rendszerváltás után 10

évvel készült – az amerikai GSS kutatáshoz hasonló módszertanon alapuló – Háztartás Monitor vizsgálat szerint a magyarok bizalmas (fontos beszélgetési) kapcsolathálójának jelentős részét a családtagok, rokonok tették ki, a barátok aránya pedig jóval kisebb volt, mint Amerikában (15% vs. 55%). Egy hazai, két évvel korábbi hasonló felméréssel összevetve azt látjuk, hogy a bizalmi kapcsolatháló mérete jelentős mértékben zsugorodott. Az emberek közel egytizede nem tudott megnevezni senkit, akivel bizalmas dolgokról beszélgethetne. A rokonok arányának növekedése és a bizalmi kapcsolatháló méretének csökkenése azt mutatja, hogy a rendszerváltást követően kevesebb baráttal osztottuk meg fontos dolgainkat.

A negatív tendencia okai között a megváltozott időfelhasználást, a munkahelyek elvesztését és az ebből fakadó megélhetési gondokat, valamint a vagyon szerepének felértékelődését említik a szerzők. A helyzetet súlyosbítja, hogy a kapcsolathálózati kutatások szerint a kedvezőbb társadalmi helyzet nagyobb valószínűséggel jár együtt kiterjedtebb társas kapcsolatokkal, ami nemcsak a baráti, hanem a rokoni kapcsolatokra is érvényes. Ennek következtében a kapcsolati tőke más tőkefajták hiányát (pl. anyagi- vagy tudástőke) csak kevésbé képes kompenzálni (Albert-Dávid 2003).

Utasi Ágnes (2002) szerint leginkább a modern társadalmakra jellemző individualizáció és a fogyasztás hajszolása a felelős a társadalmi izoláció fokozódásáért. A növekvő függetlenség-, önmegvalósítási- és gazdagodásivágy önzőbbé teszi az embereket, amit elsősorban azok a – nem vérszerinti – kapcsolatok sínylenek meg, ahol szükség lenne az önzetlenségre, könyörületességre (párkapcsolatok, barátságok). Ennek köszönhetően alakult át a magyar társadalom kapcsolatrendszere a rendszerváltást követően. A társadalmi-gazdasági mobilitást lehetővé tevő forráserős kötések felértékelődtek, a kevésbé „kifizetődő” kapcsolatok pedig leépültek. A fokozódó gazdasági-vagyoni különbségek a csökkenő társadalmi szolidaritástudattal együtt tovább erősítették a hátrányos helyzetűek leszakadását, gyengítve ezáltal a társadalmi integrációt. Mindezek nyomán szaporodtak a bűnelkövetések, nőtt a mások iránti bizalmatlanság, csökkent a biztonságérzet. A fokozódó biztonságigény felerősítette a szűkebb család szerepét (a bizalmas kapcsolatok egyre inkább a

szűk családra korlátozódnak), ugyanakkor ezen a területen is tetten érhető a kapcsolatok szűkülése, az atomizálódás, a „szingliség” terjedése.

4.1.2. A baráti kapcsolatok alakulása

Utasi (2002) szerint „a barátság olyan választott kapcsolat, amely formalizált keretek nélkül is szolidaritást, kölcsönös erőforrásokat, társadalmi integritást eredményezhet”. Véleménye szerint a barátság elsősorban társadalmi strukturális meghatározottságú, de létrejöttében szerepük van emocionális motivációknak is.

Albert és Dávid (2003) szerint „meglehetősen homályos és egyénenként is nagyon változó, hogy ki mit ért a barát fogalma alatt. A barátként definiált kapcsolatok is takarhatnak más szerepekkel leírt kötések. Egyéntől függ, hogy vajon a kérdezett például házastársát, testvérét is beleérti barátaai közé, illetve csak szoros, bizalmas nem rokon kapcsolatát.”

Egy kétgenerációs kutatásban (Dávid–Albert 2005) fél-kvalitatív módszerrel (nyitott kérdések segítségével) vizsgálták, hogy mit értenek az emberek a barátság szó alatt. A tartalmi elemzéshez használt kódrendszer alapján a barátság fogalmába tartozó jellemzők közül a leggyakrabban előfordult a teljesség (mindig, bármikor, mindent), a támasz (számítani lehet rá), a beszélgetés, megbeszélés lehetősége, a segítség, a bizalom/megbízhatóság, a figyelem/érdeklődés és a kölcsönösség. A fiatalok árnyaltabban, több oldalról közelítették meg a kérdést, a szülői generációk barátság definíciója egyszerűbb volt. A megfogalmazások alapján azonban úgy tűnt, a barátságtól a legtöbben azt várják el, hogy kapjanak valamit (legyen valaki, akire mindig lehet számítani, aki meghallgat, segít, ha szükséges).

A TÁRKI 1993-as és 1997-es Háztartás Paneljének adatai arra utalnak, hogy a barátságok terén szűkült leginkább az emberek kapcsolathálózata. A két felmérés között 20-ról 30 százalékra nőtt azok aránya, akiknek nincs barátjuk, a barátok átlagos száma pedig 7,1-ről 4,5-re esett vissza. Leginkább az alsóbb társadalmi státuszú rétegek (nők, inaktívak, alacsony végzettségűek, vidékiek, alacsony jövedelműek) veszítették el barátaikat a rendszerváltás utáni években.

Annak ellenére, hogy manapság elvileg mindenki szabadon választhatja meg a barátait, az ilyen jellegű kapcsolatokra továbbra is jellemző a nagyfokú homogámia. Ennek egyik oka lehet, hogy az egymással barátságra lépők kognitív választásának eredményeként a hasonló társadalmi értékekkel könnyebben érvényre juthat a kapcsolati tőkék cseréje.

A férfiaknak több barátjuk van, mint a nőknek²⁷. A különbségek adódhat abból is, hogy míg a férfiak barátságai inkább közös tevékenységeken, hasonló érdeklődési körön alapulnak, a női barátságokat inkább a személyes osztozás és magas érzelmi befektetés jellemzi, és a barátságok minőségi különbsége a kapcsolatok számában is megmutatkozik. Bár a barátok száma alapján a férfiak előnyösebb helyzetben vannak, a 2000-res Háztartás Monitor adatai arra utalnak, hogy érzelmi, támogató, intim kapcsolatokkal a nők legalább olyan arányban rendelkeznek, és a kapcsolati erőforrások hozzáférése tekintetében sincsenek rosszabb helyzetben. A nők stratégiája ezek alapján az inkább kevesebb, de tartalmasabb, erősebb kötések fenntartása, míg a férfiaknál fontosabbak a gyenge, híd jellegű kötések, amely bár számosabbak, komoly támogatást kisebb eséllyel nyújtanak (viszont könnyebben segíthetnek pl. álláskeresésben). A barátságok a nem vonatkozásában meglehetősen homogenitást mutatnak: a férfiak mindössze 9 százalékának van a legjobb barátai között nő, a nők esetében pedig 15 százalék a férfiak említési aránya (Albert-Dávid 2002). A kor előrehaladtával csökken a barátok száma. A legnagyobb esés 26 év után következik be, a családalapítás, önálló életkezdés szakaszában. Utasi (1990) szerint ez olyan nagy terheket ró a fiatalokra, hogy kénytelenek instrumentális céloknak alávetni kapcsolataikat.

A barátok csökkenési tendenciája valamelyest lelassult az ezredforduló táján. A 2000-res Háztartás Monitor adatai nem különböznek lényegesen az 1997-es adatoktól: átlagosan 5,4 barátot említettek és 29% volt a barát nélküliek aránya. Négy évvel később, 2004-ben a barátok átlagos száma ugyan alacsonyabb lett (4,2), de azok aránya nem változott jelentősen, akik nem tudtak egyetlen barátot sem említeni (30%). A baráti kapcsolatok jelentős részét teszik ki továbbra is a

²⁷ A különbség egy része abból adódik, hogy a barát fogalmát gyakran máshogy értelmezik a nők, kizárólag férfi barátot, esetleg partnert értve alatta. Ezt erősítette meg az a 98-as TÁRKI felmérés, amelyben már barát/barátnő megfogalmazás szerepelt, és kisebb különbségeket tapasztaltak a nemek között.

munkatársak, növekedett viszont az iskolatársi kapcsolatból származó barátságok aránya. Ezek az iskolatársi kapcsolatok jellemzően 35 éves kor felett kikopnak. Fontos barátságforrást jelentenek még a szomszédok: a barátságok 44%-a származik innen, magasabb az arány vidéken, az idősebbek, illetve az alacsonyabb végzettségűek körében.

Utasi (2002) a barátságokat az emocionális segítségnyújtás megléte vagy hiánya szerint két csoportba sorolja: az *emocionális* barátságokban megvan ez a motívum, az *instrumentális* barátságokból viszont hiányzik. A 2000-ben végzett országos kutatása csak az emocionális típusú barátságokat²⁸ vizsgálta. A kérdezettek közel felének volt ilyen kapcsolata. A nők körében valamivel kevesebben említettek ilyen bizalmas barátot, mint a férfiak, amit Utasi leginkább azzal magyaráz, hogy a nőknél jellemzőbb az inaktivitás, ami a – barátságok forrása között jelentős helyet elfoglaló – munkatársi kapcsolatok lehetősége elől elzárja őket. Ugyanakkor a magasabb végzettségű vagy szakmai képesítéssel rendelkező rétegeken belül megfordul a helyzet a nők javára. A kor és a társadalmi státusz hasonlóan hat az emocionális barátságok számára is, mint a tágabban értelmezett barátságokéra. A korcsoportok közötti egyenlőtlenség azonban csökkent a rendszerváltás előtti évekhez viszonyítva.

A baráti kapcsolatok jelentős hatással vannak az egyén szubjektív életminőségére, boldogságérzetére. Ugyanakkor a magasabb életszínvonalon élők nagyobb eséllyel találnak barátot, mert a társadalmi tőke piacán versenyképesebbek, mint a lemaradottabb rétegekhez tartozók. Így aztán a hierarchia legalján inkább az erős, rokoni kötelékekre lehet számítani.

4.1.3. A társas tevékenységekre fordított idő

Az időfelhasználásban bekövetkezett változások is a társadalmi tőke hanyatlására utalnak. A KSH legutóbbi életmód-időmérleg adatai (Bukodi 2005) azt mutatják, hogy az utóbbi évtizedekben atomizálódás jelei fedezhetők fel a magyar társadalomban: egyre többen vannak azok, akiknek nincs barátjuk, és – bár összességében a szabadidő mennyisége növekedett – csökkent a társaságban

²⁸ A kérdőívben a barát definíciója így hangzott: „aki házastársán/partnerén, családtagjain kívül nagyon közel áll hozzá, akivel fontos és intim dolgokat is megbeszélhet”.

eltöltött szabadidő mennyisége minden életkori, foglalkozási, lakóhelyi szegmensben, de különösen a nyugdíjasok körében. Ugyanakkor drasztikusan emelkedett a televízió-nézéssel töltött idő, amit Putnam (1995) is a hanyatlás egyik legfontosabb okának tart.

A nyolcvanas évek vége és az ezredforduló között háromnegyedére csökkent az emberek kereső-termelő munkára fordított ideje (ami egyrészt a növekvő munkanélküliségből, másrészt az átlagos munkaidő rövidüléséből fakadt), ami a szabadidő növekedését tette lehetővé. A háztartásra és a család ellátására fordított idő némileg csökkent, a nemek között kiegyenlítettebbé vált a háztartási munka aránya. A szabadidő – különösen a társaságban eltöltött idő – tekintetében viszont erősödött a nemi különбözőség: míg a férfiak gyakorlatilag ugyanannyi időt töltenek szabadidejükből társas közegben, addig a nők 10 százalékkal kevesebbet. A nők körében sem általános ez az elmagányosodási tendencia: míg a 30 évnél fiatalabbaknál inkább javulás tapasztalható, 30 év fölött fokozatosan csökken a társas tevékenységek esélye. Az időmérleg adatokból megtudhatunk némi információt a kapcsolatok jellegére vonatkozóan is: eszerint a társas szabadidőn belül növekszik a kizárólag ismerősökkel töltött idő, ami alátámasztja a közösség helyett hálózatokat formáló kapcsolatrendszerek elterjedésének, a gyenge kötések térnyerésének elméletét. A társas tevékenységeken belül jelentősen csökkent a beszélgetések ideje, viszont közel kétszeresére nőtt a társas szórakozásé (Harcza-Sebők 2002; Falussy 2004).

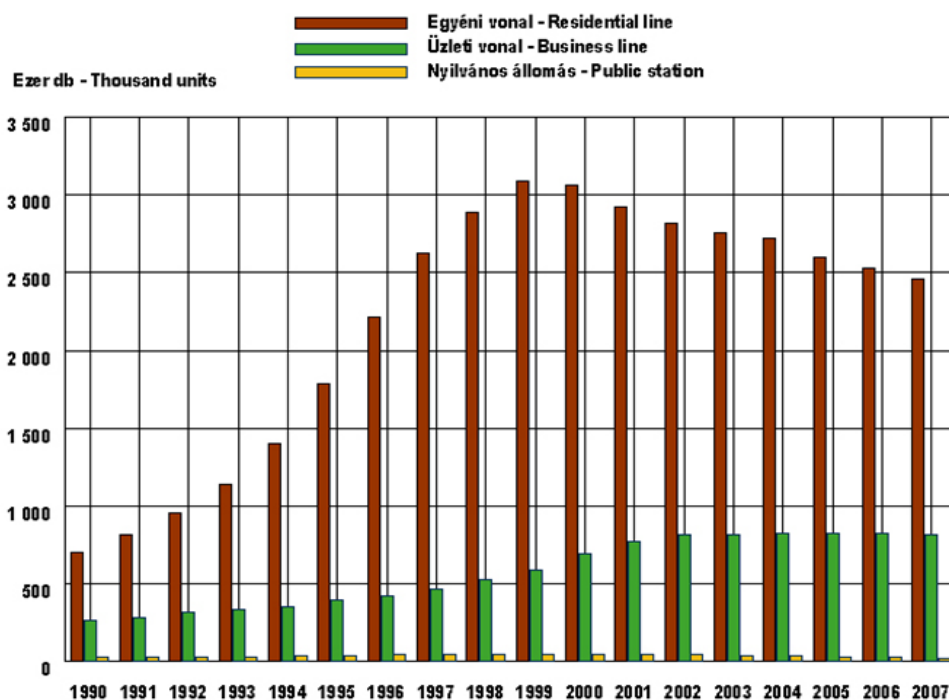
Az emberek átlagosan napi 5 órát töltenek egyedül, a nők 50 perccel többet, mint a férfiak. A társaságban töltött idő jelentős része – közel 6 óra naponta – a családtagok, rokonok körében telik, míg barátok társaságában feleannyi, szomszédokkal pedig negyedennyi időt töltünk. Ez utóbbi kapcsolatápolás a családi, baráti, munkatársi kapcsolatok tekintetében beszűkült, a mások támogatására leginkább rászoruló rétegekre jellemző (falusiak, nyugdíjasok, munkanélküliek, egyedül élők). A szomszédokkal töltött idő négytizede munkával telik, míg a barátokkal és a családtagokkal csak az együtt töltött idő bő egynegyedét teszik ki a „jóléttermelő tevékenységek”. A társasan töltött idő jelentős része televíziózás: a családtagokkal töltött idő 15%-át ez a passzív tevékenység teszi ki (Murinkó 2008).

4.2. Az infokommunikációs eszközök elterjedtsége Magyarországon

4.2.1. A vezetékes és mobiltelefon terjedése

A rendszerváltás előtt még csak a vezetékes telefon volt elérhető, és az is csak a kiváltságosak számára. 1990-ben még csak nagyjából 700 ezer egyéni fővonal volt Magyarországon, ami azt jelentette, hogy minden 5.-6. családban tudtak otthonról telefonálni az emberek. Az akkoriban abszolút monopolhelyzetben lévő Matáv az 1993-as privatizációig 100%-os állami tulajdonban volt. 1994-ben jöttek létre a helyi koncessziós társaságok, és innentől kezdve a fokozatosan élénkülő verseny hatására a vezetékes telefon terjedése oly mértékben felgyorsult, hogy 3 év alatt az egyéni fővonalak száma szinte megduplázódott. Az emelkedés 1999-ig tartott, majd az ezredforduló fordulatot hozott a telefonpiacon is: a mobiltelefon szép lassan kezdte kiszorítani a vezetékest.

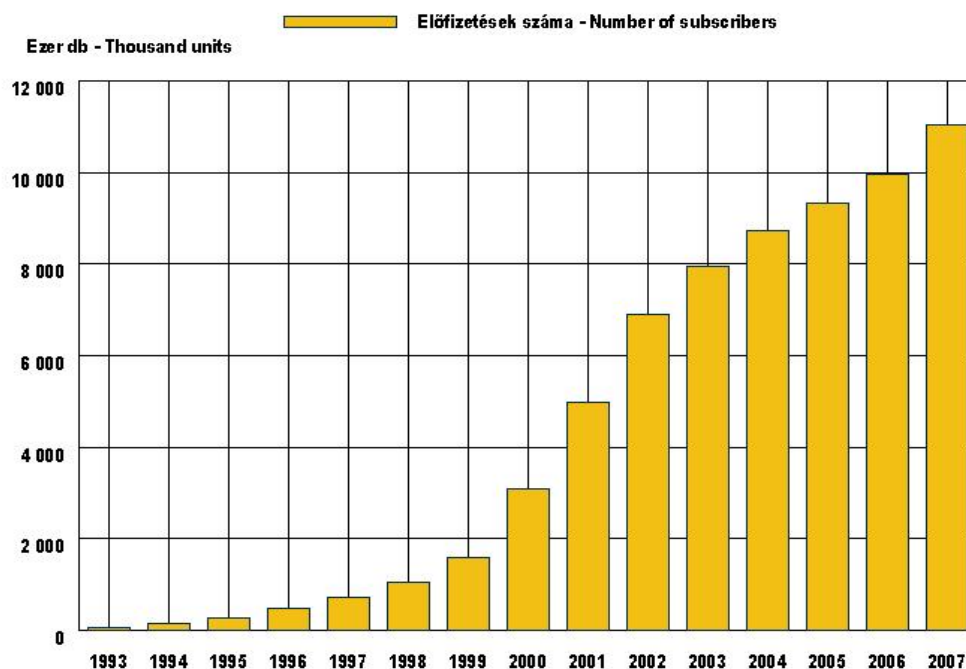
2.ábra. A vezetékes telefonvonalak számának alakulása Magyarországon 1990-től 2007-ig

(Forrás: NMHH)

A vezetékes nélküli telefonszolgáltatások piacán az 1989 decemberében megalakult Westel Rádiótelefon Kft. volt az első szereplő. A Westel 450 néven ismert szolgáltató négy évig versenytársak nélkül építhette hálózatát és ügyfélkörét. Az első mobiltelefonok megjelenése 1990-ben valóságos szenzációnak számított. Az utazótáska méretű, meglehetősen nehéz telefonok borsos árak ellenére is vevőkre találtak, mivel akkoriban még meglehetősen nehéz volt vezetékes telefonhoz jutni. A Westel 450 hálózata valójában 1990 októberében kezdte meg működését. Az akkor még három bázisállomásból és egy önálló központból álló magyarországi nyilvános mobilrendszer szolgáltatásait elsőként csak a fővárosiak vehették igénybe, az országos hálózat 3 év alatt épült ki. A digitális rádiótelefon-hálózatok építésére kiírt 1993-as koncessziós versenytárgyalást követően a mobilszolgáltatások piaca háromszereplőssé vált: megjelent a két digitális szolgáltató a Westel 900 és a Pannon GSM. A mobilelőfizetések száma fokozatosan emelkedni kezdett, a szolgáltatás ára pedig egyre többek számára vált elérhetővé. Az ezredfordulót megelőzően (1999 év végén) egy új szereplő lépett a piacra, a Vodafone, amely a szokásosnál alacsonyabb áraival gyors sikereket ért el. Az analóg technológiával rendelkező Westel 450 (későbbi nevén Westel 0660) a kétezres évektől kezdett kiszorulni a piacról, nem tudta felvenni a versenyt a modernebb riválisokkal, így 2003-ban beszüntette működését. A mobilelőfizetések terjedése a kétezres évek elején érte el az S-görbe emelkedő szarát, majd a piac 2004-2005 körül kezdett telítődni. Innentől a növekedés lassabb ütemben folytatódott, de ekkorra már több ember számára volt elérhető a mobiltelefon, mint a vezetékes. 2008-ban már 11 millió mobil előfizetést használtak Magyarországon, és ez a szám már nem sokat változott a későbbiekben sem.

3.ábra. A mobiltelefon előfizetések számának alakulása Magyarországon 1993-tól 2007-ig

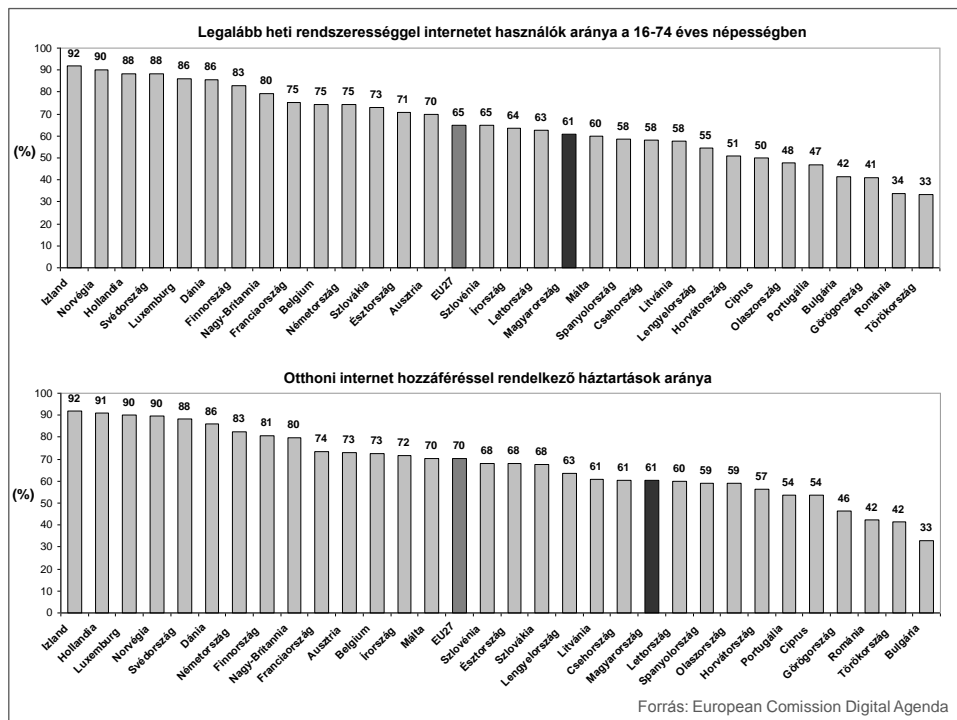

(Forrás: NMHH)

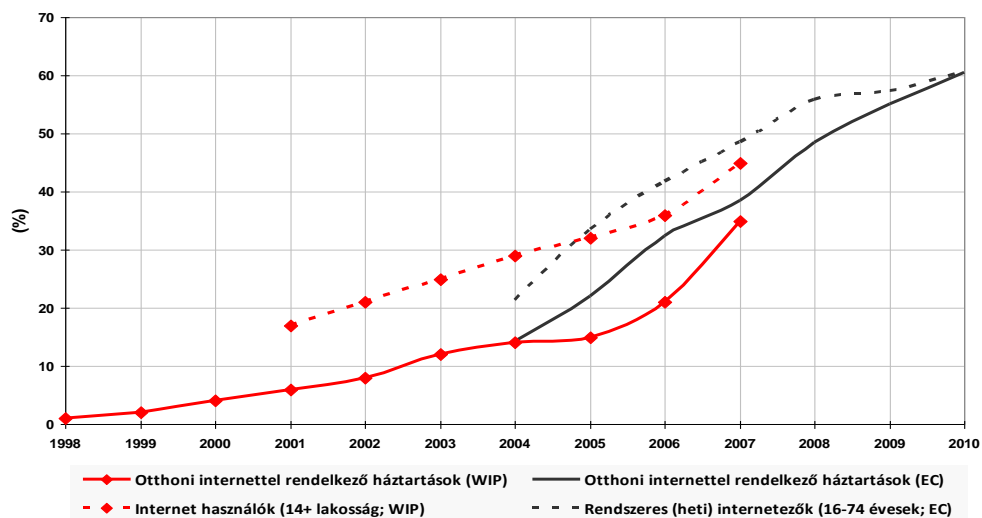
4.2.2. Az internet terjedése

A világháló a 90-es évekig Magyarországon is csak egy szűk szakmai kör számára volt elérhető. 1993-ban indult el az első magyarországi WWW-szerver, 1995-ben pedig elkezdődött a távközlés liberalizációja, és az internet ettől kezdve nyílt meg a széles közönség számára. Megjelentek az üzleti szolgáltatók, melyek a saját, vagy egymástól bérelt hálózataikon kínálták az akkor még csak betárcsázós (dial-up) technológián alapuló internet előfizetéseket. Az otthoni internet penetráció a 2000-es évek elején még 10 százalék alatt volt, a terjedés lassabb ütemben haladt az Európai Unió átlagnál. Igazi áttörést a szélessávú technológiák elterjedése jelentette az évtized közepétől. Míg 2004-ben még csak az internet hozzáféréssel rendelkező háztartások 41%-a csatlakozott szélessávon, addig 2009-re ez az arány már meghaladta a 90 százalékot. Ma a magyar háztartások 60 százaléka rendelkezik otthoni internet előfizetéssel, és nagyjából ekkora a rendszeres internethasználók aránya is a 16-74 éves lakosság körében az NMHH adatai szerint.

4.ábra. Internethasználat és otthoni internet penetráció az Európai országokban

5.ábra. Internethasználat és otthoni internet penetráció alakulása Magyarországon

(Forrás: WIP: World Internet Project; EC: European Comission Digital Agenda)

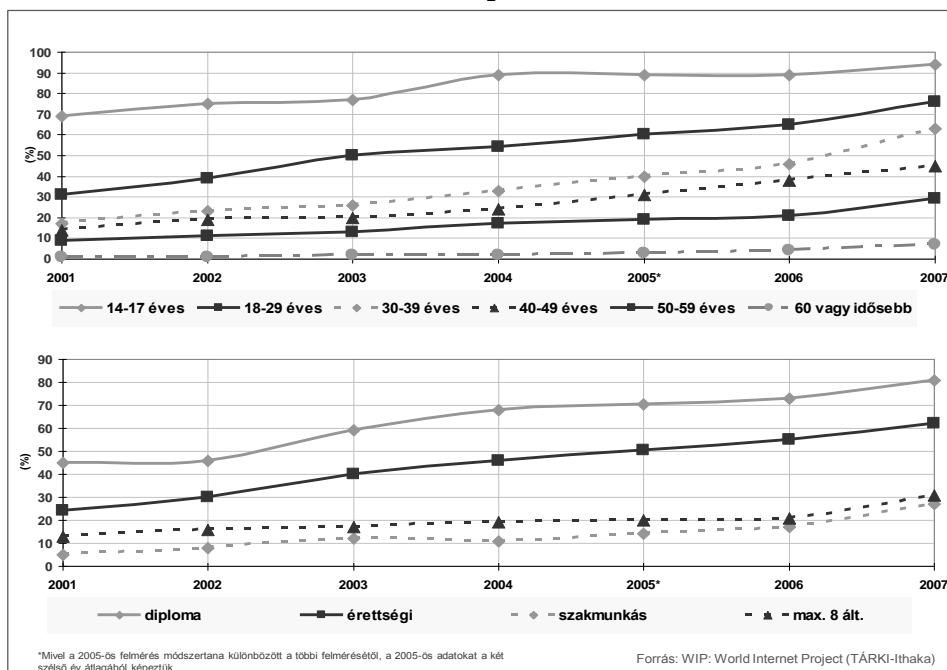
Egy 2009-es 16 európai országra kiterjedő kutatás szerint (IAB Europe MCDC²⁹) a magyarok 27%-a netezik naponta 3 óránál többet; és 60%-uk szinte minden nap felcsatlakozik a világhálóra, ám az európai átlagnál így is valamivel kevesebbet és ritkábban internetezünk. A szélessávú otthoni hozzáféréssel rendelkezők aránya (90%) magasabb az európai átlagnál, viszont a wi-fit (19%) és az okostelefont vagy PDA-t használóké (9%) alacsonyabb. A magyarok közösségi oldalakon való részvétele jóval magasabb az európai átlagnál (81%). Ez a tevékenység a 15-24 évesek körében a leggyakoribb, és a kor előrehaladtával csökken. A digitális kommunikáció legfontosabb formája nálunk is az e-mail, ezt követi az sms, az online telefonálás, majd a chat/IM.

Az internet terjedését, illetve az ennek kapcsán kialakuló digitális egyenlőtlenségeket a számos tudományos empirikus kutatás is vizsgálta az elmúlt években. Magyarországon a legjelentősebb kezdeményezés ezen a területen az ITTK és a Társi által végzett World Internet Project, amelynek keretében 2001 és 2007 között évente készült országos lakossági felmérés. A hazai WIP eredmények is alátámasztják a digitális szakadék meglétét olyan dimenziók mentén, mint az életkor, az iskolai végzettség³⁰, a jövedelem és a településtípus.

²⁹ www.rabbitblog.hu

³⁰ Az iskolai végzettség esetén azt látjuk, hogy a szakmunkásképzőt végzettek között alacsonyabb az internetezők aránya, mint a 8 osztályt végzettek körében. Ez abból fakad, hogy a 8 osztályt végzettek között sok volt az olyan 15-18 éves, akik többsége még középiskolába járt.

6.ábra. Internethasználat alakulása a különböző életkori és iskolai végzettségű csoportokban

A szocio-demográfiai tényezők mellett azonban többen kimutatták, hogy egyéb – kulturális, kognitív, mentalitásbeli – elemek is gátat szabhatnak az elektronikus technológia terjedésének³¹. Hazánkban míg a mobiltelefon már szinte az összes háztartásban használatos, az internet penetráció növekedési üteme messze elmarad az elvárt szinttől, ami az anyagi korlátok mellett jelentős részben az ismeretek hiányának, az érdektelenségnek és a technológiától való idegenkedésnek köszönhető. A kutatások egy része arra utal, hogy az internet terjedését a társadalom kapcsolatszegény szerkezete, a társadalmi tőke alacsony szintje is gátolja (Albert et al. 2006).

Angelusz és Tardos (2005) az internet hazai terjedését a Merton-féle Máté effektussal hozta párhuzamba, amely szerint a kedvezőbb helyzetben lévők egyre jobban járnak, míg a másik, kevésbé szerencsés oldalon egyre csökkennek az esélyek a felzárkózásra. 2005-ös kutatásukban az Internet terjedésének a társadalmi egyenlőtlenségekkel való összefüggésének vizsgálata során megállapították, hogy – mivel a terjedés inkább a felső, mint az alsó gazdasági-kulturális státuscsoportokban megy végbe – a digitális szakadékok egyelőre

³¹ "A digitális jövő térképe" : A magyar társadalom és az internet; (szerk. Dessewffy Tibor et al.). - Bp. TáRKi (etc.), 2003

inkább nőnek, mint csökkennének. Különösen élesen jelentkezik ez a tendencia az iskolázottság és az életkor esetében. Az internet használata a középiskolai végzettség alatti csoportokban még szinte egyáltalán nem terjedt el, és ugyanez mondható el az ötven év feletti, jobbára inaktív csoportokról is. Az össznépességen belül 5-6 százalékra tehető a viszonylag magas szinten már szaturált szegmens aránya, míg közel egyharmadnyira azoké, akiket az utóbbi években ért el az infokommunikációs ellátottság dinamikus bővülése. Míg ez a szegmens a diffúzió további tartalékát képezi, a népesség közel felében, jóval komolyabb inerciát valószínűsítenek a továbbiakban.

A terjedés jövőbeli lehetőségeit illetően Norris alapján a következő két lehetséges forgatókönyvvel számolnak: (1) a „*normalizációs minta*” szerint némi fáziseltolódással valamennyi rétegben végbemegy az internet S-görbe-szerű terjedése, végül lényegében azonos szinten egyenlítődve ki, (2) a kevésbé optimista „*stratifikációs minta*” esetén nem csak fáziseltolódásról lehet szó, de a terjedési görbék bizonyos eltéréseiről is, amennyiben az S-görbék a fáziskésésben lévő csoportok esetében végül alacsonyabb szinten állapodnak meg. A Norris féle két verzióhoz hozzátesznek egy még pesszimistábbat, a „szegmentált” mintát, amelyet a követő csoportokon belül egy lassabb, elnyújtottabb, kevésbé S-alakú terjedés jellemez. A KSH 2010-es IKT jelentése alapján ez utóbbi forgatókönyv látszik megvalósulni. Ugyanis míg a legfiatalabb korcsoportban már 90% fölötti a nethasználók aránya, addig a 65 éven felülieknek mindössze 13%-a használja az internetet. A kor előrehaladtával a nethasználat fokozódó csökkenést mutat.

5. KUTATÁSI KÉRDÉSEK, HIPOTÉZISEK

Az új infokommunikációs technológiák – különösképpen az internet – és a társas kapcsolatok közötti összefüggéseket, mint láttuk, már számos kutatás vizsgálta, még sincs egyértelmű válaszunk minden kérdésre. A terjedés kezdetén felmerülő találgatások az új médium hatásával kapcsolatban túlságosan szélsőségesek voltak. Azóta kiderült, hogy az internet nem okozta a kapcsolatok katasztrofális beszűkülését, de nem is szüntette meg a régóta fennálló egyenlőtlenségeket. Egyértelmű hatást azonban nehéz meghatározni egy olyan összetett jelenség esetén, amely magában foglalja számos korábbi kommunikációs eszköz jellegzetességeit. Egyáltalán hatásról beszélni sem egyértelmű, hiszen inkább kölcsönös egymásra hatást figyelhetünk meg: az internethasználat hat a kapcsolatainkra, de a kapcsolatok is hatnak a nethasználatra: mind az adaptációra, mind a használat mennyiségi és minőségi elemeire. Ráadásul mind a két jelenség (internethasználat és társas kapcsolatok) esetén jelentős társadalmi-gazdasági meghatározottságról beszélhetünk. A magasabb státusz többnyire együtt jár az innovációk korai adaptálásával és a nagyobb kapcsolati tőkével egyaránt. Így nehéz eldönteni, hogy az internethasználat hatott inkább a társas kapcsolatokra, vagy a kapcsolathálónak köszönhető a nethasználat (vagy annak hiánya), vagy mindkettőt inkább a szocio-ökonomiai tényezők határozták meg, esetleg valami más, mindeddig fel nem tárt jelenség áll a háttérben.

A továbbiakban három fő kérdéskörre bontva vázolom a kutatási kérdéseimet és az adott területre vonatkozó hipotéziseimet.

1. Milyen összefüggés van az internethasználat és a kapcsolatháló mérete, jellege között?

Az internet, mint kommunikációs eszköz elősegítheti a kapcsolatok fennmaradását, mivel lehetőséget teremt a térbeli távolság vagy az időbeli korlátok miatt a hagyományos kontaktusra kevésbé képes partnerek összekapcsolására. Az egymástól időlegesen vagy tartósan távol élő felek az internet segítségével akár napi kapcsolatban lehetnek az e-mail, chat vagy egyéb kommunikációs alkalmazások használata révén (Wellman et al. 2002, 2003;

Quan-Haase 2007; Hampton et al. 2009). A legtöbb online kommunikációs eszköz ráadásul ingyenes (a fix előfizetési díjtól eltekintve), így az anyagi korlátok is kevésbé jelentkezhetnek, mint a telefonos vagy a postai információcserék alkalmával, ahol minden egyes interakcióért fizetni kell, nemzetközi viszonylatban akár jelentős összegeket is. Interneten viszont akár a világ másik felén élő barátunkkal, rokonunkkal is könnyen tarthatunk intenzív kapcsolatot (bár az időeltolódás megnehezíti a szinkron interakciók létrejöttét, de az aszinkron e-mail-es kapcsolattartás megoldás lehet erre a problémára is). Interneten keresztül ma már nemcsak szöveges üzeneteket tudunk küldeni, de lehetőség van audio- és video kapcsolatra is, amely révén az a hátrány is eltűnik, hogy nem látjuk a partner nonverbális reakcióit. A meglévő kapcsolataink fenntartásának innentől kezdve nem lehet akadály a földrajzi távolság – abban az esetben, ha mindkét fél rendelkezik internet hozzáféréssel.

Különösen a nagyvárosban élőknel merülhet fel a személyes kapcsolattartásban akadályként az idő hiánya. Még az azonos városban élőknel is előfordulhat, hogy egy-egy találkozás csak hosszas utazással valósítható meg, ami sok erőfeszítést, áldozatot követel a felektől, és a kapcsolat rovására válhat. Az internet és a telefon viszont hatékonyabbá teheti a kapcsolattartást azáltal, hogy csökkenti a fenntartás (idő, energia) költségeit. Nemcsak az időhiány veszélyeztetheti a személyes kontaktusok fenntartását, de adott esetben az eltérő életritmus, a munkával és egyéb kötött tevékenységekkel töltött időszakok egyénenként változó mintázata is. Erre a problémára az olyan aszinkron kommunikációs alkalmazások nyújthatnak segítséget, mint az e-mail (Quan-Haase 2007; Hampton et al. 2009).

Az internet ezen kívül – különböző célzott kapcsolatépítő oldalakon keresztül (chat, fórumok, közösségi oldalak) – elősegítheti új kapcsolatok kiépülését is (Wang-Wellman 2010; Albert et al. 2006). Kialakíthatunk az interneten teljesen új ismeretségeket, de jellemző az is, hogy régi, elveszített barátokra találunk egy-egy közösségi oldalon. A magyarországi internethasználók 29%-a számolt be interneten szerzett kapcsolatáról, és ezeknek a kapcsolatoknak több mint egyharmada lépett ki a virtuális térből és vált valós, offline kapcsolattá (Hári Péter 2010). A teljesen új kapcsolatok kiépítésre lehetőséget teremtenek a különböző specializált fórumok, online klubok, közösségi portálok, ahol hobbinknak,

érdeklődési körünknek megfelelő beszélgetőtársakat találhatunk. Párkapcsolatok kialakulására is számtalan lehetőséget biztosít az internet, amit egyre többen igénybe is vesznek. A magyar netezők közel fele próbálta már ki a párkereső oldalak valamelyikét, és egytizedük aktívan használja is ezeket (Lőrincz 2006).

Az internethasználat tehát elősegítheti mind a meglévő kapcsolatok fenntartását, mind új kapcsolatok létesítését, ezáltal az internethasználó kiterjedtebb kapcsolathálóval rendelkezhet, mint a hasonló társadalmi-gazdasági körülmények között élő nem használó.

Az összefüggés mögött más, eltérő irányú mechanizmus is húzódhat. Az eleve nagyobb kapcsolathálóval rendelkező egyének nagyobb valószínűséggel ismerik meg az új technológiát, az innováció-diffúzió a kiterjedtebb kapcsolathálón keresztül gyorsabban, hatékonyabban végbemegy (Letenyei 2000; Eranus-Láng-Letenyei 2003). Az emberek megmutatják egymásnak az új technológiát, beszélnek a lehetőségeiről, esetleg segítenek a tanulási folyamatban is. Ugyancsak fontos lehet a motiváció kérdése: a szélesebb baráti-ismerősi körben nagyobb valószínűséggel találunk internetezőt, akivel lehet e-mailezni, chatelni, hálózati játékokat játszani, vagy akár tapasztalatot cserélni az internetről, így lesz értelme, célja a belépésnek (pozitív network externáliák: DiMaggio 2010).

Akármelyik irányból is feltételezzük az oksági kapcsolatot, minden esetben pozitív lehet az összefüggés a kapcsolatháló mérete és az internethasználat között, vagyis a nethasználók kapcsolathálója feltehetőleg nagyobb, mint a nem használóké – mint ahogyan ezt már néhány észak-amerikai kutatás is kimutatta (Wang–Wellman 2010; Hampton et al.2009).

A kapcsolatok közül az erősebb, rokoni kötelékek száma valószínűleg kevésbé van összefüggésben az internethasználattal, hiszen ezek a kapcsolatok adottak, és többnyire offline (is) működnek. A barátok, ismerősök száma viszont változékonyabb, sokkal inkább függ az egyén szociabilitásától, kezdeményezőkészségétől, aktivitásától, amiben viszont az internet segítséget nyújthat.

Az ily módon, térben és státuszdimenziókban is kiterjesztett kapcsolathálónak nemcsak a mérete, de a heterogenitása is nagyobb lehet. A lakóhely szerinti

diverzitás egyenesen következik a földrajzi akadály nélküli kapcsolattartás lehetőségéből. De más dimenziókban is nagyobb lehet a sokféleség, főleg az interneten szerzett kapcsolatok esetében (pl. kor, iskolai végzettség, foglalkozás tekintetében).

A fenti megfontolásokból következő hipotéziseim:

(H1.) Az internethasználóknak összességében több kapcsolatuk van, mint a nem használóknak (kontrollváltozók hatásának kiszűrése után is).

H1.1. Az internethasználóknak több barátjuk, illetve ismerősük van, mint a nem használóknak.

H1.2. Az internethasználóknak több kapcsolatuk van a szűkebb környezetükön (városukon) kívül, mint a nem használóknak.

H1.3. Az internethasználóknak heterogénebb a kapcsolathálózata, mint a nem internetezőknak.

2. Az internet, mint kommunikációs eszköz milyen szerepet tölt be a kapcsolattartásban?

Az internet fokozhatja a kapcsolatok intenzitását azáltal, hogy lehetőséget teremt a gyors és olcsó információcserére, mind szinkron (chat, Instant Messages), mind aszinkron módon (e-mail). Ezáltal egyrészt gazdagabbá teszi a kommunikációs eszközök palettáját, ami lehetőséget teremt az eddig üresen maradt kontaktushianyos hézagok betöltésére³², másrészt eszközként szolgálhat a face-to-face interakciók gördülékenyebb megszervezéséhez. Ez a fajta katalizáló hatás egy kontaktus-gazdag közegben intenzívebb, tehát jellemzőbb lehet a térben és életvitelben közelebbi partnerek esetében (Wellman et al. 2002, 2003; Quan-Haase 2007; Hampton et al. 2009).

Fontos továbbá – különösen a terjedés kezdeti szakaszaiban –, hogy a kapcsolatban résztvevő mindkét fél birtokában legyen az új technológia ismeretének és a hozzáférés lehetőségének. És mivel számos hazai tanulmányból tudhatjuk, hogy a digitális eszközök terjedésében jelentős egyenlőtlenségek vannak egyes szocio-ökonómiai jellemzők szerint (Lengyel et al. 2003; Angelusz–Tardos 2005; Fábíán 2005; Nagy Réka 2005; Csepeli-Prazsák 2010),

³² Például olyan helyzetekben, amikor sem személyes, sem telefonos kontaktusra nincs lehetőség, viszont szükséges az azonnali információcsere.

feltételezhetjük, hogy a személyközi kommunikációban leginkább a privilegizált rétegek homofil kapcsolataiban tudnak ezek az új eszközök igazán kibontakozni. Ennek a feltételnek a baráti kapcsolatok inkább megfelelnek, mint a (korban, iskolai végzettségben) sokszor heterogénebb rokoni kötelékek.

Ezek alapján a hipotéziseim a következők:

(H2.) Az internethasználók összességében intenzívebb társas életet élnek, mint a nem használók (kontrollváltozók hatásának kiszűrése után is).

H2.1. Az internethasználat pozitívan korrelál a barátokkal való találkozások gyakoriságával.

H2.3. Az emberek gyakrabban találkoznak azokkal, akikkel interneten keresztül is érintkeznek, mint azokkal, akikkel nem.

H2.4. A face-to-face és az elektronikus kommunikáció pozitív korrelációja még erősebb a szűkebb lakókörnyezeten belül.

3. Az internethasználat, mint időtöltés hogyan befolyásolja a társas szabadidő mennyiségét?

Az internet szélesebb körű, már nem csak munka célú használatának elterjedésével egyidejűleg egy új, eddigiektől eltérő szabadidő eltöltési lehetőség született. Mivel az ember szabadideje véges, nyilvánvaló, hogy ennek az új tevékenységnek ki kell szorítania valami más, eddig alkalmazott időtöltést³³ (Nie et al. 2000, 2002; Robinson et al. 1997, 2001). Ez jelentheti egy vagy néhány korábbi szabadidős elfoglaltság kiváltását, de azt is, hogy az összes eddigi szabadidős tevékenységből lecsippentve egy darabot a régi időtöltés-szerkezet gyakorlatilag változatlan marad. Sőt, az internet esetében azt is feltételezhetjük, hogy azáltal, hogy hatékonyabbá tudja tenni pl. az ügyintézését vagy a munkát, az eddigi kötött időből felszabadít valamennyit, megnövelve ezzel a szabadidő mennyiségét. Robinson helyettesítési elmélete szerint egy újonnan megjelenő tevékenység leginkább egy vele hasonló funkciójú tevékenységet válthat ki (Robinson et. al. 2001). Az internet tömegkommunikációs tartalmait tekintve minden más médium helyettesítésére alkalmas, megjelenési formáját tekintve az elektronikus médiumokat helyettesítheti, a használati kontextus alapján pedig az

³³ Hacsak nem növekszik a szabadon felhasználható idő éppen annyival, amennyit internetezéssel töltünk.

otthoni, időkontroll nélküli tevékenységekkel veheti fel a versenyt. E kritériumoknak leginkább a televízió nézés felel meg. Néhány korábbi kutatás kimutatta, hogy az otthoni internetezés leginkább a tévénézés idejét csökkenti (Cole 2001; Robinson et al.2001; Robinson-Martin 2010). Bár ezek alapján kevésbé kell attól tartanunk, hogy az internet fokozza az elmagányosodást, az embereket elvonja a társas tevékenységektől, mégis vannak olyan kutatási eredmények, amelyek erről tanúskodnak (Kraut et al. 1998, Nie et al. 2000, 2002).

A fenti megfontolások alapján a szabadidős internethasználat a társas tevékenységek közül leginkább az otthon, családtagok körében végzett elfoglaltságokkal versenyezhet. Tehát nem a családdal töltött idő abszolút mennyiségét csökkenti, hanem a családtagokkal végzett közös tevékenységek idejét. Ezen belül pedig feltételezhetjük, hogy a közös tévénézés a leginkább érintett tevékenység, mivel nemcsak a kontextus, de a megjelenési forma (elektronikus, vizuális), illetve részben a tartalom (információszerzés, szórakozás) szerint is hasonló funkciót tölt be, mint az internet. A háztartáson kívüli, barátokkal töltött szabadidővel viszont jellegét tekintve kevésbé konkurál az internethasználat.

Ebből az alábbi hipotézisek következnek:

(H3.) Az internethasználat összességében csökkenti a társas tevékenységekre fordított időt: minél többet internetezik valaki, annál kevesebb ideje jut társas aktivitásokra.

H3.1. A szabadidőben internethasználattal töltött idő negatívan korrelál a közös családi tevékenységekben való részvétellel.

H3.2. A szabadidőben internethasználattal töltött idő nem befolyásolja jelentősen a barátokkal töltött időt.

Mivel a vizsgálat fókuszában az internet áll, a hipotézisek is közvetlenül az internethasználatra vonatkoznak. Az elemzések során azonban ezt a kiemelt médiumot, ahol lehet és van relevanciája, igyekszem a többi infokommunikációs eszköz kontextusába helyezve vizsgálni.

6. A KUTATÁS MÓDSZEREI

6.1. Felhasznált adatok

Az elemzésekre, hipotézisek tesztelésére elsődlegesen egy saját kutatásból (Szegedi Háló) származó adatbázist használtam. Ezt ahol lehetett, kiegészítettem egy későbbi, országos felvétel adatbázisának párhuzamos elemzésével, így lehetőség nyílik a szegedi eredményeket országos adatokon is ellenőrizni. Az időfelhasználást érintő problémák vizsgálatához a World Internet Project 2007-es adatait használtam fel. Az alábbiakban ezt a három adatbázist részletesebben is bemutatom.

6.1.1. Szegedi háló

A Szegedi Háló kutatást a Szonda Ipsosban végeztük 2003 februárjában. Az adatfelvétel egy a 15 évesnél idősebb szegedi lakosságot reprezentáló 500 fős személyi mintán zajlott. Ezt – némiképp eltérő mintavételi technikát alkalmazva – kiegészítette egy 100 fős minta, mely a városban felsőfokú tanulmányaikat folytató, több tízezres diákságot képviselte, akik folyamatosan cserélődve ugyan, de részét képezik a Szegeden élők kapcsolati, kommunikációs hálózatainak.

Az információgyűjtés alapjául egy ún. *kommunikációs naplószoftár*, melynek segítségével önkitöltéses rendszerben egy héten keresztül igyekeztünk a lehető legrészletesebben regisztrálni az interjúalanyok magánjellegű interakcióit. Minden ilyen aktus esetében rögzítendő volt a kommunikációs csatorna típusa (személyes találkozás, vezetékes telefon, mobiltelefon, SMS, E-mail, chat, hagyományos levél), a kapcsolat jellege (rokon, barát, ismerős), a partner lakóhelye (szomszédság, a város, a régió, más régió, más ország). Ezen kívül adatokat gyűjtöttünk arra vonatkozóan is, hogy a kontaktusban ki volt a kezdeményező fél, mennyi ideig tartott és mi volt a helyszín. A kitöltést megkönnyítendő néhány attribútumot (intimitás foka, a kontaktus fontossága és ideje) sematizált skálán³⁴ vettünk fel. A kontaktusok rögzítésén kívül a napló segítségével minden nap

³⁴ Ezekben az esetekben 1-5-ig terjedő skálákat használtunk, ahol a numerikus kódok helyett eltérő nagyságú körökkel jelöltük a skála fokozatait, és a napló kitöltőinek ezek közül kellett választaniuk.

végén felvettünk egy rövid „eseménytáblát”, melyben különböző médiahasználati, illetve egyéb szabadidős tevékenységek szerepeltek (F1. táblázat).

A naplóvezetés mellett, a kitöltési periódus kezdetét megelőzően egy standard *kérdőív* lekérdezésére is sor került, melynek segítségével az interjúalanyok kommunikációs szokásait, rokoni, baráti, ismerősi kapcsolatait, valamint ezek térbeli kiterjedését és intenzitását, az infokommunikációs eszközellátottságát, a kapcsolattartásra, kulturális, illetve rekreációs tevékenységekre fordított költségeit általánosságban igyekeztünk feltérképezni. A kapcsolatháló felvétele oly módon történt, hogy az interjúalanyok megnevezhettek 5-5 rokont, barátot, illetve ismerőst, és a továbbiakban minden egyes megnevezett kapcsolat esetében rögzítettük a különböző csatornákon való kapcsolattartás gyakoriságát, a partnertől való távolságot és a kapcsolat néhány minőségi jellemzőjét (eredete, mélysége). Ezek a paraméterek megfeleltethetőek a naplóban felvett jellemzőkkel, a konkrét személyek viszont nem azonosíthatóak.

A kétféle adatgyűjtési módszer eredményeképpen két adatbázis képződött: egyik a kérdőív válaszaiból, másik a naplóból, melyek lehetővé tették a kommunikációs és network folyamatok, összefüggések többszintű elemzését.

6.1.2. Országos háló

A kutatás adatfelvételét szintén a Szonda Ipsos végezte 2005 áprilisában az Axelero (mai nevén Magyar Telekom) megbízásából. A kiinduló minta egy 3600-as országos reprezentatív háztartási minta volt, amely kiegészült egy speciálisan leválogatott személyi mintával (tényleges vagy potenciális internethasználók). Az utóbbiba a háztartás tagjai közül (véletlen módszerrel kiválasztva) azok a 14 éven felüli személyek kerülhettek, akik vagy fiatalabbak voltak 35 évesnél vagy pedig használtak számítógépet.

A háztartások 55%-ában volt ilyen személy, közülük összesen 1955 fővel készült (a kapcsolathálózatot és a kommunikációs aktivitást is feltáró) személyi interjú. Érdekes szem előtt tartani, hogy az adatfelvétel idején a háztartások 35

százalékában volt számítógép és 17 százalékában internet³⁵. Továbbá 45% volt azoknak a háztartásoknak az aránya, ahol valaki használt PC-t, és 35%-ukban használt legalább az egyik családtag internetet. Ezzel szemben a leszűkített személyi mintában 78 százalék használt számítógépet és 56% internetet.

6.1.3. World Internet Project

A World Internet Project (WIP) a kaliforniai UCLA és a szingapúri NTU School of Communication Studies kezdeményezéseként indult útjára 1999 nyarán, hogy a világ több országában nyomon kövesse az internet terjedését és társadalmi hatásait. Magyarországon 2001 és 2007 között évente készült felmérés a TÁRKI, az ITTK és az ITHAKA közreműködésével.

Az adatfelvételt a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt. végezte. A minta elkészítéséhez többlépcsős, arányosan rétegzett, valószínűségi mintavételi eljárást alkalmaztak. Az adatfelvétel úgynevezett címlistas, csökkenő mintás eljárással történt, melynek lényege, hogy nem pótcímeket használnak, hanem a mintavételi eljárás során eleve kalkulálnak a válaszmegtagadások és egyéb okok miatt várhatóan kieső címek számával. A 2007-es kutatásban az induló 6462 címből 3059 sikeres interjú készült. Az így kialakított – alapvetően háztartás szintű – mintát a mintavételből fakadó torzulások miatt súlyozással korrigálták. A háztartás szintű súly mellett alkalmazott egyéni szintű súlyozás révén a súlyozott minta a 14 éven felüli népességre reprezentatívnak tekinthető nem, életkor, iskolai végzettség és településtípus szerint.

6.2. Elemzési módszerek

A három kérdéskör közül az első kettőt a Szegedi háló adatbázisán³⁶ vizsgáltam, mely lehetőséget nyújtott az adatok többszintű elemzésére. Az elemzés egysége lehetett az *egyén*, aki különböző típusú kapcsolatokat tart fenn bizonyos gyakorisággal, különböző kommunikációs csatornákon keresztül; de lehetett a *kapcsolat*, ami összeköti őt másokkal, illetve maga az *egyedi interakció* is, ami a

³⁵ Ezek az adatok összhangban vannak a World Internet Project 2005-ös adataival – bár valamivel magasabbak –, ahol 31%-os számítógép és 15%-os internet penetrációt mértek (A digitális jövő térképe. A magyar társadalom és az internet 2005 végén. TÁRKI-ITTK-ITHAKA, 2006).

³⁶ A lehetőségek szerint (átfedő kérdések esetén) párhuzamosan elemezve az országos háló kutatás adatait is.

viszonyok fenntartását szolgálja. A kapcsolathálót érintő elemzéseket egyéni szinten végeztem, a kommunikációs eszközhasználat vonatkozásában pedig figyelembe vettem a naplóból származó, egyedi interakciók, valamint a válaszadók által említett kapcsolatok jellemzőit.

A hipotézisek tesztelésére többváltozós lineáris regressziót használtam, amellyel azt vizsgáltam, hogyan befolyásolja az internethasználat az egyén kapcsolatainak számát, a kapcsolatháló heterogenitását, illetve a kapcsolattartás intenzitását, kontrollváltozók hatásainak kiszűrése mellett. Az egy kapcsolaton belül megjelenő különböző típusú (face-to-face, telefonos, internetes) interakciók közötti összefüggéseket korrelációelemzéssel vizsgáltam. A többváltozós elemzéseket megelőzően egyszerűbb, kétváltozós elemzéseket is végeztem (keresztábra, varianciaanalízis), melyek segítettek az adatok értelmezésében.

A regressziós elemzésekbe az alábbiakban ismertetett változókat vontam be az adott hipotézis tesztelésére.

Függő változók:

H1.	Teljes kapcsolatháló mérete	A maximálisan megnevezhető 15 kapcsolatból hányat tudott felsorolni (kizárva azokat, akikkel szinte egyáltalán nincs kapcsolattartás)
H1.1.	Baráti kapcsolatháló mérete	A maximálisan megnevezhető 5 barátból hányat tudott felsorolni (kizárva azokat, akikkel szinte egyáltalán nincs kapcsolattartás)
H1.1.	Ismerősi kapcsolatháló mérete	A maximálisan megnevezhető 5 ismerősből hányat tudott felsorolni (kizárva azokat, akikkel szinte egyáltalán nincs kapcsolattartás)
H1.2.	A városon kívüli kapcsolatok száma	A maximálisan megnevezhető 15 kapcsolatból hány olyat sorolt fel, akivel <i>nem</i> egy városban él (kizárva azokat, akikkel szinte egyáltalán nincs kapcsolattartás)
H1.3	A kapcsolatháló heterogenitása kor szerint	Aszerint, hogy az adott barát, ismerős sokkal idősebb, sokkal fiatalabb vagy azonos korú, képeztem a kvalitatív heterogenitás indexet (IQV)
H1.3	A kapcsolatháló heterogenitása lakóhely szerint	A partnerek lakóhelye (szomszédság, Szeged, Dél-Alföld, máshol az országban, szomszédos országban, máshol külföldön) alapján km-ben megbecsült távolságok szórása (SD)
H1.3	A kapcsolatháló heterogenitása iskolai végzettség szerint	A partnerek elvégzett iskolai osztályainak szórása (SD)
H2.	Személyes találkozások száma összesen	Hányszor volt face-to-face kontaktusa összesen (a napló alapján)
H2.1.	Személyes találkozások száma barátokkal	Hányszor volt face-to-face kontaktusa baráttal (a napló alapján)

Magyarázó változók:

H1-H2..	Internethasználat	Használt-e a vizsgált héten internetet
	Mobiltelefon használat	Használ-e mobiltelefont
	E-mail használat	Szokott-e e-mailt küldeni vagy fogadni
	SMS használat	Szokott-e SMS-t küldeni vagy fogadni
	Vezetékes telefonhasználat	Használ-e vezetékes telefont
H1-H2..	Internetezés gyakorisága	Hányszor használt-e a kérdezett a vizsgált héten internetet (napló alapján)
	Mobiltelefon használat gyakorisága	Hány mobiltelefonos kontaktusa volt (napló alapján)
	Vezetékes telefon használat gyakorisága	Hány vezetékes telefonos kontaktusa volt (napló alapján)

Kontrollváltozók:

Nem	Dichotom változó: férfi (1), nő (2)
Kor	Folytonos változó (születési év – vizsgálat éve)
Iskolai végzettség	Elvégzett osztályok száma
Vagyoni index	Konkrét jövedelemre vonatkozó kérdés híján a gazdasági státuszt a különböző vagyontárgyakkal való ellátottság (színes televízió, CD lejátszó, videokamera, DVD, hi-fi torony, fényképezőgép stb.) mértéke alapján határoztam meg. Az index maximuma 16.
Kulturális index	A háztartás bizonyos kulturális és rekreációs célokra való havi költsége (könyv, újság, zene, film vásárlás, utazás, vendéglátás, mozi, színház)

Az internethasználat időmérleg vonatkozású elemzéseit alapvetően a World Internet Project 2007-es adatbázis időfelhasználásra vonatkozó blokkjai alapján végeztem, amelyek tartalmazták a válaszadók által megbecsült internethasználatra fordított heti átlagos óraszámot különböző helyszíneken, valamint az egyéb szabadidős tevékenységekre fordított időt. Az elemzések során varianciaanalízist alkalmaztam az internethasználók és nem használók, egyes szabadidős tevékenységekre fordított idejének összehasonlítására. Nemcsak a használat – nem használat alapján néztem meg a szabadidő szerkezet eltéréseit, hanem olyan jellemzők alapján is, mint az adaptáció ideje vagy a használat tartalmi jellege. Az internethasználatra és más tevékenységekre fordított idők kapcsolatát korrelációelemzéssel vizsgáltam. A nethasználat és a társas szabadidő összefüggéseit – kontrollváltozók bevonásával – többváltozós lineáris regresszióval is elemeztem, melybe az alábbi változókat vontam be:

Függő változók:

H3.1.	Családi tevékenységekben való részvétel	Mennyi időt tölt egy átlagos héten olyan tevékenységekkel, melyet a háztartás tagjaival közösen végeznek
H3.2.	Barátokkal töltött idő	Mennyi időt tölt egy átlagos héten olyan tevékenységekkel, melyet a barátaival közösen végeznek

Magyarázó változó:

H3.1-2.	Internethasználat mennyisége	Mennyi időt tölt egy átlagos héten szabadidőben internetezéssel (munkahelyen, iskolán kívül)
	Internethasználat ideje	Mióta használ internetet (években kifejezve)
	Társas online tevékenységek	A társas, kommunikációs célú online tevékenységek gyakorisága alapján képzett főkomponens
	Nem társas online tevékenységek	A nem társas célú online tevékenységek gyakorisága alapján képzett főkomponens

Kontrollváltozók:

Nem	Dichotom változó: férfi (1), nő (2)
Kor	Folytonos változó (születési év – vizsgálat éve)
Iskolai végzettség	Elvégzett osztályok száma
Településnagyság	A település lakónépessége (a KSH adatai alapján)
Háztartásnagyság	Együtt élő háztartástagok száma
Jövedelem	A háztartás egy főre jutó jövedelme: a háztartás havi nettó összjövedelme elosztva a háztartástagok számával. Akik csak diszkrét kategóriákban tudták megadni az összeget, azokhoz egy, az intervallum határokon belüli random értéket rendeltünk.
Gazdasági aktivitás	Dichotom változó: dolgozik (1), nem dolgozik (0)

Az időfelhasználás alapú elemzéseket összevetettem a netezők által érzékelt, a társas életük változásaira vonatkozó kérdésekkel is. Az összehasonlító, kohorsz elemzéshez a WIP 2002-es adatbázisát is felhasználtam.

7. EREDMÉNYEK

Ebben a fejezetben a hipotéziscsoportoknak megfelelő sorrendben mutatom be az empirikus kutatásaim eredményeit, melyek a hipotézisvizsgálatok mellett egyéb, az értelmezést megkönnyítő, leíró jellegű, illetve kiegészítő elemzéseket is tartalmaznak. A konkrét hipotézis-ellenőrzéseket tartalmazó alfejezetek címének végén zárójelben közlöm a vonatkozó hipotézisek kódját.

7.1. IKT használat és a kapcsolatháló jellege

7.1.1. Infokommunikációs eszközhasználat

A vizsgált időszakban (2003-ban) a szegediek 40%-ának volt az otthonában személyi számítógép, 15%-ának internet hozzáférés. A két évvel későbbi országos mintán hasonló penetrációkat mértünk³⁷, ami abból fakad, hogy ugyan két év alatt növekedett az internet ellátottság, de a nagyvárosokban az infokommunikációs eszközök korábban beindult terjedése miatt az ellátottság mindig is magasabb szintű volt, mint az országos átlag³⁸.

A szegediek 31%-a szokott e-mailt küldeni, de 5%-uk ritkábban mint hetente. A kommunikációs napló kitöltése alatti egy héten 27%-uk számolt be internethasználatról. A telefonhasználat már akkor sem számított kuriózumnak: a válaszadók 95%-a telefonált valamilyen készülékről. Akkoriban még valamivel elterjedtebb volt a vezetékes- (78%), mint a mobiltelefon (72%), így többen voltak, akik csak vezetékesről telefonáltak (23%), mint akik csak mobilról (18%). Ám a mindkét típusú telefonnal rendelkezők közül többen preferálták a mobilt, mint a vezetékes telefont. Az SMS küldés, fogadás is igen elterjedt volt: a szegediek 61%-a használta a szolgáltatást, vagyis a mobilozók döntő többsége. Az SMS használók több mint fele napi rendszerességgel küldött vagy fogadott szöveges üzenetet mobiltelefonján.

³⁷ A háztartások 35%-ában volt PC, 17%-ában internet előfizetés.

³⁸ A speciálisan szűkített országos személyi mintán – amin a kiegészítő vizsgálatokat végeztem – viszont éppen a szűrési feltételek miatt magasabb volt az IKT ellátottság (internet: 56%, PC: 78%, mobiltelefon: 91%).

7.1.2. A kapcsolatháló mérete

A szegediek átlagosan közel tíz kapcsolatról tudtak beszámolni a kapcsolathálózati kérdésblokk kitöltése során. Ez a szám feltételezhetően alacsonyabb a kapcsolatok tényleges számánál, mivel minden kategóriában mindenki csak legfeljebb 5 kapcsolatát nevezhette meg, így akinek ennél több barátja, rokona vagy ismerőse van, azok feljebb vinnék az átlagokat. A torzítás mértékére és helyére következtethetünk abból, ha megnézzük, hányan említettek öt kapcsolatot az adott kategóriában. Leginkább a rokonoknál fordult ez elő, ott 23% volt ez az arány, de a barátból is 19% nevezett meg ötnél többet. Érdekes módon az ismerősök esetében csak 9% említett öt kapcsolatot, pedig azt feltételezhetnénk, hogy gyenge, ismerősi kapcsolatból mindenkinek több van, mint rokonból vagy barátból. Lehet, hogy éppen ezért volt nehéz közülük ötöt kiemelni, de az is lehet, hogy ezek a kapcsolatok már olyan gyengék, hogy nem tartják említésre sem méltónak³⁹.

1.táblázat Az említett kapcsolatok száma a különböző kategóriákban (Szegedi háló)

		N	%
Hány háztartástagot említett	0	97	16,2%
	1	170	28,3%
	2	148	24,7%
	3	121	20,2%
	4	39	6,5%
	5	25	4,2%
Hány rokont említett	0	26	4,4%
	1	58	9,6%
	2	148	24,7%
	3	125	20,8%
	4	107	17,8%
	5	136	22,7%
Hány barátot említett	0	67	11,2%
	1	90	14,9%
	2	86	14,4%
	3	171	28,5%
	4	75	12,5%
	5	111	18,5%
Hány ismerőst említett	0	76	12,6%
	1	130	21,7%
	2	173	28,9%
	3	139	23,1%
	4	27	4,6%
	5	54	9,1%

³⁹ A harmadik magyarázat kérdezéstechnikai ok: mivel az ismerősi blokkot kérdeztük utoljára, a válaszadók kifáradása is eredményezhette a kevesebb említést.

Legalább egy kapcsolatot szinte mindenki tudott említeni (1 százaléknál alacsonyabb a semmilyen kapcsolattal nem rendelkezők aránya). Az egyedül élők aránya 16%, a barát nélkülieké 11%, az ismerős nélkülieké 13%. Rokont mindössze 4% nem tudott említeni, közöttük felülreprezentáltak az idősek.

Az átlagos kapcsolatszám a közös háztartástagokkal együtt 9,8, azok nélkül 7,9. Rokonból említettek a válaszadók a legtöbbet: átlagosan 3,1 főt, de a barátok átlagos száma is közelít a háromhoz (2,7). Ismerősből átlagosan 2,1-et neveztek meg a szegediek.

2.táblázat Átlagos kapcsolatszám a különböző kategóriákban, illetve összességében (Szegedi háló)

	N	Minimum	Maximum	Átlag	Szórás
Hány háztartástagot említett	600	0	5	1,85	1,32
Hány rokont említett	600	0	5	3,06	1,45
Hány barátot említett	600	0	5	2,72	1,59
Hány ismerőst említett	600	0	5	2,13	1,39
Hány kapcsolata van - összesen	600	0	19	9,75	3,70
Hány kapcsolata van - háztartáson kívül	600	0	15	7,90	3,31

Az országos kapcsolatháló kutatásban a módszertani különbözőség miatt nem minden kategóriát tudtam összehasonlítani. Itt ugyanis a háztartástábla alapján pontosan felmérték a háztartástagok számát, viszont a kapcsolathálózati blokkban a rokonok és együtt élő családtagok egy kategóriába kerültek, és közülük legfeljebb 5-öt nevezhettek meg a válaszadók (emiat lett a háztartáson kívüli rokonok átlagos száma alacsonyabb). Ismerősökre nem tért ki külön a kérdésblokk, így egyedül a barátok esetén lehet releváns az összehasonlítás a két minta között. A szegedieknek valamivel több barátjuk volt, de a t-próba szerint a különbség nem szignifikáns.

3.táblázat Átlagos kapcsolatszám a különböző kategóriákban, illetve összességében (Országos háló)

	N	Minimum	Maximum	Átlag	Szórás
Hány háztartástagot említett	1955	0	8	2,19	1,256
Hány rokont említett	1764	0	5	2,21	1,630
Hány barátot említett	1764	0	5	2,53	1,664
Hány kapcsolata van - összesen	1955	0	14	6,46	2,99
Hány kapcsolata van - háztartáson kívül	1764	0	10	4,74	2,71

7.1.3. A kapcsolatháló heterogenitása

A network heterogenitása azt mutatja meg, hogy mennyire diverz az egyén (ego) társas környezete, mennyire sokféle kapcsolattal rendelkezik különböző dimenziók mentén. A magas diverzitás lehetővé teszi, hogy az egyén a társadalom több szférájába is integrálódjon, ami előnyt jelenthet az instrumentális célok elérésében, vagy akár az információkhoz jutásban (Mardsen 1987, Granovetter 1973).

A heterogenitás számításánál különbözőképpen kell eljárunk az intervallum- és az ennél alacsonyabb (ordinális vagy nominális) szintű változók esetén. Az intervallum skálán mért változóknál többnyire a szórást (Standard Deviation) használják a diverzitás mérőszámaként, míg a kvalitatívabb jellegű változók esetén az úgynevezett IQV (Index of Qualitative Variation) az egyik legelterjedtebb mutató (Mardsen 1987, Agresti-Agresti 1977, McPherson at al. 2001).

Mindkét kapcsolathálózati adatbázisunk lehetővé tette a háló heterogenitásának kiszámítását az alterek bizonyos demográfiai jellemzői alapján. A Szegedi háló kutatásban a partnerek korát és lakóhelyét rögzítették, az országos kutatásban pedig az alter korát, nemét és az iskolai végzettségét is. A heterogenitás mutatókat kiszámoltam a teljes hálóra és az egyes kapcsolattípusokra (baráti, rokoni, ismerősi) szűkített hálókra is.

A kapcsolatháló kor szerinti heterogenitása (IQV-ben kifejezve) 0,6 mindkét adatbázisban. Az is jól látszik, hogy kor szerint a barátok esetén a legkevésbé diverz a háló, a rokonok esetében viszont magas heterogenitásról beszélhetünk. Ez abból következik, hogy a barátainkat magunk választjuk többnyire a hasonló élethelyzet (iskola, munkahely, hobbi) alapján, míg a rokonok „adottak”, közöttük mindenféle korú személy előfordulhat (Albert-Dávid 2002). Az ismerősök kor szerinti heterogenitása közel olyan magas, mint a rokonoké⁴⁰.

A nem szerinti heterogenitás valamivel magasabb a teljes mintán (0,7), mint a kor szerinti. A kapcsolattípusok között itt is hasonló sorrendet látunk, de még erőteljesebben jelentkezik a barátok és a rokonok közötti különbség, ami

⁴⁰ Az egyfős hálózatok esetén a heterogenitást nullának tekintettük.

alátámasztja azt a megfigyelést, hogy a barátok kiválasztásában többnyire érvényesül a nem szerinti homofília (Albert-Dávid 2002).

Iskolázottság és lakóhely tekintetében is homogénebbek a baráti hálók a rokonoknál. Érdekes módon az ismerősök esetén beszélhetünk a legalacsonyabb lakóhelyi heterogenitásról, ami eredhet abból is, hogy sokan a szomszédjukat sorolták ebbe a kategóriába.

4.táblázat A kapcsolatháló heterogenitása a különböző kategóriákban, illetve összességében (Szegedi és országos adatok)

	Szegedi	Országos
Teljes háló kor szerinti heterogenitása (IQV)⁴¹	0,61	0,63
Rokonok kor szerinti heterogenitása (IQV)	0,40	0,32
Barátok kor szerinti heterogenitása (IQV)	0,25	0,23
Ismerősök kor szerinti heterogenitása (IQV)	0,38	
Teljes háló kor szerinti heterogenitása (SD)		13,69
Rokonok kor szerinti heterogenitása (SD)		9,80
Barátok kor szerinti heterogenitása (SD)		3,49
Teljes háló nem szerinti heterogenitása (IQV)		0,74
Rokonok nem szerinti heterogenitása (IQV)		0,53
Barátok nem szerinti heterogenitása (IQV)		0,33
Teljes háló iskolázottság szerinti heterogenitása (SD)⁴²		1,83
Rokonok iskolázottság szerinti heterogenitása (SD)		1,26
Barátok iskolázottság szerinti heterogenitása (SD)		0,84
Teljes háló lakóhely szerinti heterogenitása (SD)⁴³	53,79	
Rokonok lakóhely szerinti heterogenitása (SD)	42,87	
Barátok lakóhely szerinti heterogenitása (SD)	33,00	
Ismerősök lakóhely szerinti heterogenitása (SD)	25,31	

⁴¹ Mivel a szegedi adatbázisban az alterek kora diszkrét kategóriákban volt meghatározva (jóval fiatalabb, jóval idősebb, nagyjából egykorú), ezért az országos adatokon is elvégeztük ezt az átalakítást, és a kvalitatív heterogenitás mutatót (IQV-t) ezekből a változókból képeztük.

⁴² Az alterek elvégzett iskolai osztályainak szórása alapján.

⁴³ Az alterek lakóhelyei kilométerben kifejezett távolságainak szórása alapján.

7.1.4. IKT használat és a kapcsolatháló mérete (H1.1.)

A továbbiakban a Szegedi háló kapcsolathálózati kérdésblokkjának (és ellenőrzésképp az Országos háló kutatás hasonló blokkjának) elemzésével azt vizsgáltam, hogy az infokommunikációs eszközök – ezen belül is kiemelt hangsúllyal az internet – használata milyen összefüggést mutat a kapcsolatok számával, a kapcsolatháló méretével.

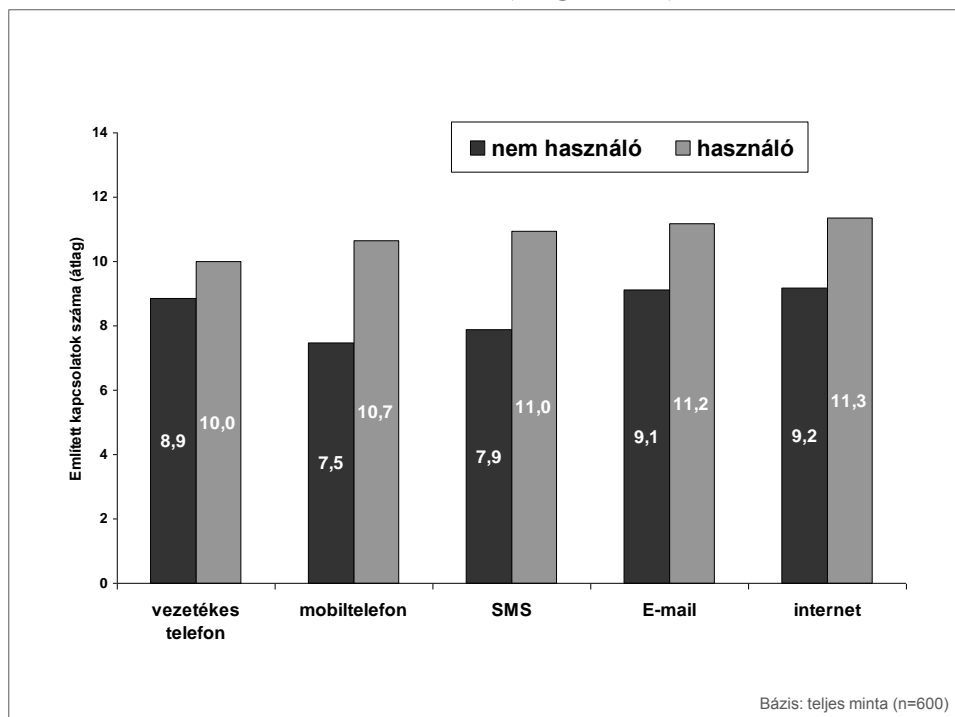
Ezekbe az elemzésbe csak a háztartáson kívüli kapcsolatokat vontam be, mivel a háztartás létszáma adott, arra nagy valószínűséggel nincs hatással az internethasználat. Fordított hatás elképzelhető: egy nagyobb családban nagyobb a valószínűsége, hogy valaki (főleg a gyerekek közül) internetezik, és esetleg rajta keresztül más családtagok is bevonódnak egyfajta „fordított szocializáció” (Csepeli 2003) révén. A háztartáson kívüli rokonainkat sem mi választjuk, ám ezt a kategóriát azért hagytam mégis az elemzésekben, mert a rokonokkal való kapcsolattartás nem annyira egyértelmű, magától értetődő, mint a háztartástagok esetében. Az természetes, hogy a családtagjainkkal többnyire mindennap találkozunk, a rokonaink közül viszont lehet, hogy egyiket-másikat nem is ismerjük személyesen. Ilyen alapon azt feltételeztem, hogy a bemondott rokonok száma jóval kisebb a tényleges rokoni körnél, mert a válaszadók csak azokat a rokonaikat említik meg, akikkel tényleges kapcsolatot tartanak fenn. Ezt igazolták a Szegedi háló adatai is, melyek szerint a megemlített rokonok 95 százalékával legalább évente néhányszor személyesen is találkoznak.

Az elemzések során tehát vizsgáltam a teljes, háztartáson kívüli kapcsolatok számát, valamint a rokoni, baráti és ismerősi háló méretét az internet és más infokommunikációs eszközhasználat függvényében.

7.1.4.1 IKT használók és nem használók kapcsolathálójának mérete

Ha összevetjük az egyes infokommunikációs eszközt használók kapcsolatainak a számát a nem használókéval, minden eszköz esetében azt látjuk, hogy a használók átlagosan kiterjedtebb kapcsolathálóval rendelkeznek, mint a nem használók. A vezetékes telefon esetében kisebb a különbség, mint a modernebb technológiáknál.

7.ábra. Az átlagos kapcsolatszám az IKT eszközök használói és nem használói körében (Szegedi háló)

A varianciaanalízis (ANOVA) alapján az internet- és a mobiltelefon-használat szignifikáns pozitív összefüggést mutat a kapcsolatháló méretével nemcsak a teljes networkben, hanem szinte minden kapcsolati kategóriában – a rokonokat kivéve, ahol a kapcsolat pozitív ugyan, de nem szignifikáns. A barátok számát tekintve találjuk a legnagyobb különbséget a használók és nem használók között.

5.táblázat A kapcsolatháló mérete a különböző kategóriákban, illetve összességében az *internethasználat* szerint – az ANOVA elemzés eredményei (Szegedi háló)

	Használ internetet	N	Átlag	Szórás	F	Sig.
Rokonok száma	nem	440	3,01	1,49	2,31	0,13
	igen	161	3,21	1,33		
	Total	600	3,06	1,45		
Barátok száma	nem	440	2,43	1,61	60,55	0,00
	igen	161	3,52	1,25		
	Total	600	2,72	1,59		
Ismerősök száma	nem	440	2,01	1,41	11,93	0,00
	igen	161	2,45	1,30		
	Total	600	2,13	1,39		
Összes kapcsolat	nem	440	7,44	3,37	33,93	0,00
	igen	161	9,17	2,79		
	Total	600	7,90	3,31		

6.táblázat A kapcsolatháló mérete a különböző kategóriákban, illetve összességében a mobiltelefon használat szerint – az ANOVA elemzés eredményei (Szegedi háló)

	Használ mobilt	N	Átlag	Szórás	F	Sig.
Rokonok száma	nem	169	2,90	1,61	2,99	0,09
	igen	431	3,12	1,39		
	Total	600	3,06	1,45		
Barátok száma	nem	169	1,72	1,50	109,04	0,00
	igen	431	3,11	1,45		
	Total	600	2,72	1,59		
Ismerősök száma	nem	169	1,63	1,25	30,84	0,00
	igen	431	2,32	1,40		
	Total	600	2,13	1,39		
Összes kapcsolat	nem	169	6,25	3,12	64,83	0,00
	igen	431	8,55	3,16		
	Total	600	7,90	3,31		

Ha megnézzük egyes demográfiai jellemzők szerinti bontásban is ezeket az adatokat, a teljes mintán tapasztalt összefüggések nagy része megmarad. A rokonok száma egyik szegmensben belül sem mutat szignifikáns összefüggést a nethasználattal, a barátok száma viszont szinte mindenhol. Az esetek többségében megmarad a szignifikáns összefüggés a teljes kapcsolatháló méretét tekintve is.

A férfiak és nők között hasonlóan alakulnak a hálóméret és az internethasználat összefüggései: mindkét nem esetében leginkább a barátok száma szerint térnek el a használók és a nem használók, és valamivel kisebb, de még (5%-os szinten) szignifikáns az eltérés az ismerősök számát tekintve is. Az életkornál azt látjuk, hogy a 40-59 éveseknél nincs jelentős hatással az internethasználat a kapcsolatok számára, az összes többi korosztálynál viszont a barátok és az összes kapcsolat számát tekintve szignifikáns az összefüggés. Különösen a legidősebbeknél látunk jelentősebb eltérést: a 60 év feletti internetezőknek átlagosan 4,13 barátjuk van, míg a netet nem használóknak mindössze 1,7. Ennek az lehet az oka, hogy az idősebb internetezők a vizsgálat idején még egy olyan szűk szegmenst képviseltek, akiket az átlagosnál jóval magasabb iskolai végzettség és társadalmi státusz jellemzett. Így a kapcsolathálójuk mérete nem feltétlenül (csak) az internethasználatuk miatt lehetett nagyobb.

7.táblázat A kapcsolatháló átlagos mérete az internethasználók és nem használók körében a különböző kategóriákban egyes demográfiai ismérvek szerinti bontásban – az ANOVA elemzés eredményei (Szegedi háló)

		Rokonok száma		Barátok száma		Ismerősök száma		Összes kapcsolat	
		Használ internetet		Használ internetet		Használ internetet		Használ internetet	
		nem	igen	nem	igen	nem	igen	nem	igen
Nem	férfi	2,88	3,19	2,50	3,63**	2,11	2,54*	7,49	9,36**
	nő	3,10	3,23	2,37	3,40**	1,93	2,36*	7,40	8,98**
Kor	18-25 éves	2,90	3,17	3,24	3,65*	2,36	2,58	8,49	9,40
	26-39 éves	2,93	3,36	2,82	3,78**	2,03	2,47	7,78	9,62
	40-59 éves	3,26	3,00	2,41	2,62	2,02	2,10	7,70	7,72
	60 évesnél idősebb	2,82	3,56	1,70	4,13**	1,79	2,30	6,31	9,98
Iskolai végzettség	alapfokú	2,69	3,26	1,73	3,55**	1,67	2,48**	6,10	9,29**
	középfokú	3,11	3,15	2,73	3,48**	2,09	2,49*	7,92	9,12**
	felsőfokú	3,26	3,29	2,64	3,56**	2,41	2,33	8,31	9,19

A különbség szignifikáns * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$ szinten.

A továbbiakban többváltozós regresszióelemzés segítségével igyekeztünk kiszűrni a lehetséges háttérváltozók hatását az IKT eszközök és a kapcsolatháló mérete között tapasztalt összefüggésekből.

A négyféle kapcsolatháló típusból a baráti háló és a teljes háztartáson kívüli kapcsolatháló mérete önmagában is szignifikáns (pozitív) összefüggést mutatott mind az internethasználattal, mind a vezetékes-, illetve mobiltelefon használattal.

A rokonok száma és az internethasználat között – az előzetes várakozásoknak megfelelően – nem találtunk jelentős összefüggést. A telefonhasználat (különösen a vezetékes) viszont szignifikáns hatásnak bizonyult. Ennek magyarázata az lehet, hogy a rokonokkal való kapcsolattartásban nagy jelentősége van a vezetékes telefonnak (mint ezt a későbbiekben látni is fogjuk), az e-mail viszont a vizsgálat idején még nem igazán játszott szerepet a rokonok egymás közti kommunikációjában. Mivel a rokoni háló kor szerint meglehetősen heterogén, és az idősebbek internethasználata még igen alacsony volt 2003-ban, a fiatalabbak is (hiába használtak közülük már többen internetet) csak telefonon tudtak idősebb rokonaikkal kapcsolatot tartani.

Az ismerősök száma meglepő módon nem mutat szignifikáns összefüggést az internethasználattal, csak a mobiltelefonéval. Ez abból adódhat, hogy a válaszadók egy része a hagyományosabb, lokalitáshoz kötődő kapcsolatait sorolta

az ismerősök közé. Ez az ismerősi háló tehát nem az általunk feltételezett laza, heterogén, gyenge kötések halmaza, hanem sok esetben jelent tradicionálisabb, „közösségi” jellegű kapcsolatokat (szomszédság), ahol az internet használatának csekély a jelentősége. Hogy a mobiltelefon hatása miért maradt szignifikáns, az abból fakadhat, hogy a három IKT eszköz közül ennek volt legerősebb a hatása minden kategóriában. És mivel az adatfelvétel idején már eléggé elterjedt volt, akár a szomszédok közötti viszonyban is szerepet játszhatott, de az egyéb gyenge (munkatársi, klubtársi stb.) kapcsolatok fenntartásában mindenképp.

8.táblázat A kapcsolatháló méretének összefüggései az IKT használattal és az egyén különböző szocio-demográfiai, gazdasági jellemzőivel – a lineáris regresszioelemzés eredményei (Szegedi háló)

Rokonok száma	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	1,82	0,47		3,92	0,00
Használ internetet	0,08	0,15	0,02	0,51	0,61
Használ mobiltelefont	0,31	0,18	0,10	1,71	0,09
Használ vezetékes telefont	0,32	0,16	0,09	2,03	0,04
Kérdezett neme	0,18	0,12	0,06	1,52	0,13
Kérdezett kora	0,00	0,00	0,03	0,53	0,60
Elvégzett osztályok száma	0,04	0,03	0,07	1,46	0,14
Vagyoni index	-0,03	0,02	-0,08	-1,50	0,14
Kulturális index	0,00	0,00	0,10	2,12	0,03
$r^2=0,04$					
Barátok száma	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	1,20	0,45		2,70	0,01
Használ internetet	0,43	0,14	0,12	3,04	0,00
Használ mobiltelefont	0,67	0,17	0,19	3,85	0,00
Használ vezetékes telefont	0,33	0,15	0,09	2,20	0,03
Kérdezett neme	-0,03	0,12	-0,01	-0,23	0,82
Kérdezett kora	-0,02	0,00	-0,19	-3,78	0,00
Elvégzett osztályok száma	0,06	0,02	0,10	2,52	0,01
Vagyoni index	0,01	0,02	0,03	0,62	0,53
Kulturális index	0,00	0,00	0,10	2,36	0,02
$r^2=0,26$					
Ismerősök száma	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	1,62	0,44		3,71	0,00
Használ internetet	0,14	0,14	0,04	0,97	0,33
Használ mobiltelefont	0,38	0,17	0,12	2,25	0,03
Használ vezetékes telefont	-0,07	0,15	-0,02	-0,47	0,64
Kérdezett neme	-0,09	0,11	-0,03	-0,76	0,45
Kérdezett kora	-0,01	0,00	-0,09	-1,64	0,10
Elvégzett osztályok száma	0,05	0,02	0,09	2,07	0,04
Vagyoni index	-0,02	0,02	-0,05	-0,92	0,36
Kulturális index	0,00	0,00	0,10	2,15	0,03
$r^2=0,08$					
Összes kapcsolat	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	4,65	0,98		4,72	0,00
Használ internetet	0,64	0,31	0,09	2,05	0,04
Használ mobiltelefont	1,37	0,39	0,19	3,55	0,00
Használ vezetékes telefont	0,58	0,33	0,07	1,75	0,08
Kérdezett neme	0,07	0,26	0,01	0,28	0,78
Kérdezett kora	-0,02	0,01	-0,12	-2,19	0,03
Elvégzett osztályok száma	0,15	0,05	0,11	2,75	0,01
Vagyoni index	-0,04	0,05	-0,04	-0,83	0,41
Kulturális index	0,00	0,00	0,13	3,03	0,00
$r^2=0,17$					

Az országos adatbázison elvégezve hasonló módon⁴⁴ a vizsgálatot, a kategóriák többségében hasonló eredményeket kaptunk (F4. táblázat). Az internethasználat a barátok és a háztartáson kívüli kapcsolatok esetében itt is meghatározó.

A mobiltelefon használat szinte minden kategóriában összefügg a hálómérettel – kivéve a rokoni és baráti kapcsolatokat. Érdekes szem előtt tartanunk ugyanakkor, hogy a mobilhasználat a mintában több mint 90 százalékos, és a nem használók egy igen speciális csoportot képeznek. Mivel a mintába kerülés kritériuma volt idősebb korban a PC használat, ebből a korosztályból főleg a magasabb státuszúak kerültek be. Így a mobiltelefont nem használókat jelen esetben nem a szokásos demográfiai ismérvek jellemzik (idősek, alacsony jövedelműek, falusiak), sokkal inkább a fiatalabbak közül azok tartoznak közéjük, akiknek vagy társadalmi státuszuk (alacsony gazdasági státusz, inaktivitás), vagy életkoruk (14-19 évesek) miatt nincs lehetőségük mobiltelefon előfizetést fenntartani.

A vezetékes telefon használat az országos mintán szoros összefüggést mutat nemcsak a rokoni, de a baráti kapcsolatok számával és a teljes háló méretével is. A két mérés közti különbség eredhet az időbeli eltérésből (2005-ben már kevesebben fizettek elő vezetékes telefonra, így aki megtartotta, az valószínűleg használja is, van kivel beszélgetnie), és a sajátos mintaösszetételből egyaránt.

7.1.4.2 IKT használat gyakorisága és a kapcsolatháló mérete

Ha az IKT használatot nem csak dichotóm módon vizsgáljuk, hanem a használat intenzitását is figyelembe véve, árnyaltabb képet kaphatunk a társas kapcsolatokra gyakorolt hatásokról. Mindkét adatbázis lehetőséget ad arra, hogy az előbbi regressziós elemzést az IKT használat gyakoriságaival is elvégezzük. A szegedi adatbázis a mobil- és vezetékes telefon esetén is bőségesen tartalmaz használókat, az internethasználat mértéke viszont még viszonylag alacsony. Ezt a hiányosságot pótolhatja az országos adatbázis, amelyben már kellő arányban találunk nethasználókat. A mobiltelefon esetén pedig a használat gyakoriságának bevonása

⁴⁴ Ott a kulturális költést nem volt módunkban vizsgálni, viszont a kontrollváltozók közé bevontuk a szubjektív (10 fokú skálán mért) anyagi helyzetet és a település nagyságát (a település lakónépességének számát).

az előbb alkalmazott dichotóm változó helyett enyhítheti a telítettséghez közeli állapotból fakadó torzításokat.

Az internethasználat gyakoriságát mindkét adatbázisból más formában tudtuk meghatározni, mint a mobil- és a vezetékes telefonét. A telefonok esetében az egy heti mobil, illetve vezetékes telefonos kontaktusszámot vettük alapul. Az internethasználat gyakoriságát viszont a szegedi kutatásban az alapján határoztuk meg, hogy a vizsgált héten hány napon internetezett a megkérdezett, míg az országos felmérésben egy ötfokozatú nominális skála értékeit transzformáltuk át havi internetezési gyakorisággá⁴⁵.

A szegedi adatokon végzett korrelációelemzés alapján az internetezés gyakorisága szignifikáns összefüggést mutat a rokon kapcsolatokon kívül minden vizsgált kapcsolattípus számával, de leginkább a barátokéval. A graduális változóval tehát ugyanazokat az eredményeket kaptuk, mint a kétértékű (használ/nem használ) esetén.

A mobiltelefonnal kapcsolatban hasonló megállapításokat tehetünk, csak itt még magasabbak a korrelációs együtthatók, tehát még szorosabb a kapcsolat a baráti kapcsolatok és a teljes háló mérete között. A vezetékes telefon egyik esetben sem mutatott szignifikáns korrelációt a hálómérettel.

9.táblázat A kapcsolatháló méretének összefüggései az IKT használat gyakoriságával – a korrelációelemzés eredményei (Szegedi háló)

		Internetezés gyakorisága	Mobiltelefon használat gyakorisága	Vezetékes telefonhasználat gyakorisága
Rokonok száma	Pearson eh.	,022	,050	,078
	Sig.	,589	,234	,061
	N	600	576	576
Barátok száma	Pearson eh.	,249**	,312**	,021
	Sig.	,000	,000	,618
	N	600	576	576
Ismerősök száma	Pearson eh.	,133**	,155**	-,004
	Sig.	,001	,000	,914
	N	600	576	576
Összes kapcsolat	Pearson eh.	,185**	,237**	,042
	Sig.	,000	,000	,312
	N	600	576	576

*Az összefüggés szignifikáns * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$ szinten.*

⁴⁵ (Szinte) minden nap – 30, hetente többször – 18, hetente egyszer-kétszer – 6, havonta egyszer-kétszer – 2, ritkábban – 1, soha – 0.

Az országos adatok megerősítik a szegedieket (F5. táblázat). Az internethasználat itt is jelentős összefüggést mutat a barátok és az összes háztartáson kívüli kapcsolat számával. A rokonok esetén is pozitív és szignifikáns a kapcsolat, azonban a korrelációs együttható nem éri el a 0,1-et. A mobiltelefon esetében hasonló összefüggéseket látunk. A vezetékes telefonhasználat gyakorisága szintén pozitívan korrelál minden kapcsolattípus számával.

A 2003-as szegedi adatokon elvégzett többváltozós regresszióelemzés alapján nem mutatható ki szignifikáns összefüggés az internethasználat gyakorisága és a kapcsolatháló mérete között egyetlen kapcsolattípusnál sem. Ha megnézzük a kapcsolatok átlagos számát a különböző gyakoriságú internethasználatnál, azt látjuk, hogy a legnagyobb különbség a nem használók és a többiek között van, a használók egyes csoportjai viszont nem térnek el lényegesen egymástól. Lehetséges, hogy az internetezés e korai fázisában a nethasználók még viszonylag homogénebb csoportot képeztek, és ebben az időszakban még egy tényleges (digitális) szakadék húzódott a használók és nem használók között, és a kevés használó még nem differenciálódott eléggé ahhoz, hogy graduális egyenlőtlenségeket mutasson.

10.táblázat A barátok átlagos száma az internetezés gyakorisága szerint (Szegedi háló)

Internetezés gyakorisága (nap/hét)	Barátok száma		
	Átlag	N	Szórás
0	2,426	440	1,606
1	3,397	43	1,415
2	3,315	30	1,215
3	4,007	25	1,183
4	3,532	22	1,311
5	3,704	12	1,192
6	3,515	13	0,769
7	3,265	16	1,163
Összesen	2,718	600	1,592

A mobiltelefon ezzel szemben már elégséges használóval bírt a vizsgálat idején, így nagyobb eséllyel biztosított lehetőséget a graduális egyenlőtlenségek elemzésére. Ennél az eszköznél már kimutatható volt az összefüggés a használat gyakorisága és a kapcsolatok száma között. A barátok számával szignifikáns pozitív kapcsolatot mutatott a mobilhasználat gyakorisága. A vezetékes telefonhasználat gyakorisága nem tűnt jelentős befolyásoló tényezőnek még a rokoni kapcsolatok esetén sem.

A két évvel későbbi, országos adatokon elvégzett regresszióelemzés szerint már kimutatható szignifikáns összefüggés az internethasználat gyakorisága és a kapcsolatháló mérete között (F6. táblázat). A baráti és háztartáson kívüli kapcsolatok száma pozitívan korrelál a nethasználati gyakorisággal. A mobiltelefon esetében hasonló a helyzet, azzal a különbséggel, hogy itt a rokoni háló nagyságával is szignifikáns (pozitív) kapcsolat mutatható ki. Feltehetően erre az időszakra már elterjedt a mobiltelefon az idősebbek körében is, így a korban heterogénebb rokoni kapcsolatok ápolására is lehetőséget nyújtott. A vezetékes telefon használati gyakorisága minden kapcsolati kategóriában szignifikáns (pozitív) összefüggést mutatott a hálónagysággal.

11.táblázat A kapcsolatháló méretének összefüggései az IKT használat gyakoriságával és az egyén különböző szocio-demográfiai, gazdasági jellemzőivel – a lineáris regresszióelemzés eredményei (Szegedi háló)

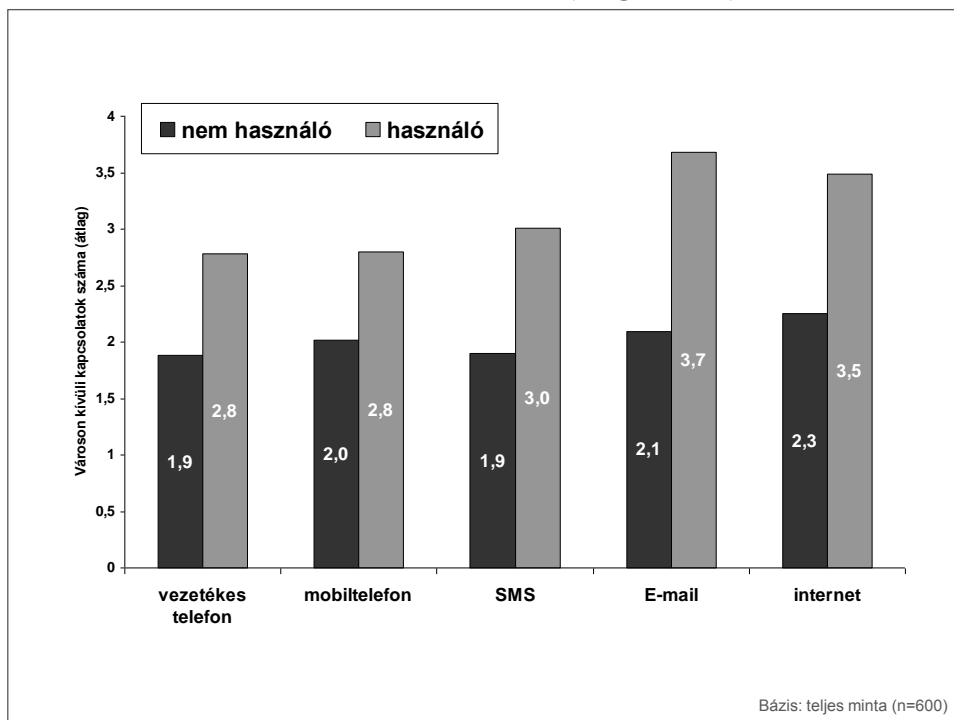
Rokon	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	2,24	0,41	0,00	5,46	0,00
Internethasználat gyakorisága	-0,02	0,04	-0,02	-0,50	0,62
Mobilhasználat gyakorisága	0,00	0,01	0,02	0,38	0,71
Vezetékes telefonhasználat gyakorisága	0,01	0,00	0,06	1,44	0,15
Kérdezett neme	0,19	0,13	0,07	1,55	0,12
Kérdezett kora	0,00	0,00	-0,03	-0,59	0,56
Elvégzett osztályok száma	0,05	0,02	0,09	2,05	0,04
Vagyoni index	-0,02	0,02	-0,05	-0,99	0,32
Kulturális index	0,00	0,00	0,11	2,26	0,02
$r^2=$	0,030				
Barát	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	2,10	0,40	0,00	5,27	0,00
Internethasználat gyakorisága	0,04	0,04	0,05	1,22	0,22
Mobilhasználat gyakorisága	0,02	0,01	0,12	2,74	0,01
Vezetékes telefonhasználat gyakorisága	0,00	0,00	0,00	-0,10	0,92
Kérdezett neme	0,03	0,12	0,01	0,24	0,81
Kérdezett kora	-0,02	0,00	-0,28	-6,10	0,00
Elvégzett osztályok száma	0,08	0,02	0,14	3,50	0,00
Vagyoni index	0,03	0,02	0,07	1,50	0,13
Kulturális index	0,00	0,00	0,10	2,22	0,03
$r^2=$	0,243				
Ismerős	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	2,07	0,39	0,00	5,36	0,00
Internethasználat gyakorisága	0,02	0,04	0,03	0,66	0,51
Mobilhasználat gyakorisága	0,01	0,01	0,05	1,01	0,31
Vezetékes telefonhasználat gyakorisága	0,00	0,00	-0,01	-0,17	0,87
Kérdezett neme	-0,10	0,12	-0,04	-0,86	0,39
Kérdezett kora	-0,01	0,00	-0,15	-3,06	0,00
Elvégzett osztályok száma	0,05	0,02	0,10	2,30	0,02
Vagyoni index	-0,01	0,02	-0,04	-0,70	0,49
Kulturális index	0,00	0,00	0,09	1,92	0,06
$r^2=$	0,070				
Összes háztartáson kívül	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	6,40	0,87	0,00	7,32	0,00
Internethasználat gyakorisága	0,05	0,08	0,03	0,61	0,54
Mobilhasználat gyakorisága	0,02	0,01	0,08	1,86	0,06
Vezetékes telefonhasználat gyakorisága	0,01	0,01	0,02	0,56	0,58
Kérdezett neme	0,12	0,27	0,02	0,46	0,65
Kérdezett kora	-0,04	0,01	-0,21	-4,40	0,00
Elvégzett osztályok száma	0,19	0,05	0,15	3,57	0,00
Vagyoni index	0,00	0,05	0,00	-0,09	0,93
Kulturális index	0,00	0,00	0,13	2,92	0,00
$r^2=$	0,153				

7.1.4.3 IKT használat és a városon kívüli kapcsolatok száma (H1.2.)

Az infokommunikációs eszközök lehetőséget biztosítanak arra, hogy a távolabb élő rokonainkkal, ismerőseinkkel is kapcsolatban tudjunk maradni, illetve, hogy kapcsolatokat tudjunk kialakítani tőlünk messzebb élőkkel is. A következőkben megnézzük, hogy élnek-e az emberek ezzel a lehetőséggel, vagyis több kapcsolatot tartanak-e fenn az IKT eszközök által, vagy sem.

A legegyszerűbb mód a hipotézis tesztelésére, ha összevetjük az egyes IKT eszközök használóit a nem használókkal a távoli kapcsolatok száma alapján. Az átlagok a teljes kapcsolathálózat méreténél megfigyeltékhez képest is nagyobb eltéréseket mutatnak. Az internethasználóknak másfélszer nagyobb a távoli kapcsolathálója, mint a nem használóknak, az e-mail esetében pedig még jelentősebb a különbség (közel kétszeres). De ugyancsak nagyok az eltérések a mobiltelefon-, SMS- és vezetékes telefon-használat szerint is. Eszerint az IKT eszközök a távolabbi kapcsolatokat még inkább támogatják, mint a közeliakat. De kérdés, hogy ezek a különbségek tényleg az IKT eszközöknek köszönhetőek-e vagy más, szocio-ökonómiai jellemzők állnak a háttérben.

8.ábra. A városon kívüli kapcsolatok száma az IKT eszközök használói és nem használói körében (Szegedi háló)

A többváltozós elemzések azt mutatják, hogy az internethasználat a kontrollváltozók hatásainak kiszűrése után is szignifikáns összefüggést mutat a térben távolabbi kapcsolatok számával. Akár a használatot, mint dichotóm változót tekintjük, akár annak gyakoriságát, az adatok alapján a nethasználat pozitívan hat a városon kívüli kapcsolathálóra. Az azonban nem derül ki, hogy inkább a kapcsolatok fenntartása vagy új kapcsolatok kialakítása, esetleg régi, elfeledett kapcsolatok újjáélesztése (pl. iwiw) révén fejt ki az internet ezt a hatást. És persze az sem, hogy ez a különbség nem létezett-e már az adaptációt megelőzően is.

A mobiltelefon esetében nem kaptunk szignifikáns összefüggést a távoli kapcsolatok számával. A vezetékes telefonhasználat hatása az interneténél kisebb mértékű volt, de szignifikáns (95%-os szinten). A vonalas telefonálás gyakorisága viszont már nem mutatott összefüggést azzal, hogy kinek hány távoli ismerőse van. A vezetékes telefon, mint korábban láttuk, inkább a rokon kapcsolatok fenntartásában játszik szerepet. Ezeknek a kapcsolatoknak a száma viszont nem feltétlenül függ a hívások gyakoriságától.

12.táblázat A városon kívüli kapcsolatháló méretének összefüggései az IKT használattal és gyakorisággal, valamint az egyén különböző szocio-demográfiai, gazdasági jellemzőivel – a lineáris regresszióelemzés eredményei (Szegedi háló)

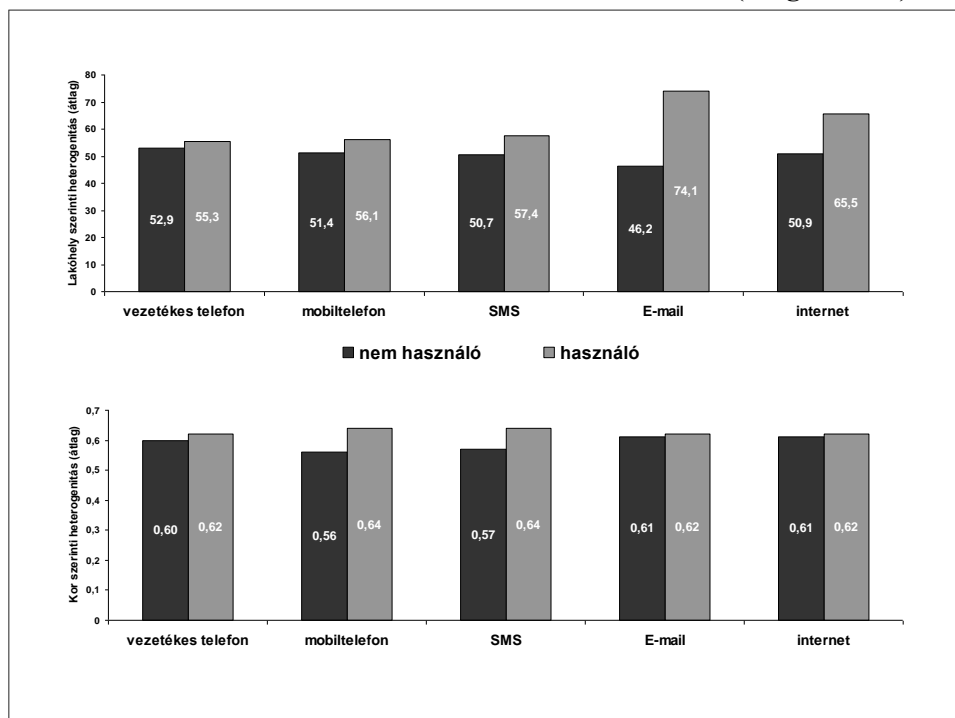
Városon kívüli kapcsolatok száma	B	Beta	Sig.	B	Beta	Sig.
(Constant)	0,300		0,700	1,441		0,037
Használ internetet	0,676	0,117	0,007			
Használ mobiltelefont	0,220	0,039	0,480			
Használ vezetékes telefont	0,672	0,109	0,012			
Internethasználat gyakorisága				0,189	0,130	0,003
Mobilhasználat gyakorisága				-0,020	-0,089	0,051
Vezetékes telefonhasználat gyakorisága				0,005	0,025	0,549
Kérdezett neme	0,318	0,062	0,121	0,320	0,062	0,128
Kérdezett kora	-0,022	-0,168	0,002	-0,027	-0,207	0,000
Elvégzett osztályok száma	0,167	0,171	0,000	0,198	0,203	0,000
Vagyoni index	-0,108	-0,167	0,002	-0,100	-0,132	0,008
Kulturális index	0,000	0,119	0,009	0,000	0,129	0,006
	$r^2 = 0,126$			$r^2 = 0,125$		

7.1.5. IKT használat és a kapcsolatháló heterogenitása (H1.3.)

A kapcsolatháló lakóhely szerinti heterogenitását vizsgálva azt látjuk, hogy szinte minden infokommunikációs eszköz használói között magasabb ez a mutató, mint a nem használóknál. A vezetékes telefon esetében a legkisebb a különbség, az e-mail esetében pedig a legnagyobb. Az e-mailezőknek több mint másfélszer heterogénebb a lakóhely szerint a hálójá, mint az elektronikus levelezést nem használóknak. Az internet esetében ennél valamivel kisebb, de szintén jelentős különbséget látunk a használók és nem használók között.

A kor szerinti heterogenitás alapján viszont a mobiltelefon és SMS használat mentén tapasztalhatjuk a legnagyobb eltéréseket, ám ezek mértéke meg sem közelíti a lakóhely vonatkozásában látottakat. Összességében első látásra azt mondhatjuk, hogy a kor szerinti heterogenitás sokkal kevésbé függ össze az IKT használattal, mint a lakóhely szerinti.

9.ábra. A kapcsolatháló heterogenitása lakóhely (SD) és kor (IQV) az IKT eszközök használói és nem használói körében (Szegedi háló)

A továbbiakban varianciaanalízissel vizsgáltuk, hogy a különböző kapcsolattípusokon belül hogyan függ össze a háló heterogenitása az IKT használattal. A kapott eredmények azt mutatják, hogy az internethasználók baráti köre lakóhely szempontjából jóval sokfélebb, mint a nem internetezőké. Az ismerősi hálóról is elmondható ez, bár itt az összefüggés még éppen nem szignifikáns (95%-on). A mobilhasználók baráti és ismerősi hálója is diverzebb, mint a nem használóké lakóhely szempontjából, bár az összefüggés gyengébb, mint az internet esetén. Mindez arra utal, hogy az IKT használat elősegítheti a térben távolabbi kapcsolatok fenntartását.

13.táblázat A kapcsolatháló lakóhely szerinti heterogenitása a különböző kategóriákban, illetve összességében az internethasználat szerint– az ANOVA elemzés eredményei (Szegedi háló)

	Használ internetet	N	Átlag	Szórás	F	Sig.
Rokoni háló heterogenitása	nem	410	40,34	63,35	1,27	0,26
	igen	156	33,65	62,43		
	Total	566	38,50	63,12		
Baráti háló heterogenitása	nem	377	21,76	49,27	14,93	0,00
	igen	156	41,21	60,57		
	Total	532	27,45	53,51		
Ismerősi háló heterogenitása	nem	373	16,54	41,28	3,66	0,06
	igen	152	25,07	56,79		
	Total	524	19,01	46,42		
Teljes háló heterogenitása	nem	437	50,86	52,44	8,83	0,00
	igen	161	65,52	56,06		
	Total	598	54,80	53,79		

14.táblázat A kapcsolatháló lakóhely szerinti heterogenitása a különböző kategóriákban, illetve összességében a mobiltelefon használat szerint – az ANOVA elemzés eredményei (Szegedi háló)

	Használ mobilt	N	Átlag	Szórás	F	Sig.
Rokoni háló heterogenitása	nem	152	42,87	64,31	1,00	0,32
	igen	415	36,90	62,67		
	Total	566	38,50	63,12		
Baráti háló heterogenitása	nem	130	16,99	51,66	6,64	0,01
	igen	402	30,83	53,72		
	Total	532	27,45	53,51		
Ismerősi háló heterogenitása	nem	134	10,07	34,48	6,77	0,01
	igen	390	22,09	49,53		
	Total	524	19,01	46,42		
Teljes háló heterogenitása	nem	167	51,37	56,92	0,94	0,33
	igen	431	56,13	52,53		
	Total	598	54,80	53,79		

A többváltozós elemzések is megerősítik, hogy az internethasználók baráti és teljes hálójának lakóhely szerinti heterogenitása nagyobb, mint a nem használóké. A mobilhasználatnak viszont – a kontrollváltozók hatásainak kiszűrése után – nincs szignifikáns hatása a network lakóhely szerinti heterogenitására.

15.táblázat A kapcsolatháló lakóhely szerinti heterogenitásának összefüggései az IKT használattal és az egyén különböző szocio-demográfiai, gazdasági jellemzőivel – a lineáris regresszióelemzés eredményei (Szegedi háló)

Rokoni háló heterogenitása	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	36,73	20,84		1,76	0,08
Használ internetet	1,17	6,64	0,01	0,18	0,86
Használ mobiltelefont	9,03	8,16	0,06	1,11	0,27
Használ vezetékes telefont	-3,54	6,96	-0,02	-0,51	0,61
Kérdezett neme	-10,20	5,45	-0,08	-1,87	0,06
Kérdezett kora	0,60	0,19	0,19	3,14	0,00
Elvégzett osztályok száma	-1,35	1,11	-0,06	-1,21	0,23
Vagyoni index	0,08	1,01	0,00	0,08	0,94
Kulturális index	0,00	0,00	0,02	0,41	0,68
$r^2=0,03$					
Baráti háló heterogenitása	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	-24,02	17,42		-1,38	0,17
Használ internetet	12,01	5,56	0,10	2,16	0,03
Használ mobiltelefont	5,30	6,82	0,04	0,78	0,44
Használ vezetékes telefont	10,45	5,82	0,08	1,80	0,07
Kérdezett neme	-5,78	4,56	-0,05	-1,27	0,21
Kérdezett kora	-0,28	0,16	-0,10	-1,78	0,08
Elvégzett osztályok száma	5,62	0,93	0,28	6,03	0,00
Vagyoni index	-2,26	0,85	-0,14	-2,67	0,01
Kulturális index	0,00	0,00	-0,02	-0,43	0,67
$r^2=0,11$					
Ismerősi háló heterogenitása	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	25,86	15,74		1,64	0,10
Használ internetet	-1,26	5,02	-0,01	-0,25	0,80
Használ mobiltelefont	-2,33	6,17	-0,02	-0,38	0,71
Használ vezetékes telefont	-3,50	5,26	-0,03	-0,66	0,51
Kérdezett neme	3,13	4,12	0,03	0,76	0,45
Kérdezett kora	-0,38	0,14	-0,16	-2,66	0,01
Elvégzett osztályok száma	0,65	0,84	0,04	0,77	0,44
Vagyoni index	-0,44	0,77	-0,03	-0,58	0,56
Kulturális index	0,00	0,00	0,16	3,13	0,00
$r^2=0,05$					
Teljes háló heterogenitása	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	28,16	17,15		1,64	0,10
Használ internetet	11,03	5,46	0,09	2,02	0,04
Használ mobiltelefont	-1,59	6,71	-0,01	-0,24	0,81
Használ vezetékes telefont	-1,39	5,73	-0,01	-0,24	0,81
Kérdezett neme	-7,01	4,49	-0,06	-1,56	0,12
Kérdezett kora	-0,10	0,16	-0,04	-0,64	0,52
Elvégzett osztályok száma	3,44	0,92	0,17	3,76	0,00
Vagyoni index	-1,43	0,83	-0,09	-1,72	0,09
Kulturális index	0,00	0,00	0,04	0,77	0,44
$r^2=0,05$					

A kor szerinti heterogenitásra ezzel szemben úgy tűnik, nincs hatással az internethasználat: a használóknál éppolyan kevésbé diverz a baráti háló és nagyobb heterogenitás jellemzi a rokoni hálót, mint a nem használóknál.

A mobilhasználóknak viszont diverzebb kor szerint a rokoni és a teljes hálója, mint a nem használóké. Ez adódhat abból, hogy a nem használók többnyire idősebbek, alacsonyabb státuszúak, akikre egyébként is szűkebb kapcsolatháló jellemző, tehát az összefüggés inkább a szociodemográfiai jellemzőkből ered, mint a mobilhasználat hatásából. Ezt támasztották alá a többváltozós elemzések is, ahol a kontrollváltozók kioltották a mobilhasználat hatását.

16.táblázat A kapcsolatháló kor szerinti heterogenitása a különböző kategóriákban, illetve összességében az *internethasználat* szerint – az ANOVA elemzés eredményei (Szegedi háló)

	Használ internetet	N	Átlag	Szórás	F	Sig.
Rokoni háló heterogenitása	nem	407	0,39	0,37	1,13	0,29
	igen	156	0,42	0,35		
	Total	564	0,40	0,36		
Baráti háló heterogenitása	nem	377	0,25	0,34	0,00	0,98
	igen	156	0,25	0,35		
	Total	533	0,25	0,34		
Ismerősi háló heterogenitása	nem	373	0,39	0,50	0,49	0,48
	igen	152	0,36	0,46		
	Total	524	0,38	0,49		
Teljes háló heterogenitása	nem	437	0,61	0,30	0,03	0,86
	igen	161	0,62	0,26		
	Total	598	0,61	0,29		

17.táblázat A kapcsolatháló kor szerinti heterogenitása a különböző kategóriákban, illetve összességében a *mobiltelefon* használat szerint – az ANOVA elemzés eredményei (Szegedi háló)

	Használ mobilt	N	Átlag	Szórás	F	Sig.
Rokoni háló heterogenitása	nem	149	0,32	0,37	8,45	0,00
	igen	415	0,42	0,36		
	Total	564	0,40	0,36		
Baráti háló heterogenitása	nem	130	0,24	0,35	0,11	0,75
	igen	403	0,25	0,34		
	Total	533	0,25	0,34		
Ismerősi háló heterogenitása	nem	134	0,34	0,46	1,13	0,29
	igen	390	0,39	0,50		
	Total	524	0,38	0,49		
Teljes háló heterogenitása	nem	167	0,56	0,34	9,39	0,00
	igen	431	0,64	0,26		
	Total	598	0,61	0,29		

18.táblázat A kapcsolatháló kor szerinti heterogenitásának összefüggései az IKT használattal és az egyén különböző szocio-demográfiai, gazdasági jellemzőivel – a lineáris regresszióelemzés eredményei (Szegedi háló)

Rokoni háló heterogenitása	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	0,06	0,12		0,47	0,64
Használ internetet	0,02	0,04	0,02	0,45	0,66
Használ mobiltelefont	0,01	0,05	0,01	0,16	0,87
Használ vezetékes telefont	-0,01	0,04	-0,01	-0,23	0,82
Kérdezett neme	0,05	0,03	0,07	1,66	0,10
Kérdezett kora	0,00	0,00	0,03	0,60	0,55
Elvégzett osztályok száma	0,03	0,01	0,16	3,52	0,00
Vagyoni index	-0,01	0,01	-0,07	-1,44	0,15
Kulturális index	0,00	0,00	0,04	0,94	0,35
$r^2=0,035$					
Baráti háló heterogenitása	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	0,11	0,12		0,92	0,36
Használ internetet	0,01	0,04	0,01	0,30	0,77
Használ mobiltelefont	-0,01	0,05	-0,01	-0,17	0,87
Használ vezetékes telefont	0,00	0,04	0,00	-0,04	0,97
Kérdezett neme	-0,04	0,03	-0,06	-1,28	0,20
Kérdezett kora	0,00	0,00	0,14	2,69	0,01
Elvégzett osztályok száma	0,01	0,01	0,03	0,68	0,50
Vagyoni index	0,01	0,01	0,05	1,11	0,27
Kulturális index	0,00	0,00	-0,03	-0,63	0,53
$r^2=0,026$					
Ismerősi háló heterogenitása	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	0,27	0,16		1,66	0,10
Használ internetet	-0,03	0,05	-0,03	-0,57	0,57
Használ mobiltelefont	0,04	0,07	0,03	0,56	0,58
Használ vezetékes telefont	0,02	0,06	0,01	0,27	0,79
Kérdezett neme	-0,09	0,04	-0,09	-2,02	0,04
Kérdezett kora	0,00	0,00	0,11	2,09	0,04
Elvégzett osztályok száma	0,01	0,01	0,04	0,92	0,36
Vagyoni index	0,00	0,01	-0,03	-0,51	0,61
Kulturális index	0,00	0,00	0,04	0,84	0,40
$r^2=0,025$					
Teljes háló heterogenitása	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	0,49	0,09		5,59	0,00
Használ internetet	-0,02	0,03	-0,03	-0,77	0,44
Használ mobiltelefont	0,00	0,03	0,00	-0,06	0,96
Használ vezetékes telefont	-0,02	0,03	-0,03	-0,65	0,52
Kérdezett neme	-0,01	0,02	-0,01	-0,24	0,81
Kérdezett kora	0,00	0,00	0,08	1,56	0,12
Elvégzett osztályok száma	0,01	0,01	0,09	1,99	0,05
Vagyoni index	0,00	0,00	0,04	0,92	0,36
Kulturális index	0,00	0,00	-0,01	-0,13	0,90
$r^2=0,019$					

Az országos háló kutatás az életkori heterogenitás tekintetében a szegedihez hasonló eredményeket hozott. A lakóhelyre vonatkozóan itt nem voltak adataink, viszont a nem és az iskolai végzettség szerinti heterogenitást vizsgálni tudtuk. A nem esetében azt tapasztaltuk, hogy a nethasználók baráti hálójá sokkal több volt, mint a nem használóké, de ez a különbség a kontrollváltozók bevonását követően eltűnt. Az iskolai végzettség tekintetében viszont mind a baráti, mind a teljes háló esetén nagyobb diverzitást találtunk az internetezőknél, és ez az összefüggés a többváltozós regresszió elemzés szerint is szignifikáns volt.

19.táblázat A kapcsolatháló iskolai végzettség szerinti heterogenitásának összefüggései az IKT használattal és az egyén különböző szocio-demográfiai, gazdasági jellemzőivel – a lineáris regresszióelemzés eredményei (Országos háló)

Rokoni háló heterogenitása	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	0,36	0,34		1,06	0,29
Internethasználat	0,10	0,09	0,03	1,11	0,27
Mobilhasználat	-0,01	0,15	0,00	-0,04	0,97
Vezetékes telefonhasználat	0,17	0,09	0,06	1,95	0,05
Kérdezett neme	0,16	0,08	0,05	1,99	0,05
Kérdezett kora	0,01	0,00	0,11	3,40	0,00
Elvégzett osztályok száma	0,00	0,02	0,00	-0,02	0,98
Vagyontárgyakkal való ellátottság	0,00	0,01	0,01	0,21	0,84
Háztartás anyagi helyzete	0,01	0,03	0,01	0,29	0,78
Település lakónépessége	0,00	0,00	-0,02	-0,67	0,50
$r^2=$	0,024				
Baráti háló heterogenitása	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	0,21	0,25		0,83	0,41
Internethasználat	0,19	0,07	0,08	2,76	0,01
Mobilhasználat	0,00	0,11	0,00	0,01	0,99
Vezetékes telefonhasználat	0,21	0,06	0,09	3,37	0,00
Kérdezett neme	0,02	0,06	0,01	0,28	0,78
Kérdezett kora	0,00	0,00	0,05	1,47	0,14
Elvégzett osztályok száma	0,02	0,01	0,04	1,13	0,26
Vagyontárgyakkal való ellátottság	-0,02	0,01	-0,05	-1,76	0,08
Háztartás anyagi helyzete	0,00	0,02	0,00	0,16	0,87
Település lakónépessége	0,00	0,00	0,03	1,22	0,22
$r^2=$	0,029				
Teljes háló heterogenitása	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	1,32	0,25		5,37	0,00
Internethasználat	0,27	0,07	0,11	4,21	0,00
Mobilhasználat	-0,13	0,11	-0,03	-1,16	0,25
Vezetékes telefonhasználat	0,36	0,06	0,15	5,81	0,00
Kérdezett neme	0,17	0,06	0,07	2,88	0,00
Kérdezett kora	0,00	0,00	0,03	0,96	0,34
Elvégzett osztályok száma	-0,03	0,01	-0,06	-2,12	0,03
Vagyontárgyakkal való ellátottság	0,03	0,01	0,07	2,73	0,01
Háztartás anyagi helyzete	-0,01	0,02	-0,02	-0,61	0,54
Település lakónépessége	0,00	0,00	-0,02	-0,94	0,35
$r^2=$	0,052				

Úgy tűnik tehát, hogy az internethasználat segít a lakóhely és iskolai végzettség szerint heterogénebb kapcsolatháló fenntartásában. Ez a hatás megnyilvánulhat abban, hogy az egymástól távolra kerülő és más életpályát bejáró régi barátokat összeköti (például a közösségi oldalak használata által), de akár úgy is, hogy elősegíti a közös érdeklődésű, ám különböző státuszú és lakóhelyű emberek közötti online kapcsolatok kialakulását.

7.2. IKT használat és a kapcsolattartás intenzitása

A következőkben az internet és más IKT eszközök személyközi kommunikációban játszott szerepéről lesz szó. Először bemutatom a naplózásos módszerrel felvett kommunikációs aktivitásra vonatkozó adatokat (az egyes csatornák használati gyakoriságát, jellegzetességeit), majd a H2 hipotézisvizsgálat részeként elemzem az összefüggéseket az IKT használat és a személyes (face-to-face) interakciók között, illetve bemutatom az egy kapcsolaton belüli csatornahasználat mintázatait, egymással való korrelációit.

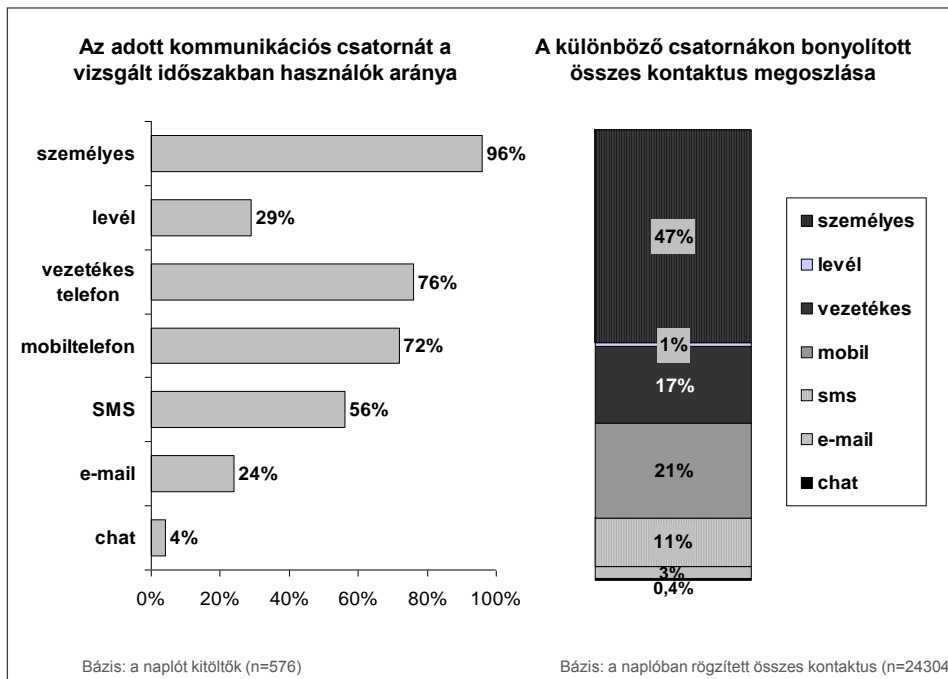
7.2.1. Kommunikációs aktivitás

Az egyheti naplóvezetés alapján 2003-ban a szegediek csaknem mindegyikének volt személyes⁴⁶ (face-to-face) kontaktusa, háromnegyedük beszélt valakivel vezetékes telefonon, és közel ennyien használtak mobiltelefont. Az írásbeli kommunikációs formákat ennél kevesebben vették igénybe: SMS-t több mint 50%-uk váltott, hagyományos levelet háromtizedük küldött vagy kapott. A számítógéphez kötött írásbeli kommunikációs eszközök közül az e-mailt egynegyedük vette igénybe, a chat-et pedig mindössze 4%.

Ennek megfelelően az összes rögzített kontaktuson belül a legnagyobb arányt a személyes találkozások adták. Viszonylag nagyobb szeletet hasított a mobil- és a vezetékes telefon. Az e-mail, a levél és a chat pedig egészen minimális mértékben volt jelen.

⁴⁶ A továbbiakban a *személyes* kontaktus alatt minden esetben a személyes találkozást, szemtől szembeni interakciót értem, amikor a kommunikáló felek közvetlenül, fizikai közelségben cserélnek információt.

10.ábra. Kommunikációs csatornák használata a napló alapján (Szegedi háló)

A nők inkább beszéltek vezetékes telefonon, a férfiak pedig mobilon. Az írásbeli elektronikus kommunikáció is jellemzőbb volt a férfiakra (SMS, e-mail, chat), mint a nőkre. A 60 évesnél idősebbek mindegyik kommunikációs csatornát kisebb arányban használták a fiatalabbaknál, de különösen a modernebbeket. A hagyományosabb kommunikációs eszközök (vezetékes telefon, postai levél) használata a 40-59 éves korosztályban volt a legjellemzőbb. Mobiltelefont a 40 évesnél fiatalabbak több mint 90 százaléka használt, míg az e-mail és főleg a chat egyértelműen a legfiatalabb korcsoporthoz kötődött. Az iskolai végzettség hatása szinte az összes kommunikációs csatorna esetében megegyezett: az alacsony végzettségűek kevésbé, a magasabban kvalifikáltak nagyobb arányban használták az adott eszközt. A chat volt az egyetlen kivétel, amit leginkább az alacsony iskolai végzettségűek vettek igénybe, de ez a chathasználók alacsony átlagos életkorából (22 év) adódhatott leginkább.

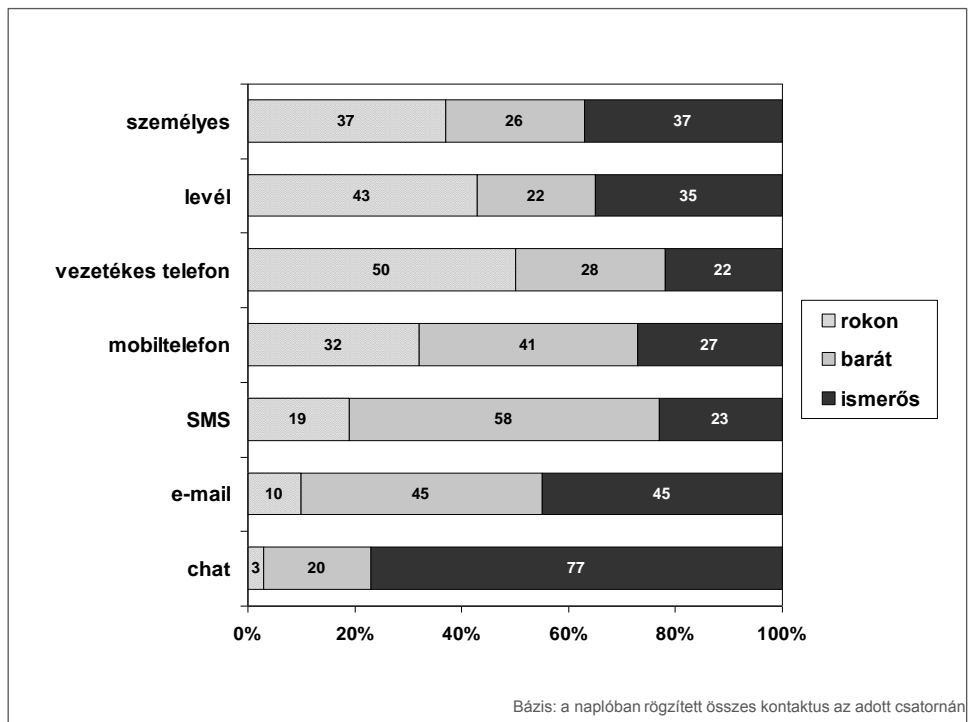
7.2.2. A különböző kommunikációs csatornák használati jellegzetességei

A kommunikációs eszközök használatában tapasztalt társadalmi egyenlőtlenségek meghatározhatják azt, hogy egy adott eszköz milyen típusú kapcsolat fenntartásában mekkora szerepet játszik. Ha a kor szerinti különbségeket tekintjük: egy olyan eszköz, melyet egy szűkebb, fiatal réteg használ, valószínűleg csak a kortársakkal (barátok, ismerősök) való kapcsolattartást fogja szolgálni, míg egy szélesebb körben elterjedt technológia alkalmas lehet a kor szerint heterogénebb családi, rokoni kapcsolatok ápolására is.

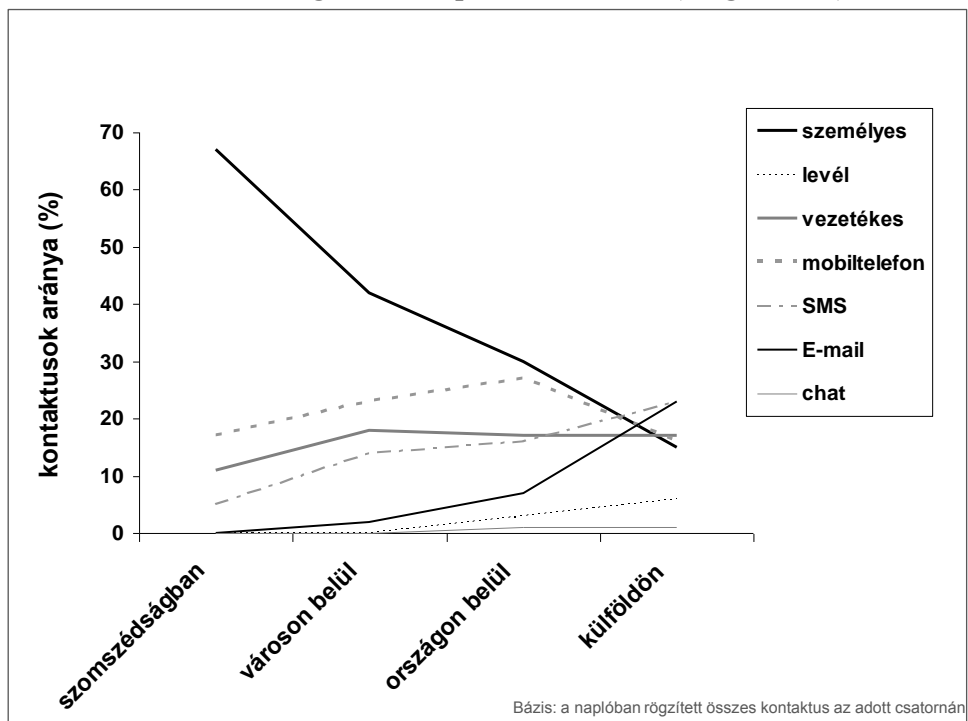
Ezt a feltételezést erősítették meg az eredményeink is. A naplóban rögzített összes kontaktus alapján elmondható, hogy a vezetékes telefont leginkább a rokonokkal való kapcsolattartásra használták az emberek, míg mobiltelefonon főleg barátokkal kommunikáltak. E-mailen inkább barátokkal és ismerősökkel, chaten pedig szinte csak ismerősökkel folyt a kommunikáció.

Bár a személyes (face-to-face) kontaktusok aránya a legnagyobb a kommunikációban, a súlya a távolság növekedésével fokozatosan csökken. Minél messzebb vannak egymástól a kommunikáló felek, annál nagyobb szerepet kapnak az írásbeli kommunikációs csatornák a kapcsolattartásban. Míg a közvetlen lakókörnyezetben élőkkal folytatott kommunikáció zömét személyes interakciók teszik ki, addig a városon vagy országon belüli kapcsolattartásban már fontos szerepet kapnak a telefonos kontaktusok, a külföldi kapcsolatoknál pedig az e-mail és az SMS dominál.

11.ábra. Kommunikációs csatornák használata a kapcsolat típusa szerint (Szegedi háló)

12.ábra. Kommunikációs csatornák használati aránya különböző távolságokban élő partnerek esetén (Szegedi háló)

A kommunikációs naplóban a kontaktus fontosságát és intimitását⁴⁷ egy szubjektív (5 fokozatú) skálán értékelték a résztvevők. A varianciaanalízis (ANOVA) alapján szignifikáns különbséget találtunk a különböző csatornákon bonyolított kontaktusok fontossága, illetve intimitása között. Eszerint a legintimebb kommunikáció vezetékes telefonon folyik, a legfontosabb pedig hagyományos levélen keresztül. A mobiltelefonon zajló beszélgetések bár kevésbé intimek, fontosságukban hasonlóak a vezetékes telefonálásokhoz. Egy átlagos személyes találkozás intimitása és fontossága alacsonyabb a telefonosokénál. Az SMS bár intimitásban az elsők között áll, fontosságát tekintve inkább a sereghajtókhoz tartozik. Az e-mailt az átlagosnál gyengébb fokú fontosság és intimitás jellemzi. A chaten folytatott kommunikációt tartották a résztvevők a legkevésbé fontosnak és intimnek.

20.táblázat A különböző kommunikációs csatornán folytatott kontaktusok fontossága és intimitása (Átlagok 1-5-ig terjedő skálán. Bázis: a naplóban rögzített összes kontaktus az adott csatornán, Szegedi háló)

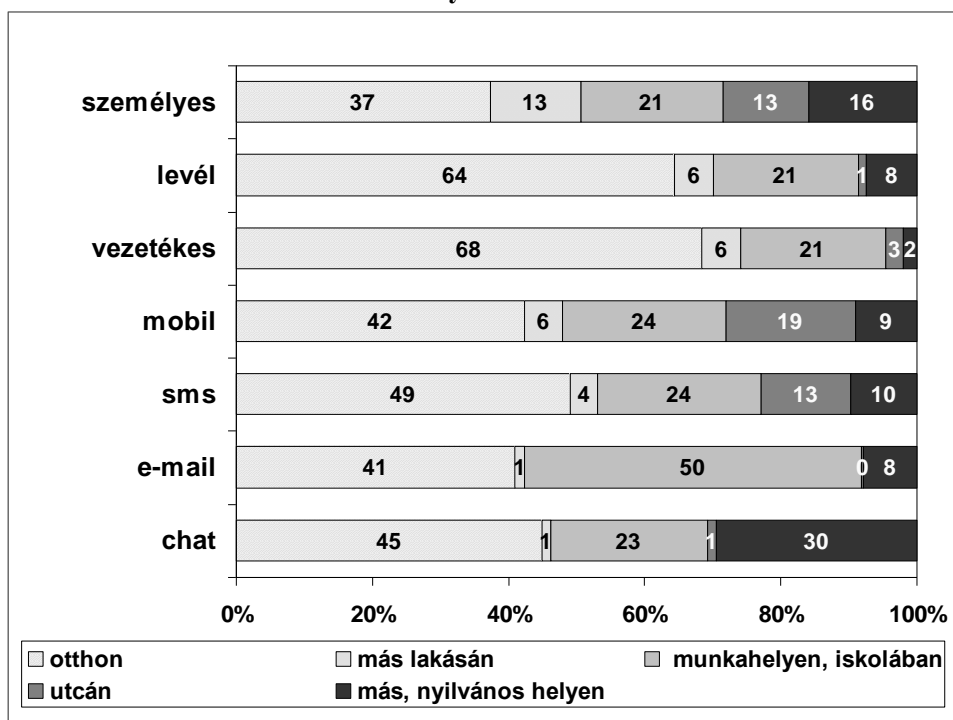
Csatorna	Fontosság	Intimitás	N
Személyes (face-to-face)	3,31	3,65	11146
Levél	3,66	3,40	194
Vezetékes	3,53	3,93	3787
Mobil	3,55	3,82	5289
SMS	3,29	3,84	2923
E-mail	3,34	3,38	729
Chat	2,79	2,50	78
Összesen	3,40	3,74	24146

Érdekes eredményeket mutat a különböző kommunikációs csatornákon zajló interakciók helyszíneinek vizsgálata is. Az nem meglepő, hogy vezetékes telefont leginkább otthon használtak a kérdezettek, illetve ezt kiegészítette egy valamivel kevésbé jelentős munkahelyi használat. Mivel – definíció szerint – ezen interakciók mindegyike magánjellegű volt, a kisebb mértékű munkahelyi telefonálás érthető is, hiszen, amint láttuk a legintimebb témák megtárgyalására szolgált ez az eszköz, amire alkalmasabb az otthoni, bizalmas légkör. Ugyanakkor a mobiltelefon – akár beszéd-, akár SMS-célú – használata is az esetek közel felében a kérdezett otthonában történt, és a vártnál kisebb arányban használták ki az eszköz mobilitásból eredő előnyét, vagyis hogy akár az utcán, menet közben is

⁴⁷ Ezt a partner közelségével mértük, a kérdés így hangzott: „Mennyire áll közel Önhöz?”

lehet vele kommunikálni. Persze ez abból is adódhat, hogy időnk nagyobb részét töltjük zárt térben (otthon vagy munkahelyen/iskolában), így eleve nagyobb az esélye, hogy itt ér el minket egy mobilhívás. A vezetékes telefon ellátottság is befolyásolja a mobil otthoni használatát: a vonalas telefont használók 41, míg a nem használók 50%-a telefonál otthon a mobiltelefonján. Az e-mailezés és a chatelés több mint négytizede is otthon zajlott, bár az e-mailek legtöbbjét munkahelyükről küldték a résztvevők. A nyilvános helyek használata a chat esetében volt a legjellemzőbb, közel egyharmadnyi. A személyes találkozások fele zajlott privát helyszínen (a kérdezett vagy valaki más lakásán) és csupán 29%-a nyilvános tereken (utcán, szórakozóhelyen stb.).

13.ábra. A kommunikáció helyszíne a kommunikációs csatornák szerint

Az időszükséglet tekintetében is eltérnek a különböző csatornákon folytatott interakciók. A kérdezettek egy relatív 5 fokú skálán jelölték azt, hogy mennyi ideig tartott az adott beszélgetés vagy az üzenet (SMS, e-mail, levél) megírása. Eszerint a chatelés volt a leginkább időigényes kommunikációs forma, az SMS pedig a leggyorsabb. A néhány százaléknyi chatelőtől eltekintve azért még mindig a személyes találkozások jelentik a leghosszasabb időtöltést. Egy levél és egy e-mail megírása gyakorlatilag ugyanannyi időt jelent. A vezetékes telefonhívások valamivel hosszabbak, mint a mobilon folytatott beszélgetések.

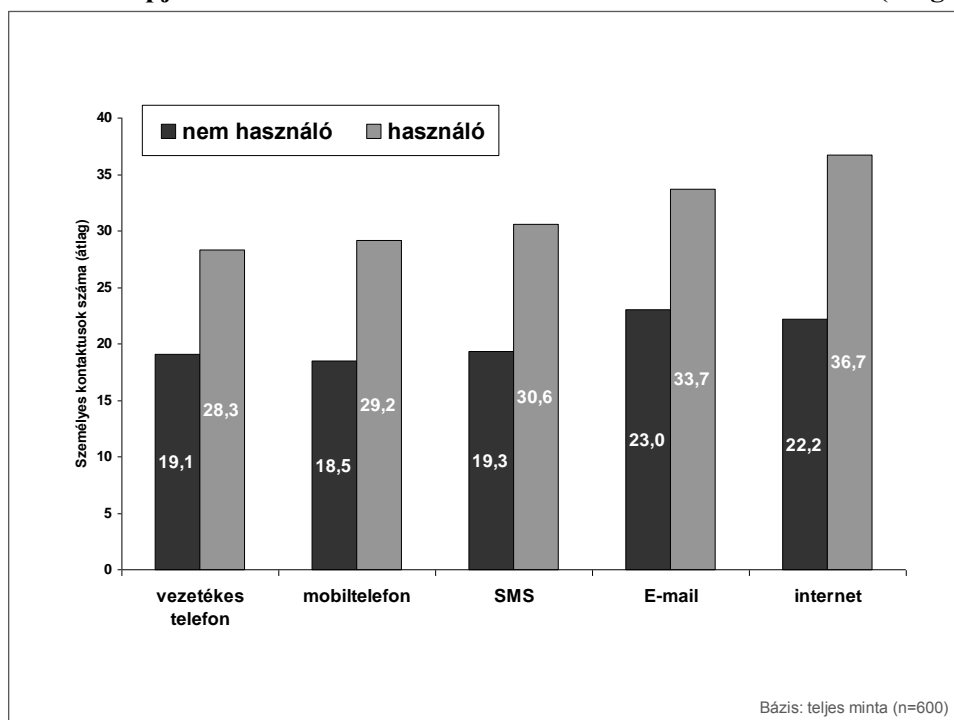
21.táblázat A különböző kommunikációs csatornán folytatott kontaktusok hossza (Átlagok 1-5-ig terjedő skálán. Bázis: a naplóban rögzített összes kontaktus az adott csatornán)

Csatorna	Átlag	Szórás	N
Személyes (face-to-face)	3,22	1,111	11140
Levél	2,74	1,277	168
Vezetékes	2,83	1,099	3784
Mobil	2,69	1,043	5269
SMS	1,97	1,056	2757
E-mail	2,60	1,077	710
Chat	3,53	,993	72
Összesen	2,88	1,160	23900

7.2.3. IKT használat és a személyes kapcsolattartás intenzitása (H2.)

Ha megnézzük, milyen kapcsolat van a különböző IKT eszközök használata és a személyes kontaktusok gyakorisága között, azt látjuk, hogy az egyhetes naplóvezetés során az infokommunikációs eszközök használói több személyes kontaktusról számoltak be, mint a nem használók. A legnagyobb különbség az internethasználók és nem használók között volt (1,7-szeres), de a többi IKT-nél is körülbelül másfélszeres eltérések adódtak a használók javára.

14.ábra. Személyes (face-to-face) kontaktusok száma az egyhetes naplóvezetés alapján az IKT eszközök használói és nem használói körében (Szegedi háló)

A varianciaanalízis (ANOVA) eredményei is azt mutatják, hogy az internethasználók szignifikánsan gyakrabban találkoznak személyesen (is) barátaikkal és ismerőseikkel, viszont jóval ritkábban látják a rokonaikat, mint a nem használók. A mobiltelefon szerepe a barátságok, ismeretségek esetén hasonló, azonban a rokonokkal való személyes kapcsolattartással nem mutat semmilyen összefüggést. Jóval több baráttal való személyes kontaktus jellemzi az internet- és mobiltelefon-használókat, mint a nem használókat (az internetezőknek csaknem kétszer annyi, a mobilhasználóknak több mint kétszer annyi face-to-face kontaktusa volt, mint a nem használóknak). Az ismerősökkel való találkozások száma is magasabb az IKT használóknál, ám itt a különbség már nem ennyire markáns.

22.táblázat A személyes (face-to-face) kontaktusok száma a különböző kategóriákban, illetve összességében az internethasználat szerint – az ANOVA elemzés eredményei (Szegedi háló)

	Használ internetet	N	Átlag	Szórás	F	Sig.
Személyes kontaktusok száma - rokonnal	nem	416	2,82	3,52	4,64	0,03
	igen	161	2,15	3,04		
	Total	576	2,63	3,40		
Személyes kontaktusok száma - baráttal	nem	416	3,01	4,35	64,25	0,00
	igen	161	7,00	7,36		
	Total	576	4,12	5,64		
Személyes kontaktusok száma - ismerőssel	nem	416	5,85	6,46	8,23	0,00
	igen	161	7,71	8,13		
	Total	576	6,37	7,01		
Összes személyes kontaktus	nem	409	15,56	13,41	27,36	0,00
	igen	161	22,65	17,12		
	Total	570	17,56	14,88		

23.táblázat A személyes (face-to-face) kontaktusok száma a különböző kategóriákban, illetve összességében a mobiltelefon használat szerint – az ANOVA elemzés eredményei (Szegedi háló)

	Használ mobilt	N	Átlag	Szórás	F	Sig.
Személyes kontaktusok száma - rokonnal	nem	161	2,62	3,88	0,006	0,939
	igen	415	2,64	3,21		
	Total	576	2,63	3,40		
Személyes kontaktusok száma - baráttal	nem	161	1,65	2,90	46,391	0,000
	igen	415	5,09	6,14		
	Total	576	4,12	5,64		
Személyes kontaktusok száma - ismerőssel	nem	161	5,40	6,67	4,263	0,039
	igen	415	6,74	7,11		
	Total	576	6,37	7,01		
Összes személyes kontaktus	nem	161	18,48	21,23	26,803	0,000
	igen	415	29,24	22,83		
	Total	576	26,22	22,89		

A többváltozós regresszióelemzés alapján elmondható, hogy a kontrollváltozók hatásainak kiszűrése után is megmarad a rokonokkal való találkozás esetén tapasztalt negatív összefüggés és a barátok, valamint a teljes háló kapcsán mért pozitív kapcsolat. Az internethasználók tehát intenzívebb face-to-face kapcsolatot tartanak fenn a barátaikkal, viszont kevesebbet találkoznak a rokonaikkal, mint a nem használók. A nethasználat gyakorisága esetén ugyanezeket az összefüggéseket tapasztaljuk: minél gyakrabban internetezik valaki, annál gyakrabban találkozik barátaival és annál ritkábban rokonaival.

Mindez következhet abból, hogy a rokoni háló több szempontból heterogénebb, mint a baráti (pl. kor, lakóhely, iskolázottság), ami azzal jár együtt, hogy az internetezés kapcsán is nagyobb lehet a különбözőség egy rokoni, mint egy baráti hálóban. Vagyis míg az internetezők barátai is általában interneteznek, addig a rokonai nem feltétlenül. A korábbi adatokból láthattuk, hogy az e-mailezés jóval gyakoribb a barátokkal, ismerősökkel, mint a rokonokkal.

A mobiltelefon használat szignifikáns hatása a baráti kapcsolatok esetén továbbra is fennáll, de az ismerősök esetén már eltűnik a kontrollváltozók bevonásával.

Az országos adatok már csak a barátokkal való kontaktusok esetén mutatnak szignifikáns (pozitív) kapcsolatot az internethasználattal (F7-F8. táblázat).

24.táblázat A személyes (face-to-face) kontaktusok gyakoriságának összefüggései az IKT használattal, a használat gyakoriságával és az egyén különböző szocio-demográfiai, gazdasági jellemzőivel – a lineáris regresszioelemzés eredményei (Szegedi háló)

Rokonnal személyesen	B	Beta	Sig.	B	Beta	Sig.
(Constant)	2,06	0,00	0,04	1,08	0,00	0,26
Használ internetet	-0,97	-0,13	0,01			
Használ mobiltelefont	0,17	0,02	0,55			
Használ vezetékes telefont	-0,01	-0,04	0,38			
Internethasználat gyakorisága				-0,23	-0,12	0,01
Mobilhasználat gyakorisága				0,00	0,01	0,78
Vezetékes tel.használat gyakorisága				0,01	0,03	0,43
Kérdezett neme	0,19	0,15	0,00	0,15	0,02	0,60
Kérdezett kora	-0,05	-0,05	0,29	-0,01	-0,04	0,47
Elvégzett osztályok száma	0,00	0,03	0,50	0,18	0,14	0,00
Vagyoni index	0,00	0,00	0,00	-0,06	-0,06	0,26
Kulturális index	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03	0,51
$r^2=$	0,030			0,030		
Baráttal személyesen	B	Beta	Sig.	B	Beta	Sig.
(Constant)	10,20	0,00	0,00	12,46	0,00	0,00
Használ internetet	2,23	0,18	0,00			
Használ mobiltelefont	-0,83	-0,07	0,04			
Használ vezetékes telefont	-0,11	-0,40	0,00			
Internethasználat gyakorisága				0,49	0,15	0,00
Mobilhasználat gyakorisága				0,02	0,04	0,37
Vezetékes tel. használat gyakorisága				0,01	0,03	0,35
Kérdezett neme	-0,19	-0,09	0,02	-0,82	-0,07	0,05
Kérdezett kora	-0,13	-0,08	0,09	-0,12	-0,40	0,00
Elvégzett osztályok száma	0,00	0,10	0,02	-0,18	-0,09	0,03
Vagyoni index	0,00	0,00	0,00	-0,15	-0,09	0,05
Kulturális index	0,00	0,00	0,00	0,00	0,09	0,03
$r^2=$	0,261			0,258		
Ismerőssel személyesen	B	Beta	Sig.	B	Beta	Sig.
(Constant)	0,74	0,00	0,72	1,51	0,00	0,44
Használ internetet	1,13	0,07	0,12			
Használ mobiltelefont	0,08	0,01	0,89			
Használ vezetékes telefont	-0,03	-0,08	0,12			
Internethasználat gyakorisága				0,17	0,04	0,36
Mobilhasználat gyakorisága				0,05	0,09	0,06
Vezetékes tel. használat gyakorisága				0,02	0,05	0,27
Kérdezett neme	0,55	0,20	0,00	0,18	0,01	0,76
Kérdezett kora	-0,12	-0,06	0,27	-0,02	-0,07	0,18
Elvégzett osztályok száma	0,00	-0,01	0,81	0,53	0,20	0,00
Vagyoni index	0,00	0,00	0,00	-0,16	-0,07	0,15
Kulturális index	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,02	0,69
$r^2=$	0,052			0,059		
Összes személyes kontaktus	B	Beta	Sig.	B	Beta	Sig.
(Constant)	13,98	0,00	0,00	31,12	0,00	0,00
Használ internetet	3,10	0,09	0,04			
Használ mobiltelefont	0,45	0,01	0,71			
Használ vezetékes telefont	-0,20	-0,26	0,00			
Internethasználat gyakorisága				1,48	0,11	0,01
Mobilhasználat gyakorisága				0,41	0,21	0,00
Vezetékes tel. használat gyakorisága				0,26	0,15	0,00
Kérdezett neme	0,68	0,12	0,00	0,52	0,01	0,77
Kérdezett kora	-0,07	-0,02	0,75	-0,26	-0,23	0,00
Elvégzett osztályok száma	0,00	0,02	0,63	-0,44	-0,05	0,20
Vagyoni index	0,00	0,00	0,00	0,34	0,05	0,29
Kulturális index	0,00	0,00	0,00	0,00	0,04	0,40
$r^2=$	0,117			0,234		

7.2.4. Kommunikációs csatornák használata egy kapcsolaton belül (H2.2.)

Az új kommunikációs technológiák negatív hatásaitól tartó *disztópisták* egyik aggálya az volt, hogy az elektronikus eszközökön bonyolított kontaktusok helyettesíthetők, kiválthatják a hagyományos, ingerben gazdag személyes találkozásokat és ezáltal egy silányabb, formalizáltabb mederbe terelhetik a kommunikációt (Nie et al. 2002). Ha elintézhető egy telefonhívással, SMS-sel vagy e-maillal az üzenetközlés, miért vennénk a fáradságot, hogy személyesen felkeressünk valakit?

Ennek a helyettesítési mechanizmusnak a meglétét vagy hiányát – a meglévő adatainkon – leginkább úgy tudjuk tesztelni, ha egy-egy adott kapcsolaton belül vizsgáljuk a kommunikációs csatornák használati gyakoriságát, vagyis azt nézzük meg, hogy azokkal, akikkel intenzív az elektronikus kommunikáció vajon ritkábbak-e a személyes találkozások. Lehetnek ugyanis olyan távol élő ismerőseink, akikkel csak infokommunikációs eszközökön keresztül tudunk érintkezni, személyesen viszont csak ritkán látjuk egymást. És olyanok is akadnak a környezetünkben, akikkel nap mint nap találkozunk, de például hozzáférésbeli korlátok miatt nem tudunk velük elektronikusan kommunikálni. Az ilyen esetek miatt a helyettesítés vizsgálata kevésbé releváns, ha csak az aggregált adatokat vesszük figyelembe (az interjúalany összes személyes, telefonos, internetes kontaktusát). Az olyan kapcsolatokat tekintve viszont, ahol elvileg adott lehet többféle kommunikációs csatorna használata is, a használati arányok mintázata sokat elárulhat a helyettesítési mechanizmus meglétéről vagy hiányáról. (Még szerencsésebb lenne, ha időben is tudnánk követni a vizsgált kapcsolatokon belül a csatornahasználat alakulását – hiszen ekkor láthatnánk, hogy valójában ritkult-e a face-to face kommunikáció az IKT kontaktusok gyakoribbá válásával –, ám ezt a jelenlegi adataink nem teszik lehetővé.)

Az adatok azt mutatják, hogy az emberek gyakrabban telefonálnak vagy SMS-eznek azokkal, akikkel személyesen is gyakorta találkoznak. Minél gyakoribb a személyes kontaktus, annál intenzívebb a telefonos (különösen a mobiltelefonos). Akikkel naponta találkoznak, azokkal havonta átlagosan 6,4-szer beszélnek mobiltelefonon, 3,1-szer vezetékiesen és 3,1-szer váltanak SMS-t, míg akivel még

havonta sem találkoznak, ott a telefonos kontaktusok havi aránya is kisebb mint egy. Míg a mobiltelefon és az SMS használat egyenletesen nő a személyes kontaktusok gyakoriságával, a vezetékes telefon használat némileg más görbét mutat: a legintenzívebb azokban a kapcsolatokban, ahol néhány naponta találkoznak és csaknem ilyen intenzív a napi és a heti gyakoriságú személyes kontaktusoknál is. Az ennél ritkább találkozások esetén pedig enyhén csökken, megelőzve ezzel a mobiltelefon használati gyakoriságot. Az e-mail használat gyakorisága is mutat némi pozitív összefüggést a személyes kontaktusok gyakoriságával, ám az összes kapcsolatot tekintve még olyan kicsi a használat aránya, hogy csak árnyalatnyi emelkedést látunk a találkozások gyakoriságának növekedésével.

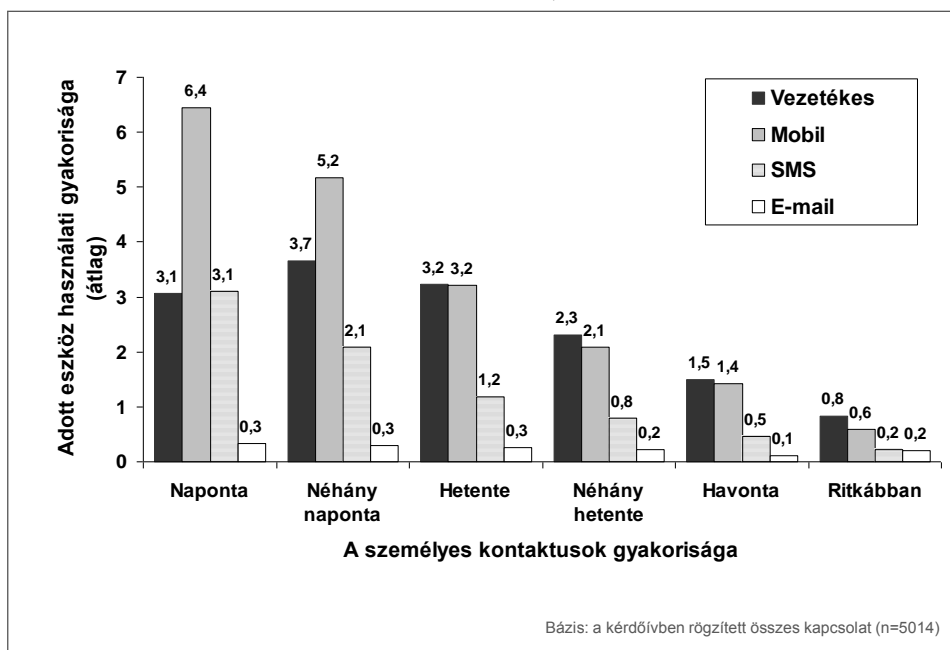
Megváltozik viszont a kép, ha csak azokat a kapcsolatokat vesszük górcső alá, amelyekben elvileg mind a négy kommunikációs csatorna működhet, vagyis ahol a kapcsolattartás során minden vizsgált eszközt alkalmaznak. Ezekben a kapcsolatokban a legalább heti találkozások esetén minden infokommunikációs eszköz használatának gyakorisága jóval magasabb, mint amit az összes kapcsolat esetében láttunk. A személyes kontaktus gyakoriságának csökkenésével azonban itt is tapasztalható az egyéb kommunikációs csatornák használati intenzitásának visszaesése. Vagyis ahol lenne rá mód, jobbra ott sem használják ki, ha a kapcsolat távoli vagy nem elég erős az intenzívebb együttlétekhez.

Az e-mailnél és a vezetékes telefontól azonban látunk némi „trendtörést”. Akik ritkábban találkoznak, mint havonta, azoknál gyakoribb az e-mail váltás, mint a havonta vagy néhány hetente találkozóknál. Ebben az esetben az e-mail megelőzi a telefonos csatornákat is a használati intenzitásban. Itt tehát felmerül a lehetősége a helyettesítésnek: ha nincs mód személyes kontaktusra, e-mailen érintkeznek inkább (ami olcsóbb, mint a telefonos kapcsolattartás). A vezetékes telefon használat gyakorisága a havi találkozások esetén emelkedik meg kissé, megelőzve a többi kapcsolattartási módot.

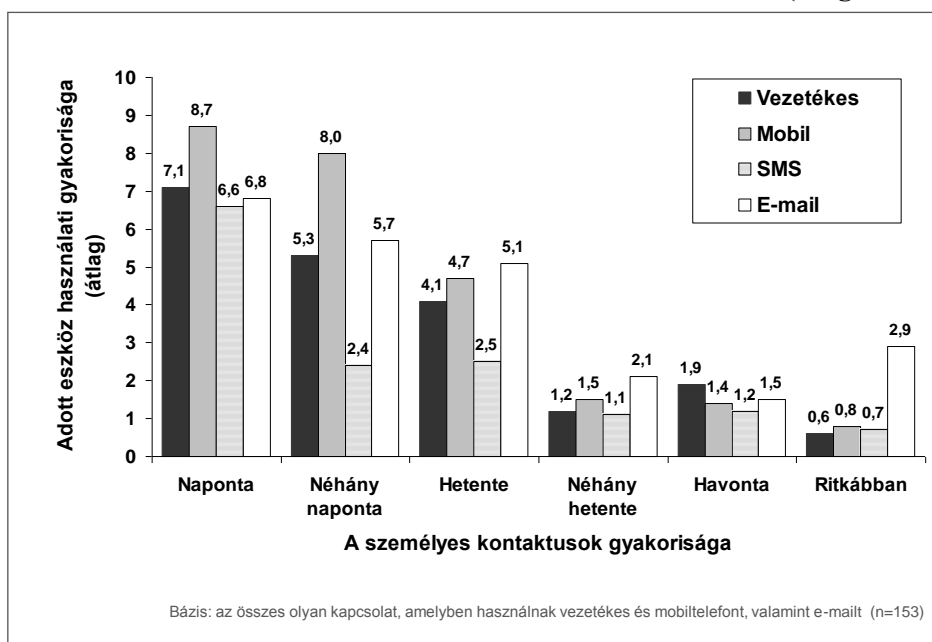
Ezek az eredmények nem meglepőek, ha figyelembe vesszük a térbeli távolságokat is. Míg a napi személyes kontaktus esetén a partnerek 91%-a ugyanabban a városban (Szegeden) él, a havi gyakoriságú találkozásoknál a

szegediek aránya már csak 23%, viszont 68% él az ország más településén (ahol a legegyszerűbb, legolcsóbb kapcsolattartási mód a vezetékes telefon). Az ennél is ritkább face-to-face érintkezés esetén a partnerek 23%-a külföldön él (ahol az e-mail-es kapcsolattartás a legadekvátabb), 77%-a pedig máshol az országban.

15.ábra. Infokommunikációs csatornák használati gyakorisága a személyes kontaktusok gyakorisága szerint az összes vizsgált kapcsolatban (Szegedi háló)

16.ábra. Infokommunikációs csatornák használati gyakorisága a személyes kontaktusok gyakorisága szerint az összes olyan kapcsolatban, amelyben használnak vezetékes és mobiltelefont, valamint e-mailt (Szegedi háló)

A korrelációelemzés is azt mutatja, hogy egy-egy kapcsolaton belül az összes kommunikációs csatorna használati gyakorisága között pozitív az összefüggés, vagyis az intenzívebb személyes kapcsolattartás együtt jár a gyakoribb telefon és e-mail használattal. A személyes kontaktusok gyakorisága leginkább a mobil hívásokkal korrelál. Ennél valamivel gyengébb, de szignifikáns az összefüggés a vezetékes telefon esetében is. Az e-mail esetében mutatható ki a leggyengébb kapcsolat – feltehetően azért is, mert az e-mailt használták a legkevesebben –, de a nagy elemszám miatt 95%-os szinten még ez is szignifikáns. Az e-mailezés erősebben összefügg a mobiltelefonálással, mint a face-to-face kommunikációval.

25.táblázat A kommunikációs csatornák használati gyakoriságainak összefüggései egy kapcsolaton belül– a korrelációelemzés eredményei (Szegedi háló)

		Személyes	Vezetékes	Mobil	SMS
Vezetékes	Pearson eh. Sig. N	,137** ,000 5014			
Mobil	Pearson eh. Sig. N	,319** ,000 5014	,074** ,000 5014		
SMS	Pearson eh. Sig. N	,241** ,000 5014	,027 ,060 5014	,473** ,000 5014	
E-mail	Pearson eh. Sig. N	,033* ,019 5014	,022 ,128 5014	,105** ,000 5014	,086** ,000 5014

*Az összefüggés szignifikáns * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$ szinten.*

Általában erősebb a kapcsolat a személyes találkozás és az infokommunikációs eszközhasználat gyakorisága között a közelebb – egy városban – élők esetén. A vezetékes telefontól egyértelműnek látszik a helyzet: városban belül minél gyakrabban találkozunk, annál gyakoribbak a telefonhívások is. A távolabb élő ismerősök esetén viszont az összefüggés negatív vagy semleges, ami azt jelenti, hogy itt akár helyettesítő funkcióról is beszélhetünk. Azaz akivel ritkán tudunk találkozni, azzal gyakrabban beszélgetünk vezetékes telefonon. A mobiltelefon esetén a pozitív összefüggés a távolabb élőkre vonatkozóan is megmarad, bár csökken az ereje. Az SMS viszont a távolság növekedésével egyre jobban korrelál a személyes találkozások gyakoriságával. Ez azt jelenti, hogy SMS-ezni főleg azokkal a távol élő ismerősökkel szoktunk, akikkel viszonylag gyakran találkozunk is. Az SMS tehát nem helyettesíti a face-to-face interakciókat, inkább kiegészítő szerepet játszik azok fenntartásában. Az e-mailezés gyakorisága

legerősebben a külföldön élő ismerősök esetén korrelál a személyes találkozásokkal, legkevésbé a belföldi (de nem településen belüli) kapcsolatok esetén. Mivel, mint láttuk, az e-mail szerepe felértékelődik az országhatárokon átvívelő kapcsolatok vonatkozásában, ez az összefüggés arra mutat rá, hogy ez az eszköz a nagyon távol élők esetén is inkább ott jellemző, ahol a lehetőségekhez képest intenzív a személyes kapcsolat.

26.táblázat A kommunikációs csatornák használati gyakoriságainak összefüggései a személyes (face-to-face)_kapcsolattartás intenzitásával egy kapcsolaton belül, a felek lakóhelyének távolsága szerint – a korrelációelemzés eredményei (Szegedi háló)

		Egy városban élnek	Az ország különböző településein élnek	Különböző országban élnek
Vezetékes	Pearson eh.	,146**	-,012	,009
	Sig.	,000	,619	,917
	N	3257	1592	137
Mobil	Pearson eh.	,317**	,234**	,217*
	Sig.	,000	,000	,011
	N	3257	1592	137
SMS	Pearson eh.	,223**	,246**	,715**
	Sig.	,000	,000	,000
	N	3257	1592	137
E-mail	Pearson eh.	,039*	,024	,133
	Sig.	,026	,344	,121
	N	3257	1592	137

*Az összefüggés szignifikáns * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$ szinten.*

Ezek az eredményeink tehát nem támasztják alá azokat az aggodalmakat, melyek szerint az infokommunikációs eszközök gyengítik az emberi kapcsolatokat azáltal, hogy a face-to-face kontaktusok helyébe lépnek. A különböző kommunikációs csatornák használata közötti erős korreláció arra utal, hogy ezek az eszközök inkább a személyes interakciók kiegészítésére, mint helyettesítésére szolgálnak.

7.3. Az internethasználatra és egyéb szabadidős tevékenységekre fordított idő

Az internetezés és a társas időtöltés viszonyát több szempontból sem könnyű tanulmányozni. Egyrészt a netezés magában foglal egy sor olyan tevékenységet, melynek során ismerősökkel vagy ismeretlenekkel kerülünk kapcsolatba, levelet írunk, csevegünk, képeket, videókat osztunk meg velük. Ilyenkor gyakorlatilag társas tevékenységet végzünk, még ha fizikailag egyedül is vagyunk. És fordítva: ha nem vagyunk egyedül, mert körülöttünk vannak családtagjaink, akkor is lehet magányos a netezésünk. Internetezés közben lehetünk együtt a családdal, akár úgy, hogy semmi kontaktus nincs köztünk, akár úgy, hogy időnként megmutatjuk egymásnak, ha találunk valami érdekeset, és akár úgy is, hogy egy közös tevékenység keretében együtt böngésszük a netet, esetleg közösen chatezünk valakivel (Wellman–Hogan 2006). Az abszolút magányos és az abszolút társas internetezés között láthatólag több fokozatot is el tudunk különíteni. Mindez megnehezíti az időmérés kutatások módszertani tervezését és eredményeinek értékelését is.

Másik probléma az internetezés társas szabadidőre kifejtett hatásának mérése. Erre a legalkalmasabb módszer az lenne, ha több éven keresztül végigkövethetnénk egy panelminta időfelhasználását, és megnéznénk, hogy az internethasználat elkezdésével és intenzitásának növekedésével hogyan változik a vizsgált személyek szabadidő-szerkezete. A World Internet Project első három évének magyarországi adatbázisa tartalmazott paneladatokat (Lengyel–Lőrincz 2006), viszont ebben az időszakban még az internet terjedésének viszonylag korai szakaszában tartottunk, így a panelben vizsgálható 241 új belépő⁴⁸ egy igen szűk, és feltehetően speciális rétegét jelentette a teljes internetező populációnak. 2002-ben a 14 éven felüli lakosságnak még csak 21 százaléka internetezett, és az otthonok csupán 8%-ában volt internet hozzáférés⁴⁹. Sajnos azonban a WIP panel adatfelvétele 2003-ban megszakadt, így nem áll módunkban a nethasználók szélesebb rétegeire is kiterjeszteni az időbeli változások vizsgálatát.

⁴⁸ Akik 2001-ben még nem interneteztek, de 2002-ben már igen.

⁴⁹ A World Internet Project adatai szerint

A WIP kutatássorozat utolsó hazai hulláma 2007-ben zajlott. Ekkorra már a minta közel fele (45%) használta a világhálót – döntő többségben korlátlan, szélessávú kapcsolattal –, ami már elegendő elemszámot biztosított az összefüggések mélyebb elemzéséhez, a használat minőségi, tartalmi rétegződésének vizsgálatához is. És bár panelelemzésre nem adott lehetőséget ez az adatbázis, a korábbi hullámok eredményeivel való összehasonlítás tovább árnyalhatja a képet az internethasználat és szabadidő összefüggéseiről

A továbbiakban bemutatom az elemzésekbe bevont, az internethasználat tartalmi vonatkozásait kifejező változók, illetve az internet adaptációs kategóriák képzését és jellemzőit, valamint az internethasználatra fordított idő meghatározását és jellegzetességeit, majd pedig ezek összefüggését az egyéb – elsősorban társas – szabadidős tevékenységekkel. A fejezet végén a társas élet változásainak szubjektív érzékelését bemutató részt követően összehasonlítom a 2007-es időfelhasználásokat az 5 évvel korábbi eredményekkel.

7.3.1. Az internethasználat mint időtöltés

A vizsgálat idején az internethasználat idejének döntő hányadát (kétharmadát) a felhasználók már otthonukban töltötték. A munkahelyi használat aránya alig egynegyede volt a teljes netezési időnek, nyilvános helyeken (internetkávézókban, közösségi házakban) történő netezés pedig kevesebb mint egytizede. Összességében az internethasználók hetente 11 órát interneteztek, ami a teljes 14 éven felüli lakosságra vetítve átlagosan közel 5 óra nethasználatot jelent. Mivel a kutatás konkrétan nem mérte a szabadidős internethasználatot, ezt a változót a nethasználat helyszínei alapján definiáltam, ide sorolva minden munkahelyen kívüli internetezést. Ez alapján a szabadidős internethasználatra a teljes minta átlagosan 3 és háromnegyed órát, az internetezők 8 és fél órát fordítottak egy héten.

27.táblázat Internethasználattal töltött idő (óra/hét) különböző helyszíneken (WIP 2007)

	A teljes mintán		Az internetezők körében	
	N	Átlag	N	Átlag
Otthon	3058	3,12	1355	7,04
Munkahelyen	3059	1,16	1356	2,61
Iskolában	3059	0,25	1356	0,56
Közkönyvtárban	3059	0,06	1356	0,12
Nem üzleti alapú nyilvános hozzáférési helyen	3059	0,03	1356	0,06
Üzleti alapú nyilvános hozzáférési helyen	3059	0,06	1356	0,13
Barát/rokon lakásán	3059	0,29	1356	0,66
Összesen	3056	4,86	1353	10,99
Szabadidőben (munkahelyen kívül)	3058	3,76	1354	8,49

A férfiak valamivel többet neteznek hetente, mint a nők. Feleannyit lógnak a világhálón a 40 év feletti internetezők, mint a legfiatalabbak. Az iskolai végzettség növekedésével csökken a szabadidős internetezésre fordított idő. Gazdasági aktivitás szerint a legnagyobb (közel kétszeres) különbség az aktív keresők és a tanulók nethasználata között van. Aki dolgozik, az internetezik a legkevesebbet munkahelyén kívül – talán mert a munkahelyén elintézi a netes teendőket. A háztartásnagyság kevésbé befolyásolja a szabadidős internetezés idejét, itt a nagy különbség az egy és a több fős háztartások között van, ami valószínűleg összefügg az életkorral (az egyedül élők többsége 60 év feletti). A településtípus van a legkisebb hatással a nethasználat idejére.

28.táblázat Szabadidős internethasználattal töltött idő (óra/hét) különböző demográfiai csoportokban (WIP 2007)

	Teljes minta		Internetező	
	N	Átlag	N	Átlag
Férfi	1431	4,4	678	9,3
Nő	1626	3,2	675	7,6
14-25 éves	567	9,7	478	11,5
26-39 éves	751	4,9	473	7,7
40-59 éves	977	2,1	351	5,8
60 év feletti	760	0,4	50	6,6
Max. 8 általános	1014	3,2	308	10,6
Szakmunkásképző	808	2,0	211	7,5
Érettségi	838	5,2	515	8,5
Diploma	389	5,8	314	7,2
Dolgozik	1400	3,8	791	6,7
Tanuló	382	11,6	363	12,2
Nyugdíjas	941	0,7	72	9,0
Egyéb inaktív	325	3,4	126	8,8
1 fős háztartás	370	1,2	64	6,8
2 fős háztartás	812	2,2	219	8,3
3 fős háztartás	668	4,5	368	8,2
4 fős háztartás	745	5,4	459	8,8
5 v. több fős	460	4,7	241	9,0
Budapest	542	4,7	316	8,1
Megyeszékhely	795	4,1	383	8,4
Város	710	4,0	316	9,0
Község	1011	2,8	338	8,5

7.3.2. Az internethasználat tartalmi tipológiája

A különböző célú internethasználat, illetve ez alapján a felhasználók tipologizálására már hazánkban is többféle kísérlet történt (Angelusz-Tardos 2004; Nagy Réka 2005; Csepeli-Prazsák 2010). Ezek alapján azt láthatjuk, hogy a sokféle különböző online tevékenység mögött többnyire olyan motivációk húzódnak, mint a rekreáció/szórakozás, információszerzés, kommunikáció, illetve praktikus/instrumentális célok. Az elkülönített dimenziók száma függ a kutatásban szereplő tevékenységek számától, milyenségétől, valamint a kutató céljától és az alkalmazott módszertől.

A WIP kérdőívben a vizsgált 29 tevékenységet előre meghatározott témakörökbe sorolták (kommunikáció, információkeresés, szórakozás, ügyintézés, tanulás), és egy hatfokozatú skála segítségével mérték fel a használat gyakoriságát⁵⁰. Az internetezők ezek közül átlagosan hatot alkalmaznak kisebb nagyobb

⁵⁰ Naponta többször (1) – naponta (2) – hetente (3) – havonta (4) – ritkábban (5) – soha (6). Ezt a skálát az elemzés során átkódoltam oly módon, hogy a legnagyobb gyakoriság 5-ös kódot kapott, a legkisebb 1-est, a nem használat pedig nullát.

gyakorisággal. A legelterjedtebb online tevékenységek az e-mailezés, a hírek keresése, a böngészés és az adatkeresés.

A kutatási kérdés szempontjából releváns mintázatok elkülönítése során ötvöztem a logikai és a statisztikai módszereket. Az online tevékenységek sokféleségéből a társas, illetve nem társas aspektusra kívántam a fókuszot helyezni. Ennek érdekében az internetes tevékenységeket főkomponens elemzés segítségével ebbe a két dimenzióba próbáltam besorolni. A kérdőívben szereplők közül a társas tevékenységek közé soroltam az összes kommunikációra utaló aktivitást (e-mailezés, chatelés, blogolás, online telefonálás). A többi tevékenység közül a ritkán előfordulókat (pl. online tőzsdézés, vallásgyakorlás, távoktatásban való részvétel) kihagyva képeztem egy másik főkomponenst, amely az internethasználat nem társas dimenzióját hivatott reprezentálni.

29.táblázat Az internetes tevékenységek típusai – a főkomponens elemzés eredménymátrixa (WIP 2007)

Nem társas tevékenységek	Faktor-súly	Társas tevékenységek	Faktor-súly
Egy szó meghatározásának megkeresése	0,637	Csetelés azonnali üzenetküldővel	0,732
Tények, adatok keresése, ellenőrzése	0,627	Csatolmányok küldése	0,684
Információszerzés egy termékről	0,600	E-mailek olvasása	0,667
Böngészés, szörfölés	0,598	Telefonhívások fogadása és kezdeményezése	0,658
Online rádióhallgatás	0,575	Cset-szobában való részvétel	0,582
Zeneletöltés, zenehallgatás	0,574	Blog-írás	0,507
Hírek keresése	0,556		
Utazással kapcsolatos információk keresése	0,511		
Filmek letöltése, nézése	0,492		
Egészségügyi információk keresése	0,453		
Viccek, karikatúrák, más humoros tartalmak keresése	0,439		
Játék, játszás	0,404		
Bank online szolgáltatásainak igénybe vétele	0,397		
Hely/szobafoglalás utazáshoz	0,353		

Magyarázott variancia: 27%

Magyarázott variancia: 41%

N=1355

A társas és nem társas online tevékenységek alkalmazásának jellegzetes kombinációit klaszterelemzés segítségével igyekeztem megragadni. A két főkomponens különböző módszerekkel és beállításokkal elvégzett klaszterelemzése során a legértékesebbnek a négy klaszteres megoldás bizonyult.

30.táblázat Az internethasználók típusai az online végzett tevékenységek alapján – a klaszterelemzés eredménye, klaszterközéppontok (WIP 2007)

	Alkalmi internetezők	Informálódók	Kommunikálók	Extenzív felhasználók
Társas	-,90381	-,24344	1,02921	1,25862
Nem társas	-1,04068	,25888	-,03137	1,57920
<i>Mintabeli arány</i>	31%	35%	18%	16%

Módszer: K-Means cluster
N=1355

A négy csoport internethasználati és szocio-demográfiai jellemzői a következők:

1. Az *alkalmi internetezők* a legkevésbé aktív nethasználók, a minta közel egyharmadát teszik ki (31%). Minden vizsgált online tevékenységet az átlagosnál kisebb gyakorisággal végeznek. Közöttük találjuk a legtöbb kezdő internetezőt (egyharmaduk legfeljebb két éve használ netet), és ők neteznek átlagosan a legkevesebbet (heti alig 5 órát). Ez a kevés internetezés gyakorlatilag az alapfunkciókra koncentrálódik: e-mailezés, szörfölés, hírolvasás. Átlagéletkoruk 39 év (10%-uk 60 év feletti), több a nő köztük (59%), mint a férfi. Az átlagosnál rosszabb anyagi helyzetben élnek. Közéjük tartozik a legtöbb szakmunkás internethasználó.
2. Az *informálódók* csoportja alkotja a minta legnagyobb részét, 35%-át. Körükben az átlagosnál jellemzőbb a hírek, információk, tényadatok keresése, míg a kommunikációs formák közül szinte csak az e-mailt használják. Átlagosan 5 éve interneteznek, és a neten töltött idő hetente 10órát tesz ki náluk. Életkorukat tekintve leginkább az aktívkorú felnőtt népességet képviselik (26-59 évesek). Döntő hányaduk (74%) legalább érettségivel rendelkezik, de sok köztük a felsőfokú végzettséggel rendelkező is (30%). Jövedelmi helyzetük – a többi internethasználóhoz képest – átlagos.
3. A *kommunikálók* aránya a mintában már csak 18 százalék. A legjellemzőbb internetes tevékenységük a kommunikáció, ezen belül is az e-mailezés, chatelés, file-küldés. Közel öt éve interneteznek, és átlagosan heti 14 órát töltenek a világhálón. Az átlagnál fiatalabbak (46 százalékuk 26 év alatti), 39 százalékuk tanuló, több mint 50 százalékuk nagyvárosi, de

a községben élők is felülreprezentáltak körükben (28%). Az internetezők átlagához képest kedvezőbb anyagi körülmények között élnek.

4. Az *extenzív felhasználók* csoportjának mérete a legkisebb (16%), ők képviselik az internetezők legfejlettebb típusát. Szinte minden online tevékenységben átlagosnál magasabb aktivitással vesznek részt, legyen az kommunikáció, információkeresés vagy szórakozás. Ők interneteznek a legtöbbet (hetente 21 órát) és a legrégebb óta (átlagosan 6 éve). Jellemzően nagyvárosi, fiatal felnőttek alkotják (átlagéletkoruk 30 év, 80 százalékuk 40 év alatti), többségük férfi (63%), magas iskolai végzettséggel, viszonylag jó anyagi háttérrel.

31.táblázat Az online tevékenységek alapján képzett csoportok főbb demográfiai jellemzői (WIP 2007)

	Alkalmi internetezők	Informálódók	Kommunikálók	Extenzív felhasználók
Férfi	41%	46%	44%	63%
Nő	59%	54%	56%	37%
14-25 éves	23%	26%	46%	46%
26-39 éves	30%	38%	29%	35%
40-59 éves	37%	31%	23%	18%
60 éves vagy idősebb	10%	5%	2%	2%
Legfeljebb 8 általános	19%	15%	28%	20%
Szakmunkásképző	17%	11%	9%	8%
Érettségi	41%	44%	38%	45%
Diploma	23%	30%	25%	27%
Budapest	26%	26%	25%	22%
Megyeszékhely	26%	28%	28%	33%
Város	25%	22%	18%	22%
Község	23%	25%	28%	22%
N=	422	476	242	215

32.táblázat Az online tevékenységek alapján képzett csoportok főbb internet használati jellemzői (WIP 2007)

	Alkalmi internetezők	Informálódók	Kommunikálók	Extenzív felhasználók
Hány éve internetezik	3,1	4,6	4,6	5,7
Hány órát internetezik hetente összesen	4,7	10,5	14,0	21,1
Hány órát internetezik szabadidőben	3,8	7,7	10,8	16,8
N=	422	476	242	215

A WIP kérdőívében szereplő online tevékenységi körök alapján tehát egy jól látható szegmentálódás vehető ki az internethasználók körén belül. Bár a vizsgált tevékenységek nem fedték le a teljes univerzumot (hiányzott közülük egy nagyon fontos elem: a közösségi oldalak használata), a használat mögött meghúzódó eltérő motivációk és az ezekkel összefüggésben álló társadalmi-gazdasági tényezők a digitális egyenlőtlenségek minőségi megjelenéséről tanúskodnak.

7.3.3. Internet-adaptációs kategóriák

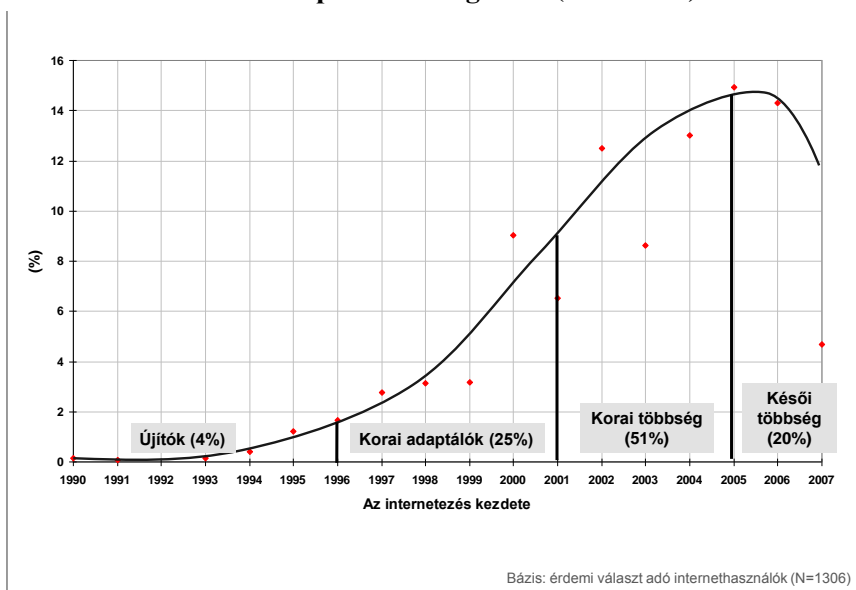
Az internet terjedésének egyik legtöbbet idézett modellje Everett M. Rogers (1983) diffúzió elmélete. Rogers szerint egy új technológia elterjedésének jellege egy S-görbéhez hasonlítható: kezdetben lassú ütemben növekszik a felhasználók száma, majd egy lényeges fellendülés következik, amit egy telítettségi pont elérése után lassulás követ. A felhasználók kategóriákba sorolhatók aszerint, hogy milyen hamar adaptálják az újítást. Eszerint megkülönbözteti a belépés sorrendjében az újítókat, a korai adaptálókat, a korai többséget, késői többséget és a lemaradókat. Rogers szerint a különböző adaptációs kategóriákba tartozók bizonyos társadalmi jellemzőik szerint is elkülöníthetők. Az első felhasználók (korai adaptálók) többnyire a magasabb státuszúak közül kerülnek ki: nagyvárosiak, az átlagosnál képzetebbek, fiatalabbak és jó anyagi helyzetben élnek (Dessewffy-Galács 2003).

A WIP 2007-es adatain megpróbáltam létrehozni a Rogersi adaptációs kategóriákat (1. ábra), hogy megnézzem, ennek a tipológiának milyen hatása van a szabadidő szerkezetére. Mivel nem tudjuk előre, hogy hol fog tetőzni az internet penetráció, csak hozzávetőleges becsléseket tudunk tenni az eddigi terjedést figyelembe véve. Az alapján, hogy a megkérdezett mióta használja az internetet, fel tudunk rajzolni egy görbét, amely megmutatja, hogy évente hány százalékkal változott a használók aránya. A Rogersi görbe egy szimmetrikus haranggörbe, amit ha megpróbálunk rávetíteni a mi adatsorunkra, akkor azt látjuk, hogy a görbe tetejét 2005 körül értük el, azt követően a bővülés üteme elkezdett lassulni. Ily módon az adaptációs kategóriák közül az újítók, a korai adaptálók és a korai többség teljes szegmensét körül tudjuk határolni, és részben a késői adaptálók csoportját is.

Az *újítók*, akik már a 90-es évek elején-közepén használtak internetet, a minta 4%-t alkotják. Jellemzően férfiak, budapestiek, diplomások, aktívak, magas jövedelműek, átlagéletkoruk (a vizsgálat időpontjában) 37 év. A *korai adaptálók*, akik 1997 és 2001 között csatlakoztak, a minta egynegyedét alkotják. Valamivel fiatalabbak (átlagéletkoruk 33 év), zömmel nagyvárosiak, aktívak, jól képzettek, anyagilag is az átlag fölött állnak. A *korai többség* 2002 és 2005 között kezdett el internetezni, ők teszik ki a minta felét (51%). Korban hasonlóak a korai adaptálókhoz, viszont kevesebb közöttük az érettségizett és a diplomás, valamint a fővárosi. A *kései többség*, a 2005 után csatlakozók, egy lezáratlan csoport, a kutatás idején az internetezők 20%-át alkották⁵¹. Társadalmi státuszukat tekintve a legkedvezőtlenebb helyzetűek az internetezőkön belül (legalacsonyabb jövedelem, legkevesebb nagyvárosi és diplomás). Átlagéletkoruk 34 év, több köztük a nő, mint a férfi.

Az adaptációs csoportok között több szocio-demográfiai és gazdasági ismerv szerint is jellegzetes sorrend állítható fel. Az újítóktól a kései többség felé egyre kisebb a férfiak, a diplomások, a fővárosiak és az igazán jómódúak⁵² aránya, és egyre több a falusi, szakmunkás végzettségű, jövedelméből éppen hogy kijövő internetező.

17.ábra. Az internethasználat kezdete, és az ez alapján meghatározott adaptációs kategóriák (WIP 2007)

⁵¹ A Rogersi séma szerint számuk hasonló lesz a korai többségéhez.

⁵² Akik úgy nyilatkoztak, hogy „gondok nélkül élnek”.

7.3.4. Más szabadidős elfoglaltságokkal töltött idő

A WIP 2007-es adatai szerint szabadidejében a 14 éven felüli lakosság egy héten átlagosan mintegy 3 órát tölt könyvolvasással, 5 és fél órát zenehallgatással, 3 órát újságolvasással, 12 órát rádióhallgatással, 15 és fél órát tévé nézéssel, másfél órát sportolással, 18 és fél órát a családjával és közel 5 órát a barátaival. Nem szabad elfeledkeznünk azonban arról, hogy az ilyen, szubjektív becslésen alapuló időmérlegek a tapasztalatok alapján általában torzítanak. A KSH pontosabb (7 évvel korábbi) időmérleg adatai alapján a 15-74 éves népesség teljes szabadideje átlagosan heti 33 óra. Ebből a tévé nézésre mintegy 19 órát fordítunk, könyvolvasásra 1 órát, újságolvasásra közel kettőt, sportolásra fél órát, rádióhallgatásra alig több mint fél órát, társas szabadidős tevékenységekre pedig hozzávetőlegesen 6 órát (Harcza-Sebők 2002). Az Életmód-időmérleg kutatás szerint családtagjainkkal mintegy 40 órát töltünk hetente⁵³, míg a barátokkal feleannyit (Murinkó 2008). Ha csak a szabadidős közös tevékenységeket vesszük figyelembe, akkor a családtagokkal csak valamivel több időt töltünk (heti 3,3 óra), mint a barátokkal, ismerősökkel (2,7 óra). A WIP 2007-es adatai a KSH-s számokhoz képest magasabbak a kulturális és társas tevékenységek idejét és alacsonyabbak a tévé nézés mennyiségét tekintve.

33.táblázat A különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő (óra/hét)

	Teljes minta körében		A tevékenységet végzők aránya	A tevékenységet végzők körében	
	N	Átlag	%	N	Átlag
Könyvolvasás	2895	2,96	73%	2054	4,17
Zenehallgatás	2972	5,41	63%	1839	8,74
Újságolvasás	2980	3,01	91%	2707	3,33
Rádióhallgatás	2944	11,87	86%	2538	13,84
Tévé nézés	2945	15,60	98%	2908	15,80
Sportolás	3007	1,51	36%	1080	4,21
Időtöltés a családdal	2742	18,61	97%	2653	19,29
Időtöltés a barátokkal	2850	4,73	84%	2382	5,66

Ha megnézzük a vizsgált szabadidős tevékenységeket néhány főbb demográfiai jellemző szerint, majd minden esetben jelentős eltéréseket tapasztalunk. A nők többet olvasnak, mint a férfiak, akik viszont több időt töltenek sportolással és a

⁵³ Igaz, ennek egy része nem képezi a szabadidő részét, mert ebben benne van a közös munkával töltött idő is.

barátaik társaságában. A fiatalabbak többet olvasnak könyvet, hallgatnak zenét, sportolnak és végeznek társas tevékenységeket (akár a családjukkal, akár barátaikkal), míg az idősebbekre jellemzőbb az újságolvasás, a rádióhallgatás és a tévézés. A magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők átlagosan több időt fordítanak (akár könyv-, akár újság-) olvasásra és sportolásra, a legkevésbé képzettek pedig tévézésre. A legintenzívebb rádióhallgatók a szakmunkás végzettségűek. Barátokkal legtöbbször a 8 általánost végzettek és az érettségizettek töltenek, feltehetően azért, mert több a fiatal köztük, mint a szakmunkások, illetve diplomások között. A gazdasági aktivitás hasonló összefüggéseket mutat a különböző időtöltésekkel, mint az életkor. A háztartásnagyságot tekintve sok esetben az egyedül élők és a legalább két fős háztartások közt látjuk a legnagyobb különbséget (könyvolvasás, tévézés, családdal töltött idő). A nagyvárosban élők többet olvasnak, viszont kevesebbet rádióznak és tévéznek, mint a kisebb városok vagy falvak lakói. A közös családi tevékenységekre úgy tűnik, legalkalmasabb a kisvárosi élet.

34.táblázat Az egyes szabadidős tevékenységekre fordított idő a különböző demográfiai csoportokban (átlag óra/hét; WIP 2007)

	Könyv- olvasás	Zene- hallgatás	Újság- olvasás	Rádió- hallgatás	Tévé- nézés	Sportolás	Időtöltés családdal	Időtöltés barátokkal
Férfi	2,6	5,3	3,1	11,8	15,5	1,9	17,7	5,3
Nő	3,6	4,9	3,1	12,0	15,8	1,1	18,8	3,8
14-25 éves	4,0	11,1	2,2	8,1	13,6	3,6	20,9	10,7
26-39 éves	2,8	6,6	2,7	13,4	13,4	1,8	21,1	4,7
40-59 éves	3,0	4,4	3,3	12,1	14,8	1,2	18,6	3,1
60 év feletti	3,3	1,5	3,6	12,7	19,4	0,4	14,7	2,3
Max. 8 általános	2,2	4,7	2,7	10,5	17,8	1,4	18,4	5,2
Szakmunkásképző	2,1	4,7	3,3	14,2	17,0	0,9	17,9	3,3
Érettségi	4,0	5,4	3,2	12,1	14,3	1,6	18,8	5,0
Diploma	5,2	5,5	3,5	11,1	12,2	1,9	17,8	3,8
Dolgozik	3,0	5,5	3,0	13,0	13,1	1,7	18,7	4,1
Tanuló	4,8	11,2	2,2	6,2	12,7	4,2	20,8	11,9
Nyugdíjas	3,2	2,0	3,6	12,9	19,5	0,4	15,1	2,4
Egyéb inaktív	2,4	7,3	2,9	10,1	17,0	1,0	25,9	5,1
1 fős háztartás	4,1	2,8	3,1	13,7	17,7	0,8	7,5	3,4
2 fős háztartás	3,0	3,5	3,5	12,0	16,9	0,9	16,1	3,3
3 fős háztartás	3,2	5,3	3,1	11,2	15,3	1,7	20,1	5,3
4 fős háztartás	3,2	7,6	2,8	12,2	13,6	2,0	22,6	5,4
5 v. több fős	2,6	6,1	2,6	10,5	15,2	1,7	24,0	5,3
Budapest	4,3	4,6	3,1	9,8	14,4	1,4	15,1	4,8
Megyeszékhely	3,5	5,0	3,2	10,2	15,0	1,6	17,7	4,5
Város	2,8	5,4	2,9	13,3	16,6	1,5	21,5	4,9
Község	2,6	5,2	3,2	13,6	16,4	1,3	18,4	4,0

7.3.5. Internethasználat és egyéb szabadidős tevékenységek

Ha összehasonlítjuk az internethasználókat a nem használókkal, azt látjuk, hogy minden vizsgált szabadidős tevékenység esetén szignifikánsan különböznek a heti átlagos időtartamok. Eszerint az internetezők több időt töltenek könyvolvasással, zenehallgatással, sportolással és társas tevékenységekkel (mind a családdal, mind a barátokkal), mint a nem internetezők, viszont kevesebbet tévénéznek, olvasnak újságot és rádióznak náluk. A legnagyobb különbségeket a zenehallgatás és a sportolás esetében mértük, ami valószínűleg összefügg az internetezők fiatalabb korával és magasabb státuszával. Talán szintén életkori sajátosságokból adódóan, a barátokkal töltött idő is nagymértékben különbözik a netezők és nem netezők között. Az előbbiek több mint kétszer annyi időt töltenek barátaikkal, míg a családtagokkal töltött idő esetén csak 15 százalék az eltérés az internetezők javára. A funkcionális helyettesítés tehát ezek szerint inkább csak a hagyományos médiumok esetén feltételezhető, a társas kapcsolatokat kevésbé érinti.

35.táblázat A különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő (óra/hét) az internethasználat függvényében– az ANOVA elemzés eredményei (WIP 2007)

	Használ internetet	N	Átlag	Szórás	F
Könyvolvasás	Igen	1206	3,66	5,51	37,6**
	Nem	1689	2,46	4,94	
Zenehallgatás	Igen	1231	8,53	11,37	252,9**
	Nem	1742	3,20	6,88	
Újságot olvasás	Igen	1241	2,77	2,74	13,0**
	Nem	1739	3,21	3,64	
Rádióhallgatás	Igen	1225	10,79	14,12	12,1**
	Nem	1718	12,74	15,59	
Tévénézés	Igen	1230	12,89	8,93	141,8**
	Nem	1715	17,54	11,43	
Sportolás	Igen	1250	2,57	4,11	201,5**
	Nem	1757	0,76	2,88	
Családdal töltött idő	Igen	1148	20,11	17,49	12,6**
	Nem	1594	17,62	18,53	
Barátokkal töltött idő	Igen	1186	7,08	8,65	241,3**
	Nem	1665	3,06	5,11	

*Az összefüggés szignifikáns ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$ szinten.*

Azt is megnéztem, hogy a szabadidőben végzett internetezés mennyisége hogyan függ össze a többi szabadidős tevékenységre fordított idővel. A korrelációelemzés azt mutatta, hogy minél többet internetezik valaki, annál többet olvas könyvet, hallgat zenét, sportol, van együtt a családjával és a barátaival, és annál kevesebbet

néz tévét, illetve hallgat rádiót. Jóval erősebb összefüggést kaptunk itt is a barátokkal, mint a családtagokkal töltött idő esetén.

Ha csak az internetezők körében nézzük meg az összefüggéseket, némileg módosul a kép. A zenehallgatással, sportolással, valamint a családtagokkal és barátokkal töltött idő továbbra is szignifikáns pozitív korrelációt mutat az internetezésre szánt idővel, viszont a könyvolvasással és a tévé nézéssel való összefüggés már jóval gyengébb, sőt a tévézés esetén az előjele is megfordul. Vagyis itt az igazi különbséget az internet használat ténye, és nem annak mennyisége jelenti. A felhasználók körében a netezés mennyisége egyedül a rádióhallgatással korrelál negatívan. Úgy tűnik, az összes többi vizsgált tevékenységre több időt fordítanak a többet internetezők. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha összességében több szabadidővel rendelkeznek. És mivel az internethasználók átlagos életkora alacsonyabb, mint a nem használóké, a KSH időmérleg adatok alapján ennek nagy is a valószínűsége⁵⁴.

36.táblázat Korreláció az internethasználatra fordított idő és a különböző szabadidős tevékenységekre fordított idők között – Pearson R együtthatók (WIP 2007)

	A teljes mintán	Az internetezők körében
Könyvolvasás	,077**	,009
Zenehallgatás	,300**	,223**
Újságolvasás	-,027	,015
Rádióhallgatás	-,049**	-,040
Tévézés	-,107**	,035
Sportolás	,200**	,088**
Időtöltés a családdal	,099**	,110**
Időtöltés a barátokkal	,305**	,235**
N=	3058	1362

Az összefüggés szignifikáns ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$ szinten.

Mint korábban láttuk, az életkor magyarázza legerősebben mind az internethasználatot, mind a szabadidő más jellegű felhasználását. Hogy láthassuk, a kapott összefüggések mennyiben vezethetők vissza az életkori sajátosságokra, az előbbi korrelációelemzést elvégeztem korcsoportokon belül is. Az internethasználat tévé nézésre gyakorolt hatása az egyes korcsoportokon belül már nem szignifikáns, tehát úgy tűnik, az internetezők körében tapasztalt kevesebb

⁵⁴ Míg a 15-19 évesek teljes szabadideje átlagosan közel 38 óra, addig pl. a 30-59 év közötti, aktív korú lakosság szabadideje 30 óra alatt van hetente (Harcza-Sebők 2002).

tévészés inkább életkori sajátosság. Az olvasással és a sportolással való összefüggés is eltűnik szinte minden korosztályt nézve, egyedül a középkorúaknál (40-59 évesek körében) marad jelentős. A zenehallgatás az egyetlen olyan tevékenység, amely szinte minden korosztályban szignifikánsan korrelál a szabadidős internethasználat mennyiségével, bár ha csak az internetezők körében nézzük, akkor gyengébb összefüggéseket tapasztalunk. Az újságolvasás, ami bár nem szignifikáns, de negatív összefüggésben állt az internethasználattal, az egyes korcsoportokon belül vizsgálva már inkább pozitív vagy semleges kapcsolatot mutat. Ez feltehetően annak köszönhető, hogy a két tevékenység összefüggése az életkorral fordított: minél idősebb valaki, annál kisebb a valószínűsége annak, hogy internetezik, és annál nagyobb, hogy nyomtatott sajtót olvas. Aki viszont idősebb korban internethasználó, az nem mond le az újságolvasásról, sőt nagyobb valószínűséggel használja a nyomtatott sajtót, mint a nem netező kortársai.

A családdal töltött idő csak a legfiatalabb korcsoportnál mutat szorosabb összefüggést az internetezés idejével. Mindez azt jelenti, hogy az idősebb korosztályokban a nethasználat független a családi együttlétek időtartamától. A 26 éven aluliaknál viszont minél többet internetezik valaki, annál több időt tölt a családtagjaival. Ennek az összefüggésnek több magyarázata is lehet. A legkézenfekvőbb, hogy mindkét tényezőt befolyásolja az, hogy valaki családban él-e vagy sem. Ha egy fiatal (gyerek) családban él, akkor eleve több időt tölt családtagjaival, mint ha külön élnének. A családban élőkre elméletileg kevesebb házimunka esik, hiszen a több fős háztartásban a feladatokat jobban el lehet osztani, illetve ezek zömét általában a szülői korosztály végzi. Tehát ha egy fiatal családban él, akkor több szabadideje van, mint egy hasonló körülmények között egyedül (vagy párban) élő kortársának, tehát internetezésre is több időt tud fordítani. Egy másik lehetséges magyarázat, hogy a családdal való intenzívebb kapcsolattartás együtt járhat fokozottabb internetes kommunikációval is, hiszen az köztudott, hogy a legtöbb online kapcsolattartás a közeli ismerősök, családtagok közt zajlik (Hampton–Wellman 2003; Wellman–Hogan 2004; Hogan–Wellman 2011).

Ez utóbbi érvelést alkalmazhatjuk a barátokkal töltött idő kapcsán kapott eredmények magyarázatára is, ahol szintén azt láthatjuk, hogy a fiatalabb

korosztályokra jellemző az erősebb korreláció a nethasználattal. A legerősebb a kapcsolat a 26 éven aluliaknál. 26 és 39 év között már csak a használat ténye látszik összefüggeni a baráti kapcsolattartással, az internetezés mennyisége sokkal kevésbé. 40 év felett pedig már semmilyen szinten nem látunk kapcsolatot a kétféle időtöltés között. Ennek oka lehet az a más kutatásokból ismert tény, hogy a barátok száma a kor előrehaladtával csökken, és különösen 26 év felett – a családalapítás, önálló életkezdés szakaszában – tapasztalható a legnagyobb visszaesés (Albert- Dávid 2003). A WIP 2007-es adatain is láthatjuk, hogy míg 26 év alatt a barátokkal töltött idő heti átlaga közel 11 óra (10,7), addig 26 és 39 év között már csak alig 5 (4,7), 40-60 év között 3,2, 60 év fölött pedig 2,2 óra. Ezen a tendencián, úgy látszik, az internetezés sem tud sokat mozdítani. Fiatalabb korban viszont összefügg az intenzívebb baráti kapcsolattartás a gyakori nethasználattal. Ebben a korban a két folyamat feltehetően kölcsönösen stimulálja egymást: akinek sok barátja van, az többekkel tud kommunikálni az interneten, ami időben is több nethasználattal járhat. Illetve aki sokat internetezik, annak több lehetősége van akár online barátokat szerezni, akár a meglévő barátokkal kapcsolatot tartani az internet segítségével is.

37.táblázat Korreláció az internethasználatra fordított idő és a különböző szabadidős tevékenységekre fordított idők között korcsoportonként – Pearson R együtthatók (WIP 2007)

	A teljes mintán				Az internetezők körében			
	14-25 évesek	26-39 évesek	40-59 évesek	60 év feletti	14-25 évesek	26-39 évesek	40-59 évesek	60 év feletti
Könyvolvasás	,027	,063	,161**	,062	-,021	-,039	,113*	,138
Zenehallgatás	,249**	,114**	,157**	,136**	,236**	,098*	,162**	,066
Újságolvasás	,010	,075*	,052	,070	,011	,090	,109*	,173
Rádióhallgatás	-,045	-,013	,030	-,028	-,010	-,019	,062	-,109
Tévézés	-,063	-,034	-,058	-,036	,001	,069	,046	,222
Sportolás	,072	,090*	,096**	,051	,023	,074	,013	-,054
Időtöltés a családdal	,128**	,026	,035	,044	,173**	,062	,019	,238
Időtöltés a barátokkal	,234**	,100**	,050	,044	,218**	,073	,032	,119
N=	568	751	977	760	479	472	353	49

Az összefüggés szignifikáns ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$ szinten.

Egyes szabadidős tevékenységekre fordított idő azzal is összefügg, hogy mikor kezdte el az internetezést a kérdezett. Az internetezés mennyisége például annál több, minél régebb óta használja valaki a világhálót. Az újítók közel kétszer annyit neteznek, mint a késői többséghez tartozók. A tévénézés viszont ellentétesen alakul: itt a később csatlakozók vannak „előnyben”: csaknem 30 százalékkal többet tévéznek, mint a legelső internetezők. Ez utalhat egy folyamatos helycserére a két konkurens tevékenység között. A sportolás a korai adaptálók és a korai többséghez tartozók körében szignifikánsan magasabb, mint a másik két csoportban.

A többi tevékenység esetén – így a társas tevékenységeknél is – csak kisebb (nem szignifikáns) eltérések mutatkoztak. A családdal töltött idő a kései többségnél a legmagasabb, feltehetően azért, mert ebben a kategóriában vannak a legfiatalabbak, akik még együtt élnek a szüleikkel. A barátokkal viszont a korai adaptálók töltenek a legtöbb időt.

38.táblázat A különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő az internet-adaptációs kategóriák szerint– heti átlagos óraszám (WIP 2007)

	Újítók	Korai adaptálók	Korai többség	Késői többség
Szabadidős internethasználat	11,2	9,5	8,4	6,9
Könyvolvasás	4,0	4,2	3,7	3,0
Zenehallgatás	6,2	9,2	8,3	8,2
Újságolvasás	3,0	2,8	2,9	2,6
Rádióhallgatás	8,7	10,1	11,4	11,7
Tévénézés	11,7	11,1	13,5	14,7
Sportolás	2,1	2,8	2,8	1,7
Időtöltés a családdal	19,1	19,9	19,9	21,8
Időtöltés a barátokkal	5,7	7,9	6,8	6,1
<i>N=</i>	57	332	661	256

Az internethasználat tartalmi típusai szerint is találunk eltéréseket a szabadidős elfoglaltságok szerkezetében. A szabadidős internetezés mennyiségét tekintve már korábban is említettük, hogy az alkalmi internetezők vannak a leginkább lemaradva: hetente mindössze 3,8 órát neteznek, míg az extenzív felhasználók több mint négyszer annyi időt töltenek a világhálón. Az olvasás (akár könyvről, akár újságról legyen szó) jellemzőbb az informálódó és az extenzív felhasználói típusra, de ebben nincs szignifikáns különbség a csoportok között. A tévénézés valamivel gyakoribb az alkalmi internetezőknél, de a különbség itt sem tekinthető

jelentősnek. Mind a négy csoport 12-14 órát tölt a tévé képernyő előtt. A zenehallgatás és a sport a két fiatal szegmensnél (kommunikáló, extenzív felhasználó) játszik legnagyobb szerepet, csakúgy, mint a barátokkal töltött idő. A családjukkal legtöbbet az extenzív felhasználók töltenek, de markáns különbségekről itt sem beszélhetünk.

39.táblázat A különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő az internethasználat tartalmi tipológiája szerint – heti átlagos óraszám (WIP 2007)

	Alkalmi internetezők	Informálódók	Kommunikálók	Extenzív felhasználók
Szabadidős internethasználat	3,8	7,7	10,8	16,8
Könyvolvasás	3,3	4,0	3,5	4,1
Zenehallgatás	5,9	8,1	10,6	11,1
Újságolvasás	2,6	3,0	2,6	3,0
Rádióhallgatás	11,4	12,3	9,5	9,6
Tévénézés	13,6	12,9	12,4	12,3
Sportolás	1,9	2,2	3,6	3,5
Időtöltés a családdal	19,9	20,6	18,5	21,7
Időtöltés a barátokkal	5,7	5,9	8,1	10,0
N=	422	476	242	215

Ha megnézzük, hogyan korrelálnak a társas és nem társas tevékenységek gyakorisága alapján képezett főkomponensek az egyes szabadidős tevékenységekre fordított idő mennyiségével, némiképp más eredményeket kapunk. A *társas online tevékenységek* kiegészíteni látszanak a zenehallgatást, sportolást és a barátokkal (offline) töltött időt, míg inkább a helyettesítés feltételezhető a tévézés és a rádióhallgatás tekintetében. A legerősebb pozitív korreláció a sportolással és a barátokkal töltött idővel figyelhető meg, ami esetleg itt is az életkori sajátosságokra utal. A sportolás és a barátokkal lógás ugyanúgy a fiatalokra jellemző inkább, mint az intenzív internetes kommunikáció.

A nem társas online aktivitás ellenben szinte minden tényezővel pozitív korrelációt mutat (kivéve a tévézést). Ezek szerint aki az internetet sokat használja információszerzésre, az az élet más területén is igyekszik többet informálódni (könyvet, újságot olvasni), valamint zenét hallgatni, sportolni, barátokkal lenni.

40.táblázat Korreláció a különböző szabadidős tevékenységekre fordított idők és az online tevékenységek gyakorisága alapján képzett főkomponensek között – Pearson R együtthatók (WIP 2007)

	Online társas tevékenységek gyakorisága (1. főkomponens)	Online nem társas tevékenységek gyakorisága (2. főkomponens)
Könyvolvasás	,048	,054
Zenehallgatás	,130**	,174**
Újságolvasás	,013	,076**
Rádióhallgatás	-,104**	,004
Tévézés	-,073**	-,062*
Sportolás	,161**	,110**
Időtöltés a családdal	-,012	,030
Időtöltés a barátokkal	,177**	,166**

*Az összefüggés szignifikáns ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$ szinten.*

7.3.6. Internethasználat és társas szabadidő – többváltozós elemzések (H3)

Az előbbieken bemutatott elemzésekkel kapott összefüggéseket többváltozós regressziós eljárással is teszteltem. A továbbiakban azonban már csak a társas szabadidőre fókuszáltam: a családdal, illetve a barátokkal töltött idő mennyiségét vettem össze az internethasználattal, illetve annak heti mennyiségével.

Nézzük meg elsőként az egyszerűbb, használat-nem használat jellegű differenciálódás hatását. A kétváltozós elemzésekben még mind a családi, mind a baráti körben töltött idő szignifikánsan magasabb volt az internethasználóknál. A kontrollváltozók bevonásával azonban csak a barátokkal való együttlét esetén maradt meg az összefüggés. Eszerint az internethasználat pozitív hatással van a barátokkal töltött időre, de nincs jelentősebb hatása a családi együttlétekre. A családdal töltött időt leginkább a háztartás nagysága befolyásolja, de szignifikáns hatása van még az anyagi helyzetnek, az iskolai végzettségnek, a gazdasági aktivitásnak és a település méretének is. A baráti körben töltött időt legerősebben az életkor magyarázza, és ettől függetlenül markáns hatása van a gazdasági aktivitásnak is. E két tényező mellett a harmadik legerősebb összefüggést viszont az internethasználat adja.

A nethasználatra fordított idő mindkét kapcsolattípus esetén szignifikáns pozitív összefüggést mutat: vagyis minél többet internetezik valaki, annál több időt tölt a családjával és a barátaival is, függetlenül a korától, nemétől, iskolai

végzettségétől, aktivitásától, lakóhelyétől, háztartásnagyságától és anyagi helyzetétől. Az összefüggés azonban itt is jóval erősebb a baráti kapcsolatok esetében.

Annak viszont, hogy mióta használja valaki a netet, mennyi tapasztalata van, úgy látszik, közvetlenül nincs hatása a társas időtöltésre.

Annak sincs szignifikáns hatása sem a családdal, sem a barátokkal való együttlétre, hogy milyen gyakran használja valaki a netet társas vagy nem társas online tevékenységek végzésére. Meg kell jegyezni azonban, hogy a családtagokkal töltött idő negatívan korrelál a társas főkomponenssel, és bár nem szignifikáns az összefüggés, sejthetünk a háttérben egy enyhe helyettesítési mechanizmust. A barátokkal töltött időt nem befolyásolja sem a társas, sem a nem társas használati motívum, vagyis a páros korrelációelemzésnél kapott eredményeket más szocio-demográfiai jellemzők (életkor, gazdasági aktivitás) okozhatták.

Ezek az eredmények tehát nem támasztották alá a hipotézisemet, mely szerint az internethasználat csökkenti a társas szabadidő mennyiségét.

41.táblázat A családtagokkal, illetve barátokkal töltött idő összefüggései az internethasználattal és az egyén különböző szocio-demográfiai jellemzőivel – a lineáris regresszióelemzés eredményei, Beta együtthatók (WIP 2007)

Családtagokkal töltött idő				
Használ internetet	0,026			
Interneteléssel töltött idő		0,072**		
Mióta internetezik			0,001	
Társas online tevékenységek				-0,035
Nem társas online tevékenységek				0,046
Kérdezett neme	0,043	0,047*	0,044	0,048
Kérdezett kora	-0,029	-0,011	-0,043	-0,038
Elvégzett osztályok száma	0,028	0,028	0,034	0,034
Gazdasági aktivitás	-0,022	-0,009	-0,021	-0,019
Háztartás egy főre jutó jövedelme	-0,069*	-0,076**	-0,064	-0,062
Település lakónépessége	-0,053*	-0,053*	-0,051	-0,048
Háztartásnagyság	0,211**	0,210**	0,214**	0,217
$r^2 =$	0,079	0,083	0,079	0,080
Barátokkal töltött idő				
Használ internetet	0,115**			
Interneteléssel töltött idő		0,152**		
Mióta internetezik			0,032	
Társas online tevékenységek				0,052
Nem társas online tevékenységek				-0,004
Kérdezett neme	-0,089**	-0,079**	-0,085*	-0,084*
Kérdezett kora	-0,392**	-0,385**	-0,452**	-0,435**
Elvégzett osztályok száma	-0,071**	-0,059*	-0,053	-0,045
Gazdasági aktivitás	-0,179**	-0,152**	-0,175**	-0,165**
Háztartás egy főre jutó jövedelme	0,032	0,028	0,050	0,045
Település lakónépessége	0,042	0,045*	0,048	0,049
Háztartásnagyság	-0,068**	-0,064*	-0,055	-0,051
$r^2 =$	0,189	0,200	0,183	184

Az összefüggés szignifikáns ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$ szinten.

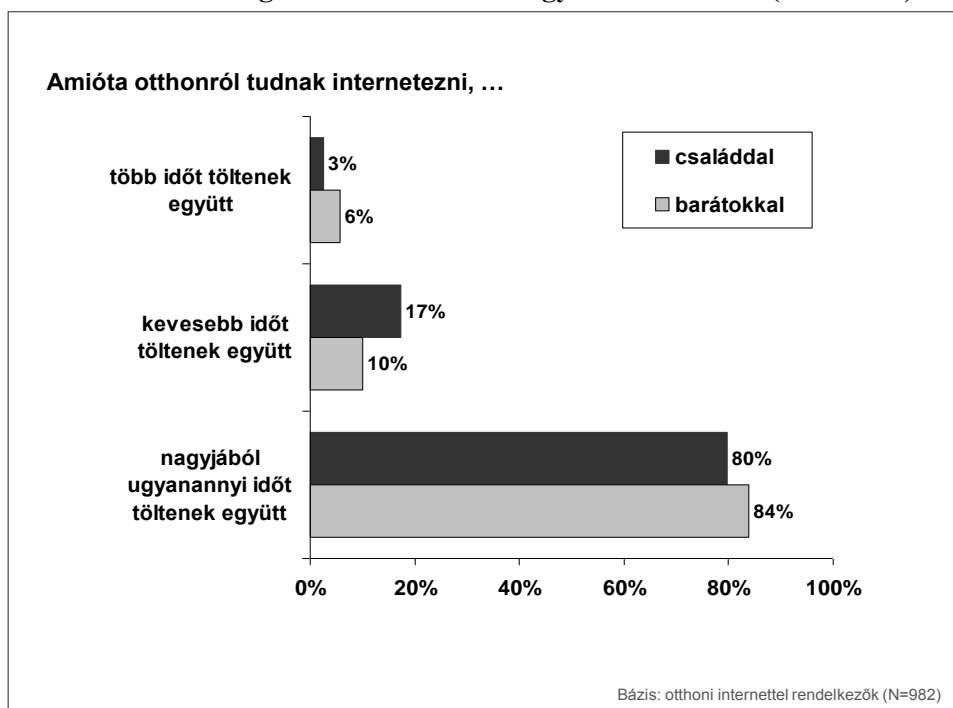
7.3.7. Az internethasználat hatásainak szubjektív észlelése

A WIP kutatás arra is lehetőséget adott, hogy megnézzük, mit gondolnak az emberek az internethasználat társas kapcsolatokra gyakorolt hatásáról, hogyan érzékelik ők maguk a társas együttléteik alakulását a nethasználat óta. Az adatok azt mutatják, hogy az internet otthoni bevezetése a válaszadók döntő többsége számára nem változtatott semmit a családtagokkal vagy a barátokkal együtt töltött idő mennyiségén. Az internet hozzáféréssel rendelkezők 84 százaléka állítja, hogy ugyanannyi időt tölt ma is barátaival, mint a net bevezetése előtt. A családtagok esetén is 80% számol be változatlan mennyiségű együtt töltött időről. Akik szerint viszont változás következett be, azok többsége csökkenést érzékelt, különösen a családtagokkal töltött idő esetén. Főleg a budapestiek, a középkorúak, a diplomások, illetve a legalább 4 fős háztartásban élők számoltak be csökkenésről. Igaz ugyan, hogy a nagyobb családban élők a növekedést észlelők között is

felülreprezentáltak, csakúgy, mint a középfokú végzettségűek, valamint a nők (a családdal) és a fiatalok (a barátokkal).

Ezek a percepciók némileg ellentmondanak a korrelációs és regressziós elemzések eredményeinek, amelyek a nethasználat pozitív hatásait mutatták. Emögött az is állhat, hogy a jelenlegi használók eleve aktívabb társas életet éltek, ami ha mérséklődött is valamelyest az internethasználat hatására, összességében még így is több időt töltenek társaságban, mint a nem internetezők. De a családdal töltött idő esetén felvetődhet az a magyarázat is, hogy a megnövekedett mértékű otthoni internetezés közben ugyan több időt töltenek a családtagjaik körében a felhasználók, viszont ténylegesen kevesebbet foglalkoznak egymással, és emiatt az együtt töltött idő csökkenését érzékelik.

18.ábra. Az otthoni internethasználat hatása (percepció alapján) a családtagokkal és barátokkal együtt töltött időre (WIP 2007)

7.3.8. Kohorsz elemzés

A WIP 2007-es adatbázisán végzett elemzések az internethasználatnak, mint időtöltésnek is inkább a pozitív vagy semleges hatásaira szolgáltatottak bizonyítékokat, mint a társas kapcsolatok erodálására. A kutatássorozat első 3 évének panelelemzése sem erősítette meg a helyettesítési hipotézist a társas aktivitások és az internethasználat vonatkozásában (Lengyel-Lőrincz 2006). A továbbiakban egy újabb vonatkozásban vizsgáltam a szabadidő-szerkezetben és az internethasználatban bekövetkezett változásokat. A panel adatfelvétel ugyan véget ért 2003-ban, ám a WIP évenként ismételt hasonló adatfelvétele segítségével lehetőségünk van más típusú időbeli összehasonlításokra. Mivel a kutatás folyamatosan regisztrálta az internethasználat kezdetét, meg tudjuk nézni, hogyan módosult egy korábbi időpontban internetezők csoportjának időtöltése az évek során.

Ilyen módszerrel hasonlítottam össze a 2002-ben internetezők szabadidős tevékenység-struktúráját a WIP 2002-es és a 2007-es adatai alapján. Választásom azért esett a 2002-es évre, mert egyrészt igyekeztem minél nagyobb időtávot felölelni, másrészt fontos volt a megfelelő elemszám elérése is, amit a kutatás első évének 17%-os nethasználati penetrációja kevésbé tett volna lehetővé. A vizsgálat során a 2007-es adatbázisból leválogattam azokat, akik saját bevallásuk szerint 2002-ben vagy annál korábban kezdték el használni az internetet. Az így létrejött részminta – az emlékezeti torzítások hatását és a valószínűleg elhanyagolható mértékű kilépéseket leszámítva – megfeleltethető a 2002-es adatbázis internethasználóinak. Értelemszerűen az összehasonlítás másik alcsoportját a 2002-es adatbázis internethasználói jelentették.

Mint azt a következő táblázat mutatja, a 2002-es és a 2007-es – 2002-es internetezőket tartalmazó – részminta a főbb demográfiai jellemzők szerint hasonló megoszlást mutat, eltekintve az iskolai végzettség és a gazdasági aktivitás szerinti eltérésektől, ami az időközben felnövekvő, iskoláit befejező és munkába álló fiatalság élethelyzetbeli változásait tükrözheti.

42.táblázat A 2002-ben internetezők csoportjának szocio-demográfiai megoszlása 2002-ben és 2007-ben (WIP 2002-2007)

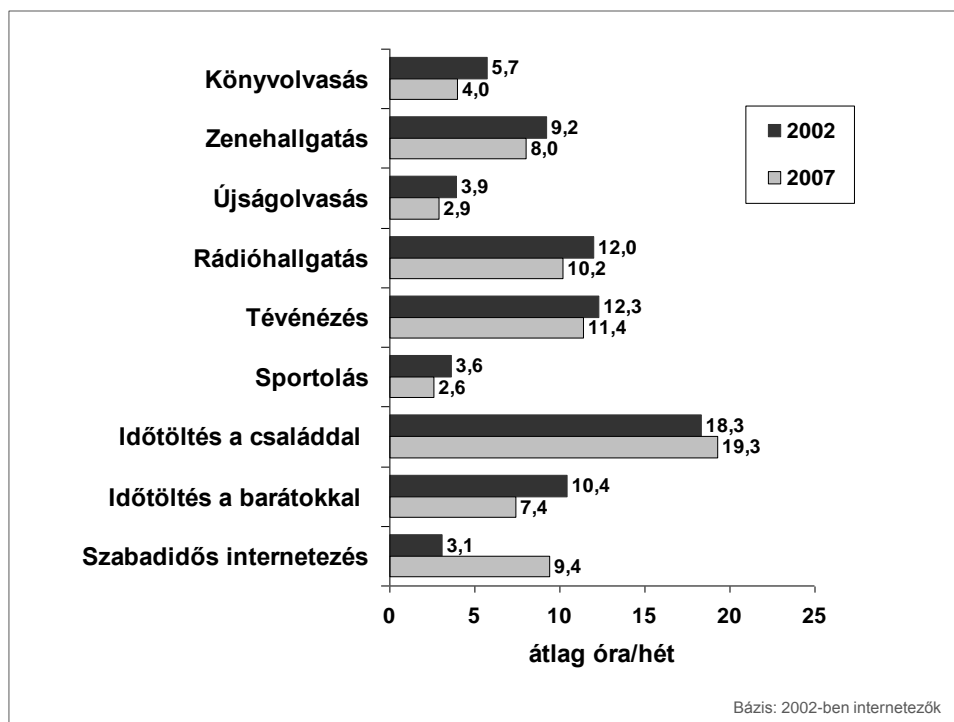
Kérdezés éve:		2002	2007
A kérdezett neme	férfi	52%	53%
	nő	48%	47%
Életkor 2002-ben	9-24 éves	45%	45%
	25-39 éves	29%	32%
	40-54 éves	21%	18%
	55 év feletti	5%	4%
Iskolai végzettség	max. 8 ált.	25%	19%
	szakmunkásképző	11%	9%
	érettségi	43%	40%
	diploma	22%	32%
Aktivitás	dolgozik	53%	60%
	tanuló	38%	27%
	nyugdíjas	3%	5%
	egyéb inaktív	5%	8%
Településtípus	Budapest	29%	29%
	város	46%	50%
	község	24%	21%
	N=	797	599

Az internethasználatot és a szabadidős tevékenységekre fordított időt hasonló módon kérdezték le mindkét vizsgálati évben, annyi különbséggel, hogy a 2007-es kérdőívben az adott tevékenységgel töltött átlagos heti óraszámra vonatkozó kérdéseket megelőzte egy a tevékenység gyakoriságára vonatkozó kérdés is. Összességében ez a változtatás nem befolyásolta lényegesen a becsült teljes szabadidő mennyiségét.

Ha összehasonlítjuk a 2002-es internetezők szabadidős tevékenység-szerkezetét a vizsgált két évben, első pillantásra is szembetűnő változásokat állapíthatunk meg, különösen az internethasználatra fordított idő tekintetében. A két időpont között eltelt 5 év alatt a szabadidős internethasználat háromszorosára nőtt, ami köszönhető egyrészt a nethasználók arányának 21-ről 45%-ra történő növekedésének, az otthoni hozzáférések 8-ról 42%-ra való emelkedésének, illetve a 2007-re már általánossá váló korlátlan, szélessávú hozzáférések elterjedésének. Mindezzel párhuzamosan az egyéb szabadidős tevékenységekre fordított idő összességében csökkent. A legnagyobb arányú (30% körüli) csökkenés a könyvolvasás, a sportolás és a barátokkal való időtöltés terén történt. Valamivel kisebb, de még szignifikáns mértékű volt a visszaesés az újságolvasás és a rádióhallgatás esetében. A zenehallgatásban, a tévézésben és a családdal töltött

időben viszont nem mutatkozott jelentősebb eltérés a két adatfelvételi időpont között.

19.ábra. A különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő (óra/hét) a 2002-ben internetezők körében a 2002-es és a 2007-es mintában (WIP 2002-2007)

Ezek az eredmények első látásra ellentmondani látszanak a 2007-es keresztmetszeti elemzések társas szabadidőre vonatkozó megállapításainak a baráti kapcsolatok tekintetében. Míg a 2007-es adatok azt mutatták, hogy az internethasználat a barátokkal töltött idővel pozitívan korrelál, a kohorsz elemzés inkább negatív kapcsolatot sejtet, hiszen míg a nethasználatra fordított idő jelentősen növekedett, addig a barátokkal töltött idő csökkent a vizsgált 5 év alatt. Azt viszont, hogy a családi együttlétek idejét nem befolyásolta az internethasználat, ez az elemzés is megerősítette.

Felvetődhet annak lehetősége is, hogy az észlelt szabadidős változások a kohorsz csoport öregedéséből fakadnak, hiszen a legnagyobb mértékű változások éppen azokat a tevékenységeket érintették, amelyek a legfiatalabb korosztályra voltak a legjellemzőbbek (könyvolvasás, sportolás, baráti együttlétek). Az elemzések azt mutatták, hogy bár az említett különbségek minden korcsoportban megfigyelhetők voltak, a baráti együttlétek vonatkozásában szignifikáns változások többnyire csak a fiatalabbakat jellemezték. Az egykori középiskolás és főiskolás/egyetemista

kohorsz élethelyzetbeli változásai (iskola- és/vagy lakóhelyváltás, munkába állás) magyarázhatják tehát a tapasztalt változások egy részét. Attól azonban nem tekinthetünk el, hogy (még ha kisebb mértékben is) minden korosztályban csökkent a barátokkal töltött idő és nőtt az internethasználat ideje.

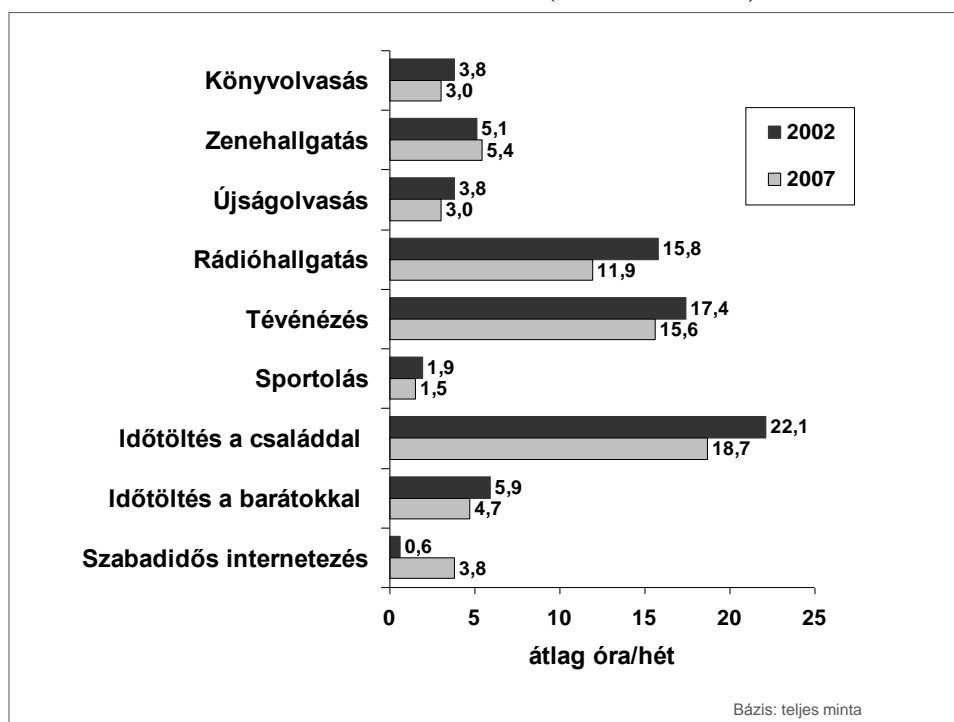
43.táblázat A különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő (átlag óra/hét) a 2002-es internetezők csoportjában a 2002-es és a 2007-es mintában korcsoportonként (WIP 2002-2007)

Életkor 2002-ben:	15-19		20-24		25-29		30-34		35-39		40-44		45-49		50+	
Kérdezés éve:	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Könyvolvasás	5,5	5,1	7,2	3,4	4,5	3,2	2,9	3,8	7,1	3,4	6,6	3,2	6,3	2,9	5,8	4,1
Zenehallgatás	12,5	12,2	12,5	8,5	9,2	7,1	5,2	4,6	4,4	3,9	9,0	3,3	7,2	4,2	3,3	4,3
Újságolvasás	3,2	3,4	3,7	3,1	4,3	2,7	3,4	2,8	3,8	2,7	4,1	2,8	4,3	3,5	5,7	3,3
Rádióhallgatás	8,4	9,2	9,8	12,0	15,3	11,6	10,5	14,9	12,6	9,0	17,2	8,9	16,9	12,9	14,7	9,6
Tévézés	11,6	12,2	11,4	11,9	13,1	9,9	9,7	11,2	12,3	9,1	12,3	10,8	16,1	11,2	14,6	11,8
Sportolás	4,7	3,2	4,5	2,3	2,8	2,9	3,6	1,4	2,3	2,0	3,2	1,5	1,4	1,0	2,8	1,5
Időtöltés a családdal	16,8	19,1	14,5	19,9	19,2	17,1	22,9	19,3	22,1	19,5	22,8	21,2	17,7	20,0	18,6	12,2
Időtöltés barátokkal	18,5	11,4	12,2	6,3	8,6	5,8	6,2	5,1	4,6	3,4	4,7	3,0	4,6	2,4	3,7	2,6
Szabadidős internetezés	3,7	11,4	4,8	9,9	2,4	7,9	3,3	9,5	1,3	6,8	1,7	6,8	1,7	6,4	2,5	6,4
N=	233	97	125	71	95	78	78	78	60	38	59	44	65	32	81	58

A szignifikáns változások szürkével jelölve.

Az, hogy a barátokkal töltött idő az internethasználat hatására csökkent-e, paneladatok híján nem bizonyítható egyértelműen. Segíthet azonban a valós helyzet feltárásában, ha megnézzük, hogy milyen trendek következtek be a teljes mintán, illetve a nem internetezők körében. A teljes mintát tekintve az internethasználat kivételével szinte minden tevékenységre fordított idő csökkent, a társas tevékenységek közül nemcsak a baráti, hanem a családi együttlétek ideje is.

20.ábra. A különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő (óra/hét) a teljes 2002-es és 2007-es mintán (WIP 2002-2007)

A permanensen nem internetezők körében a különbségek sok esetben még nagyobbak voltak, mint az internetezők csoportjában. Egyedül a tévézés mennyisége maradt változatlan. A sportolással töltött idő felére csökkent, a barátokkal közös tevékenységeké pedig kevesebb mint kétharmadára esett vissza. Mindemellett a családdal töltött idő is jelentős mértékben (egynegyedével) csökkent.

44.táblázat A különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő (óra/hét) a 2002-es és 2007-es internetezés alapján képzett csoportokban (WIP 2002-2007)

Kérdezés éve:	2002-ben már internetezett		2002-ben nem, 2007-ben igen	Nem internetezett 2007-ben sem	
	2002	2007	2007	2002	2007
Könyvolvasás	5,7	4,0	3,5	3,3	2,4
Zenehallgatás	9,2	8,0	8,5	3,9	3,1
Újságolvasás	3,9	2,9	2,8	3,8	3,2
Rádióhallgatás	12,0	10,2	11,8	16,9	12,6
Tévénézés	12,3	11,4	14,1	18,8	17,8
Sportolás	3,6	2,6	2,5	1,5	0,7
Időtöltés a családdal	18,3	19,3	20,8	23,3	17,5
Időtöltés a barátokkal	10,4	7,4	6,5	4,7	3,0
Szabadidős internetezés	3,1	9,4	7,7	-	-
N=	797	599	764	2966	1696

A szignifikáns változások szürkével jelölve.

Mindez arra utal, hogy a társas szabadidő csökkenése általános tendencia volt a kétezres években, amit a KSH legfrissebb adatai⁵⁵ is megerősítenek. A társas élet zsugorodása tehát nemcsak az internetezőknel figyelhető meg, hanem a nem internetezők körében is, sőt náluk erőteljesebb mértékben, és a negatív tendencia kiterjed nemcsak a baráti, hanem a családi kapcsolatokra is. Mindemellett azt se felejtjük el, hogy az internetezők körében – és különösen a régebben csatlakozók között – magasabb a baráti együttlétre fordított idő, mint a nem internetezőknel. Az eredmények tehát nem bizonyítják egyértelműen, hogy a baráti együttlét idejének csökkenését az internethasználat fokozódása okozta volna. Lehetséges, hogy valami más, általunk nem mért tényező áll a háttérben. Az is feltételezhető, hogy az internet egyfajta védőhálóként működve valamennyire még akadályozza is a kapcsolati beszűkülést azáltal, hogy lehetőséget nyújt a kapcsolattartás online kiterjesztésére. Mindenesetre a két ellentétes irányú folyamat összefüggését egyelőre sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudjuk teljes bizonyossággal. Ezeket a problémákat már további elemzések, újabb kutatások tisztázhatják.

⁵⁵ A 2010-es időmérleg adatokból egyelőre még csak néhány előzetes eredmény került nyilvánosságra, tájékoztató jelleggel (<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/idomerleg10.pdf>). Ezek alapján a társas szabadidő napi 51 percről 46-ra csökkent 10 év alatt.

8. ÖSSZEGZÉS, KÖVETKEZTETÉSEK

Az internet a világban továbbra is feltartóztathatatlanul burjánzik mind a felhasználók számát, mind az elérhető alkalmazások körét tekintve. A kezdeti katonai központú funkciókból mára már egy széles körben hozzáférhető szolgáltatássá vált, amely egyaránt alkalmas a személyközi és a tömegkommunikációs igények kielégítésére. Magyarországon ugyan a vártnál lassabban, de elértük, sőt mintha már meg is haladtuk volna a terjedési görbe gyorsuló szakaszát, és mára már a felnőtt lakosság közel kétharmada használja az internetet. Ezzel párhuzamosan egyre több otthonban van már internet kapcsolat, és ezek döntő többsége szélessávú, korlátlan hozzáférést biztosít. A kedvező folyamat árnyoldalaként a társadalmi egyenlőtlenségek egy újabb dimenziója jelent meg: a digitális egyenlőtlenségé. A technológia terjedése ugyanis gyorsabban zajlik a magasabb státuszúak körében⁵⁶. Így olyan helyzet alakult ki, hogy míg a jól képzett, magas jövedelmű, nagyvárosi fiatalok közül szinte mindenki használja már a netet (csak az nem, aki tudatosan zárkózik el előle), addig az idősebb, iskolázatlan, falusi emberek döntő többsége teljesen ki van zárva a technológia világából.

A technológiai változásokkal párhuzamosan a társadalom szerkezetében is változások zajlanak. A posztmodern vagy hálózati társadalomban a tradicionális tömegtársadalmak sűrű szövésű, lokális közösségeit felváltotta a lazább szerkezetű, fragmentáltabb, specializált kapcsolathálózat (Granovetter 1973; Fischer 1976; Wellman 1979). A társadalmi szerkezetben az ajtótól-ajtóig (door-to-door) terjedő kapcsolatokat a személytől-személyig (person-to-person) vagy szereptől-szerepig (role-to-role) relációk váltották fel (Wang–Wellman 2010). Bár az individualizáció és a hálózatosodás trendje még az internet előtti időkben elkezdődött, a széles körben elterjedt hálózati alapon működő technológia, a hordozhatóság és a folyamatos online jelenlét lehetősége felerősíthették ezt a folyamatot.

Az internet társadalmi hatásaival sok társadalomtudós foglalkozott az utóbbi egy-két évtizedben. A terjedés kezdetén még gyakoriak voltak a szélsőségesen pozitív

⁵⁶ A WIP magyarországi adatai alapján (Dessewffy-Fábián 2001-2007).

és negatív jóslatok egyaránt. A 90-es évektől elindult empirikus kutatások eredményei sem voltak egyértelműek a digitális technológia hatásaival kapcsolatban. Különösen a korai vizsgálatok mutattak ki olyan negatív hatásokat, mint az elmagányosodás, társas interakciók beszűkülése, depresszió, ami sok esetben a kezdő felhasználók tapasztalatlanságából eredt (Kraut et al. 1998, 2002; Nie et al. 2000, 2002). Más kutatások viszont pozitív hatásokról számoltak be, melyek szerint az internetezőknek kiterjedtebb és sokrétűbb a kapcsolathálója, (Wang - Wellman 2010; Hampton et al. 2009), és nagyobb szervezeti, közösségi részvétel jellemzi őket, mint a nem internetezőket (Wellman et al. 2001; Katz-Rice 2002; Molnár 2003b; Rainie et al. 2011). Az internet nem hogy helyettesítené a személyes és a telefonos kapcsolattartást, hanem inkább segít fenntartani a meglévő kapcsolatokat mind lokálisan, mind nagyobb távolságból (Cole 2000, Wellman et al. 2002; Hampton-Wellman 2003; Quan-Haase 2007; Hampton et al. 2009). Az internet szerepére vonatkozó megállapítások sok esetben függtek nemcsak a kutatás idejétől, de a helyétől is, vagyis attól a nemzeti, kulturális közegtől, amibe beágyazódtak (Chen et al. 2002; Wellman et al. 2003; Robinson – De Haan 2006).

A kutatásaim fő kérdése az volt, hogyan illeszkednek az új infokommunikációs technológiák a hagyományos kommunikációs formákhoz, és milyen szerepet töltenek be a privát kapcsolathálózatok fenntartásában. Ezt három aspektusból vizsgáltam:

1. az internethasználat és a privát kapcsolatháló jellemzőinek összefüggései,
2. az internethasználat, mint személyközi kommunikációs eszköz szerepe a kapcsolatok fenntartásában, valamint
3. az internethasználat, mint időtöltés összefüggése a társas szabadidő mennyiségével.

Az első két terület vizsgálatához egy speciális kapcsolathálózati kutatás, a 2003-as Szegedi háló adatait használtam fel, mely lehetőségeket biztosított az infokommunikációs eszközök privát kapcsolathálózatokban játszott szerepének vizsgálatára. Ezt kiegészítendő párhuzamos elemzéseket végeztem egy 2005-ös részben hasonló, országos adatbázison is, melyre a szegedi eredmények validálása

miatt volt szükség. A harmadik, időfelhasználást érintő kérdéskör vizsgálatára a WIP 2007-es és 2002-es adatbázisainak szabadidő-felhasználási és internethasználati kérdéseit használtam fel.

Az egyes kérdéskörökkel kapcsolatos hipotéziseimet, és az elemzések során kapott válaszokat, következtetéseket a következő táblázatban foglaltam össze.

45.táblázat A hipotézisekkel kapcsolatos összefoglaló következtetések

Kutatási kérdés	Hipotézis	Következtetés
Milyen összefüggés van az internethasználat és a kapcsolatháló mérete, jellege között?	<i>H1. Az internethasználóknak összességében több kapcsolatuk van, mint a nem használóknak</i>	<u>Igazolt</u> : az internethasználók teljes kapcsolathálója kiterjedtebb, mint a nem használóké.
	<i>H1.1. Az internethasználóknak több barátjuk, illetve ismerősük van, mint a nem használóknak.</i>	<u>Részből igazolt</u> : az internethasználóknak több barátjuk van, de nincs több ismerősük, mint a nem használóknak. A használat gyakorisága csak a terjedés későbbi szakaszán áll összefüggésben a barátok számával.
	<i>H1.2. Az internethasználóknak több kapcsolatuk van a szűkebb környezetükön (városukon) kívül, mint a nem használóknak.</i>	<u>Igazolt</u> : az internethasználat és annak gyakorisága is pozitív összefüggésben áll a térben távolabbi kapcsolatok számával.
	<i>H1.3. Az internethasználóknak heterogénebb a kapcsolathálózata, mint a nem internetezőknak.</i>	<u>Részből igazolt</u> : a lakóhely és iskolai végzettség szerinti heterogenitás magasabb az internethasználóknál, a kor és nem szerinti viszont nem.
Az internet, mint kommunikációs eszköz milyen szerepet tölt be a kapcsolattartásban?	<i>H2. Az internethasználók összességében intenzívebb társas életet élnek, mint a nem használók</i>	<u>Részből igazolt</u> : az internethasználók gyakrabban találkoznak barátaikkal, rokonaikkal viszont ritkábban találkoznak, mint a nem használók.
	<i>H2.1. Az internethasználat pozitívan korrelál a barátokkal való találkozások gyakoriságával</i>	<u>Igazolt</u> : a barátok esetén pozitív az összefüggés a használat és a találkozások gyakorisága között
	<i>H2.2. Az emberek gyakrabban találkoznak azokkal, akikkel interneten keresztül is érintkeznek, mint azokkal, akikkel nem.</i>	<u>Igazolt</u> : egy-egy kapcsolaton belül az e-mail használat és a személyes találkozások gyakorisága pozitívan korrelál.
	<i>H2.3. A face-to-face és az elektronikus kommunikáció pozitív korrelációja még erősebb a szűkebb lakókörnyezeten belül.</i>	<u>Igazolt</u> : az egy településen élők kapcsolatain belül az e-mail használat és a személyes találkozások gyakorisága az átlagosnál valamivel erősebben korrelál.
Az internethasználat, mint időtöltés hogyan befolyásolja a társas szabadidő mennyiségét?	<i>H3. Az internethasználat összességében csökkenti a társas tevékenységekre fordított időt.</i>	<u>Cáfolt</u> : az internethasználók nem töltenek kevesebb időt családtagjaikkal, sőt barátaikkal többen vannak együtt, mint a nem használók. Minél többen internetezik valaki, annál több időt tölt a családjával és a barátaival is.
	<i>H3.1. A szabadidőben internethasználattal töltött idő negatívan korrelál a közös családi tevékenységekben való részvétellel.</i>	<u>Cáfolt</u> : az internetezés mennyisége pozitívan korrelál a családtagokkal töltött idővel. (Egyedül az online társas tevékenységeknek van némi negatív hatása.)
	<i>H3.2. A szabadidőben internethasználattal töltött idő nem befolyásolja jelentősen a barátokkal töltött időt.</i>	<u>Cáfolt</u> : az internetezés mennyisége pozitívan korrelál a barátokkal töltött idővel.

A kapott eredmények többségében megerősítették a hipotézisek első körét (H1), mely szerint az internethasználat pozitív hatással van a kapcsolatok számára és a háló diverzitására. Az eredmények összhangban vannak a főbb hazai és nemzetközi szakirodalom megállapításaival (Wang-Wellman 2010; Hampton et al. 2009; Albert et al. 2006; Hári 2010). Az internethasználókat szignifikánsan nagyobb kapcsolatháló jellemzi. A többváltozós elemzések szerint a baráti háló és a teljes kapcsolatháló mérete önmagában (kontrollváltozók hatásának kiszűrésével) is szignifikáns összefüggésben áll az internethasználattal. Az internethasználat még szorosabb összefüggést mutatott a térben távolabbi kapcsolatok számával. A rokonok számát viszont nem befolyásolja a nethasználat, és – a várakozásokkal ellentétben – az ismerősök számát sem. Bár a 2003-as szegedi adatok még nem mutattak szignifikáns összefüggést az internethasználat gyakorisága és a kapcsolatháló mérete között⁵⁷, a két évvel későbbi, országos adatokon elvégzett regresszióelemzés szerint már szignifikáns volt az összefüggés: a baráti és az összes háztartáson kívüli kapcsolatok száma pozitívan korrelált a nethasználati gyakorisággal.

Az internethasználók baráti és teljes hálójának lakóhely szerinti heterogenitása nagyobb, mint a nem használóké, amit a többváltozós elemzések is megerősítettek. Az internethasználat továbbá elősegíti az iskolai végzettség szerint heterogénebb kapcsolatháló fenntartását is, különösen a baráti kapcsolatok esetében. A kor és a nem szerinti heterogenitásra ezzel szemben úgy tűnik, nincs hatással az internethasználat.

Az internet és a többi (a kutatás idején releváns) infokommunikációs eszköz személyközi kommunikációban betöltött szerepét a Szegedi háló kommunikációs naplójában rögzített mintegy 24 ezer kontaktus elemzésével vizsgáltuk. Az eredmények azt mutatták, hogy míg a vezetékes telefont leginkább a rokonokkal való kapcsolattartásra használták az emberek, addig mobiltelefonon főleg barátokkal kommunikáltak. E-mailen inkább barátokkal és ismerősökkel, chaten

⁵⁷ Ennek az lehetett az oka, hogy az internetezés e korai fázisában a nethasználók még viszonylag homogénebb csoportot képeztek, jóval nagyobb volt a különbség a használók és nem használók között, mint a használókön belül.

pedig szinte csak ismerősökkel folyt a kommunikáció. Bár a személyes kontaktusok aránya volt a legnagyobb a kommunikációban, a súlya a távolság növekedésével fokozatosan csökkent. Minél nagyobb volt a távolság a kommunikáló felek között, annál nagyobb szerepet kaptak az írásbeli kommunikációs csatornák (e-mail, sms, chat) a kapcsolattartásban.

Az egyhetes naplóvezetés során az infokommunikációs eszközök használói több személyes kontaktusról számoltak be, mint a nem használók. A legnagyobb különbség az internethasználók és nem használók között volt (1,7-szeres), de a többi IKT-nél is körülbelül másfélszeres eltérések adódtak a használók javára. Az internethasználók szignifikánsan gyakrabban találkoznak személyesen (is) barátaikkal és ismerőseikkel, viszont jóval ritkábban látják a rokonaikat, mint a nem használók. A többváltozós regresszioelemzés alapján elmondható, hogy az internethasználók intenzívebb face-to-face kapcsolatot tartanak fenn a barátaikkal, viszont kevesebbet találkoznak a rokonaikkal, mint a nem használók. A nethasználat gyakorisága esetén ugyanezeket az összefüggéseket tapasztaljuk: minél gyakrabban internetezik valaki, annál gyakrabban találkozik barátaival és annál ritkábban rokonaival. Az ismerősökkel való találkozás gyakorisága viszont (a kontrollváltozók kiszűrése után) nem mutatott szignifikáns összefüggést az internethasználattal.

Azt, hogy az infokommunikációs eszközök helyettesítik-e a személyes találkozásokat, úgy teszteltük, hogy egy kapcsolaton belül vizsgáltuk a különböző kommunikációs csatornák használati gyakoriságát. Az adatok azt mutatták, hogy az emberek gyakrabban telefonálnak vagy SMS-eznek azokkal, akikkel személyesen is gyakorta találkoznak. Minél gyakoribb a személyes kontaktus, annál intenzívebb a telefonos (különösen a mobiltelefonos). Az e-mail használat gyakorisága is mutatott némi pozitív összefüggést a személyes kontaktusok gyakoriságával, ám az összes kapcsolatot tekintve az alacsony használati arány miatt csak árnyalatnyi emelkedést láttunk a találkozások gyakoriságának növekedésével. Még azoknál a kapcsolatoknál is, ahol minden kommunikációs csatornát alkalmaztak, azt találtuk, hogy a személyes kontaktus gyakoriságának csökkenésével visszaesett az egyéb kommunikációs csatornák használati intenzitása. Vagyis ahol lenne rá mód, jobbra ott sem használják ki az IKT

eszközöket, ha a kapcsolat távoli vagy nem elég erős az intenzívebb együttlétekhez. Az e-mailnél bizonyos szempontból kivételes volt ebből a szempontból: akik ritkábban találkoztak, mint havonta, azoknál gyakoribb volt az e-mail váltás, mint a havonta vagy néhány hetente találkozóknál. Ebben az esetben az e-mail megelőzte a telefonos csatornákat is a használati intenzitásban. Itt tehát felmerül a lehetősége a helyettesítésnek: ha nincs mód személyes kontaktusra, az e-mail (vagy egyéb online kommunikációs forma) lehet a legalkalmasabb eszköz a kapcsolattartására.

A korrelációelemzés is azt mutatta, hogy egy-egy kapcsolaton belül az összes kommunikációs csatorna használati gyakorisága között pozitív az összefüggés, vagyis az intenzívebb személyes kapcsolattartás együtt jár a gyakoribb telefon és e-mail használattal. A személyes kontaktusok gyakorisága leginkább a mobil hívásokkal korrelált. Ennél valamivel gyengébb, de szignifikáns volt az összefüggés a vezetékes telefon és az e-mail esetében. Az e-mailezés erősebben korrelált a mobiltelefonálással, mint a face-to-face kommunikációval.

Még erősebb volt a kapcsolat a személyes találkozás és az infokommunikációs eszközhasználat gyakorisága között a közelebb – egy városban – élők esetén. A vezetékes telefontól egyértelműnek látszik a helyzet: városban belül minél gyakrabban találkozunk, annál gyakoribbak a telefonhívások is. A távolabb élő ismerősök esetén viszont az összefüggés negatív vagy semleges, ami azt jelenti, hogy itt akár helyettesítő funkcióról is beszélhetünk. Azaz akivel ritkán tudunk találkozni, azzal gyakrabban beszélgetünk vezetékes telefonon. A mobiltelefon esetén a pozitív összefüggés a távolabb élőkre vonatkozóan is megmarad, bár csökken az ereje. Az SMS viszont a távolság növekedésével egyre jobban korrelál a személyes találkozások gyakoriságával. Ez azt jelenti, hogy SMS-ezni főleg azokkal a távol élő ismerősökkel szoktunk, akikkel viszonylag gyakran találkozunk is. Az SMS tehát nem helyettesíti a face-to-face interakciókat, inkább kiegészítő szerepet játszik azok fenntartásában. Az e-mailezés gyakorisága legerősebben a külföldön élő ismerősök esetén korrelál a személyes találkozásokkal, legkevésbé a belföldi (de nem településen belüli) kapcsolatok esetén. Ez az összefüggés arra mutat rá, hogy ez az eszköz a nagyon távol élők

esetén is inkább ott jellemző, ahol a lehetőségekhez képest intenzív a személyes kapcsolat.

Ezek az eredmények nagyrészt igazolják a hipotéziseink második körét (H2), mely szerint az infokommunikációs eszközök inkább a személyes interakciók kiegészítésére, mint helyettesítésére szolgálnak, és egybecsengenek a leginkább Wellman nevéhez kötődő irányzat megállapításaival (Hampton 2001; Wellman et al. 2002; Katz–Rice 2002; Chen et al. 2002). Az IKT használat azonban leginkább a baráti kapcsolatok esetében mutatott pozitív összefüggést a face-to-face interakciókkal, a rokoni kapcsolatoknál viszont negatív korrelációt tapasztaltunk. Ez abból eredhetett, hogy a vizsgálat idején még kevésbé volt jellemző a rokonokkal való online kapcsolattartás, így az internet ezen a területen nem tudta kifejteni azt a kedvező hatását, amit a kor szerint homogénebb baráti viszonyokban igen. A nem internetezők viszont, akiknek mint láttuk, kevesebb kapcsolatuk van összességében, talán több figyelmet tudnak szentelni a rokoni kapcsolatok fenntartásának, mint a jóval nagyobb hálóval rendelkező internetezők. Ez a jelenség emlékeztet az amerikai internetezők szomszédsági viszonyaiban tapasztalt kapcsolatgyengülésre (Katz-Rice 2002; Cole 2000, Hampton et al. 2009). Az ember ideje, figyelme, kapcsolati kapacitása véges. Az internet lehetőséget teremt a kapcsolatok bővítésére, de nem tudunk végtelen számú kapcsolatot ápolni, bizonyos határon túl egy szelekciós mechanizmus lép érvénybe. A netezőknek talán több lehetőségük van arra, hogy válogassanak, kivel ápolják a kapcsolatot jobban, kivel kevésbé. És úgy látszik, ez a szelekció inkább a választott (baráti) kapcsolatoknak kedvez.

A harmadik kérdéskör az internethasználat, mint időtöltés társas kapcsolatokra vonatkozó hatásaival foglalkozott (H3). A funkcionális ekvivalencia elve alapján azt feltételeztem, hogy az internethasználat összességében csökkenti a társas szabadidő mennyiségét, ezen belül is inkább az otthoni, családdal együtt töltött időt. Az eredmények nem támasztották alá ezeket a hipotéziseket. A barátokkal töltött idő több mint kétszer annyi volt az internetezőknél, mint a nem internetezőknél, a családdal töltött idő pedig mintegy 20 százalékkal magasabb. A

korrelációelemzés is azt mutatta, hogy minél többet internetezik valaki, annál többet van együtt a családjával és a barátaival, és annál kevesebbet tévéznek és rádióznak. Jóval erősebb összefüggést kaptunk itt is a barátokkal, mint a családtagokkal töltött idő esetén, és különösen a fiatalkorúaknál. A többváltozós regresszió elemzések során a kontrollváltozók bevonásával az internethasználat már csak a barátokkal való együttlét esetén mutatott pozitív szignifikáns összefüggést, a családi együttlétek esetén nem. Az internethasználat mennyiségét tekintve viszont mindkét kapcsolattípus esetén szignifikáns maradt az összefüggés: eszerint minél többet internetezik valaki, annál több időt tölt a családjával és a barátaival is, függetlenül a korától, nemétől, iskolai végzettségétől, aktivitásától, lakóhelyétől, háztartásnagyságától és anyagi helyzetétől. Az internetezők saját percepciói némiképp ellentmondanak az általuk becsült időfelhasználás alapján végzett korrelációs és regressziós elemzések eredményeinek, amelyek a nethasználat pozitív hatásait mutatták. Elképzelhető, hogy a jelenlegi használók eleve aktívabb társas életet éltek, ami még ha mérséklődött is valamelyest az internethasználat hatására, összességében így is több időt töltenek társaságban, mint a nem internetezők.

A 2002-es és 2007-es WIP adatokat összevetve azt láthattuk, hogy csökkent a barátokkal töltött idő, miközben nőtt az internetezés intenzitása. Az eredmények ugyanakkor nem támasztották alá, hogy a baráti együttlétek idejének csökkenését az internethasználat fokozódása okozta volna. A társas szabadidő csökkenése általános tendencia volt nemcsak az internetezőknél, hanem a nem internetezők körében is, sőt náluk még erőteljesebb mértékben, és a negatív tendencia kiterjedt nemcsak a baráti, hanem a családi kapcsolatokra is.

Az új infokommunikációs technológiáknak tehát úgy tűnik, több a pozitív hozadéka a társas kapcsolatokra, mint a negatív. Nem hogy csökkentenék az offline térben zajló szociabilitást, de használatukkal együtt jár a nagyobb és sokszínűbb kapcsolatháló, a többféle csatornán zajló intenzívebb kommunikáció és még a társas aktivitással töltött több idő is. Mindez azonban jellemzően a választott, baráti kapcsolatokra igaz. A családtagokkal gyakorlatilag ugyanannyi időt töltünk, mint korábban, a rokonokkal viszont a nethasználat erősödésével inkább ritkulnak a kontaktusok. Az internet és a mobiltelefon révén egyre

nagyobb távolságokba nyúló kapcsolatokat növesztetünk, behálózva vele akár kontinenseket, miközben talán azt sem tudjuk, ki lakik a szomszédunkban. De vajon meddig folytatódik ez a tendencia? Eljutunk-e a Wellman által vizionált hálózati individualizmusig, amikor már semmi nem köt minket térbeli helyekhez, amikor megszűnik a lokalitás jelentősége? A most felnövekvő generáció már beleszületik a digitális kultúrába, természetes neki, hogy a netes keresőben minden infót megtalál, online rendeli a pizzát, zenét tölt le, közösségi oldalakon éli a társas életét. Mindezzel egy időben a valós térben lóg barátaival, megosztja a mobillal készített közös fotót, és üzenetet küld az anyukájának, hogy késni fog. Milyen lesz az ő kapcsolathálójuk, ha felnőnek? Hány rokonukat tudják majd megnevezni? Mit jelent majd számukra a barátság, a párkapcsolat? Az internet hatását igazán rajtuk tudjuk majd lemérni.

9. FÜGGELÉK

F1.táblázat Az önkitöltős kommunikációs napló (Szegedi háló).

1. nap: hónap nap

A KÉRDŐÍV SORSZÁMA!

	MILYEN MÓDON?	HÁNY FŐVEL?	KI Ö?	MILYEN KÖZEL ÁLL ÖNHÖZ?	Ö HOL ÉL?	KI KEZDE-MÉNYEZETT?	BESZÉLGETÉS FONTOSSÁGA	MENNYI IDEIG TARTOTT?	HOL?
	1 – személyes 2 – vez. telefon 3 – mobiltelefon 4 – hagy. levél 5 – SMS 6 – e-mail 7 – chat	1 – egy 2 – több	1 – rokon 2 – barát 3 – ismerős	Kérem tegyen egy X jelet! ☐ nagyon közel ☐ nagyon távol	1 - velem egy háztartásban 2 - szomszédságban 3 - egy településen 4 - egy megyében 5 - Magyarországon 6 - szomszédos országban 7 - más országban	1 - én 2 - más	Kérem tegyen egy X jelet! ☐ egyáltalán nem fontos ☐ nagyon fontos	Kérem tegyen egy X jelet! ☐ nagyon röviden ☐ nagyon hosszan	1 - lakásomban 2 - más lakásában 3 - munkahelyen, iskolában 4 - utcán 5 - más nyilvános helyen
1.	1 2 3 4 5 6 7	1 2	1 2 3	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	1 2 3 4 5 6 7	1 2	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	1 2 3 4 5
2.	1 2 3 4 5 6 7	1 2	1 2 3	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	1 2 3 4 5 6 7	1 2	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	1 2 3 4 5
3.	1 2 3 4 5 6 7	1 2	1 2 3	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	1 2 3 4 5 6 7	1 2	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	1 2 3 4 5
4.	1 2 3 4 5 6 7	1 2	1 2 3	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	1 2 3 4 5 6 7	1 2	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	1 2 3 4 5
5.	1 2 3 4 5 6 7	1 2	1 2 3	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	1 2 3 4 5 6 7	1 2	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	1 2 3 4 5
6.	1 2 3 4 5 6 7	1 2	1 2 3	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	1 2 3 4 5 6 7	1 2	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	1 2 3 4 5
7.	1 2 3 4 5 6 7	1 2	1 2 3	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	1 2 3 4 5 6 7	1 2	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐ ☐ ☐	1 2 3 4 5

Ma összesen hány alkalommal vett részt személyes beszélgetésben: db	hányszor beszélt vezetékes telefonon: db	hányszor mobiltelefonon: db
hány SMS-t küldött, ill. kapott: db	és hány levelet, képeslapot, táviratot küldött, ill. kapott: db	hány e-mailt küldött, ill. kapott: db
Ma összesen hány emberrel beszélt: személyesen: fő	vezetékes telefonon: fő	mobiltelefonon: fő
hány emberrel SMS-ezett: fő	hány emberrel levelezett (hagyományos levéllel): fő	hány emberrel e-mail-ezett: fő
Kérem tegyen X-et, ha igen!		
Nézett-e ma: ? TV2-t vagy RTL Klubot	? m1-et, m2-t vagy Duna TV-t	? hírműsort
Hallgatott-e ma: ? zenei rádiót	? más rádióadót	? Internetezett-e ma
Olvasott-e ma: ? napilapot	? gazdasági lapot	? más szaklapot
Vásárolt-e ma: ? könyvet	? zenei CD-t, kazettát	? videokazettát
Volt-e ma: ? moziban	? színházban, operában, komolyzenei koncerten	? szórakozóhelyen
? templomban, gyülekezetben	? bevásárlóközpontban (Szeged Plaza, Cora, Tesco stb.)	? piacon (akár élelmiszer, akár ruházati vagy apróciák)

Megjegyzés: A táblázat eredetileg több sorból állt, csak a szemléltetés miatt tömörítettük.

F2.táblázat A különböző típusú kapcsolatok jellemzői – demográfia(Szegedi háló).

		Rokon		Barát		Ismerős		Összesen	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Az alter lakóhelye	Szomszédságban	193	11%	258	16%	294	23%	744	16%
	Szegeden	754	41%	961	59%	715	56%	2430	51%
	Dél-Alföldön	415	23%	183	11%	125	10%	723	15%
	Máshol az országban	382	21%	192	12%	126	10%	700	15%
	Szomszédos országban	34	2%	11	1%	7	1%	52	1%
	Máshol külföldön	37	2%	26	2%	10	1%	73	2%
	NT/NV	23	1%	1	0%	0	0%	24	1%
Hol ismerkedtek meg	Szomszédja			205	13%	270	21%	475	16%
	Általános iskolában			159	22%	282	27%	441	24%
	Középiskolában			261	20%	147	12%	406	17%
	Főiskola, egyetem			160	11%	146	16%	307	13%
	Mostani munkahely			143	10%	16	4%	160	8%
	Korábbi munkahely			181	14%	73	11%	254	12%
	Volt partnere			11	1%	158	22%	169	11%
	Utazás során			24	2%	16	5%	40	4%
	Közös sporttevékenység			40	4%	82	40%	122	20%
	Közös hobbi			97	14%	72	10%	170	12%
	Szórakozóhely			157	38%	3	2%	161	22%
	Egyházi összejövetel			25	4%	79	28%	104	15%
	Politika, közéleti tev.			5	0%	0	0%	5	0%
	Egyéb helyen			244	43%	0	0%	244	24%
	NT/NV			4	4%	2	3%	6	3%
Az alter kora	Jóval fiatalabb			305	19%	283	22%	588	20%
	Jóval idősebb			178	11%	283	22%	461	16%
	Körülbelül egykorúak			1146	70%	710	56%	1856	64%
Rokonsági fok	Testvér	403	22%						
	Szülő	312	17%						
	Gyerek	210	11%						
	Unokatestvér	164	9%						
	Nagyszülő	144	8%						
	Nagybácsi, nagynéni	112	6%						
	Sógor, sógornő	104	6%						
	Unoka	80	4%						
	Unokaöcs, unokahúg	75	4%						
	Após, anyós	71	4%						
	Keresztapa, keresztanya	49	3%						
	Vej, meny	23	1%						
	Házastárs	4	0%						
	Élettárs	4	0%						
	Nász	4	0%						
	Egyéb vérszerinti	19	1%						
	Egyéb nem vérszerinti	16	1%						
	Egyéb	47	3%						

F3.táblázat A különböző típusú kapcsolatok jellemzői – kapcsolattartás (Szegedi háló).

		Rokon		Barát		Ismerős		Összesen	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Személyes kapcsolattartás gyakorisága	Naponta	171	9%	451	28%	336	26%	959	20%
	Néhány naponta	226	12%	265	16%	194	15%	684	14%
	Hetente	373	20%	342	21%	186	15%	900	19%
	Néhány hetente	253	14%	193	12%	154	12%	601	13%
	Havonta	326	18%	176	11%	200	16%	701	15%
	Évente néhányszor	394	22%	155	10%	153	12%	702	15%
	Ritkábban	85	5%	44	3%	48	4%	177	4%
	Soha	6	0%	3	0%	5	0%	14	0%
	NT/NV	5	0%	0	0%	0	0%	5	0%
Hol találkoznak	Az Ön lakásában	1178	65%	991	61%	534	42%	2703	57%
	Barátja lakásában	1345	74%	1041	64%	546	43%	2931	62%
	Munkahelyen, iskolában	43	2%	499	31%	396	31%	938	20%
	Szórakozóhelyen	42	2%	796	49%	379	30%	1216	26%
	Más nyilvános helyen	33	2%	454	28%	169	13%	656	14%
	Szabad ég alatt	45	3%	686	42%	399	31%	1131	24%
	Egyéb helyen	30	2%	216	13%	201	16%	447	10%
Találkozást ki szokta kezdeményezni	Általában Ön	367	20%	112	7%	132	10%	612	13%
	A barátja	244	13%	82	5%	118	9%	443	9%
	Körülbelül egyformán	1217	67%	1431	88%	1012	80%	3660	78%
	NT/NV	0	0%	0	0%	3	0%	3	0%
Telefonos kapcsolattartás gyakorisága	Naponta	232	13%	187	12%	37	3%	455	10%
	Néhány naponta	322	18%	317	20%	77	6%	716	15%
	Hetente	430	23%	419	26%	182	14%	1031	22%
	Néhány hetente	218	12%	212	13%	146	12%	576	12%
	Havonta	233	13%	179	11%	178	14%	591	13%
	Évente néhányszor	116	6%	77	5%	128	10%	321	7%
	Ritkábban	138	8%	111	7%	190	15%	439	9%
	Soha	140	8%	127	8%	335	26%	601	13%
	NT/NV	5	0%	0	0%	0	0%	5	0%
Ki szokott hívni	Általában Ön	265	16%	161	11%	155	17%	581	14%
	A barátja	226	13%	153	10%	142	15%	521	13%
	Körülbelül egyformán	1200	71%	1187	79%	638	68%	3025	73%
Milyen telefont használ	Vezetékes telefont	711	42%	365	24%	253	27%	1330	32%
	Inkább vezetékest	89	5%	81	5%	47	5%	217	5%
	Körülbelül egyformán	335	20%	292	20%	137	15%	764	19%
	Inkább mobilt	142	8%	171	11%	86	9%	399	10%
	Csak mobilt	413	24%	590	39%	414	44%	1417	34%
Írásbeli kapcsolattartás gyakorisága	Naponta	12	1%	82	5%	13	1%	107	2%
	Néhány naponta	39	2%	171	11%	31	3%	241	5%
	Hetente	62	3%	219	14%	97	8%	377	8%
	Néhány hetente	55	3%	106	7%	72	6%	232	5%
	Havonta	67	4%	92	6%	46	4%	204	4%
	Évente néhányszor	191	10%	77	5%	52	4%	319	7%
	Ritkábban	199	11%	98	6%	77	6%	374	8%
	Soha	1197	66%	777	48%	866	69%	2841	60%
	NT/NV	4	0%	0	0%	0	0%	4	0%
Írásbeli kapcsolattartás módja	Levélben	280	47%	66	8%	31	8%	377	21%
	E-mailen	23	4%	58	7%	23	6%	104	6%
	Levélben+e-mailen	4	1%	3	0%	0	0%	7	0%
	SMS-ben	223	37%	594	72%	295	77%	1112	62%
	Levélben+SMS-en	45	8%	22	3%	2	1%	69	4%
	E-mailen+SMS-ben	17	3%	72	9%	31	8%	121	7%
	Levél+e-mail+SMS	6	1%	13	2%	1	0%	20	1%

F4.táblázat A kapcsolatháló méretének összefüggései az IKT használattal és az egyén különböző szocio-demográfiai, gazdasági jellemzőivel – a lineáris regresszióelemzés eredményei (Országos háló)

Rokonok száma	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	1,24	0,32	0,00	3,86	0,00
Használ internetet	0,03	0,09	0,01	0,32	0,75
Használ mobiltelefont	-0,19	0,14	-0,03	-1,32	0,19
Használ vezetékes telefont	0,42	0,08	0,13	5,22	0,00
Kérdezett neme	0,11	0,08	0,03	1,41	0,16
Kérdezett kora	0,02	0,00	0,13	4,70	0,00
Elvégzett osztályok száma	0,02	0,02	0,03	1,17	0,24
Vagyontárgyakkal való ellátottság	-0,01	0,01	-0,02	-0,73	0,47
Háztartás anyagi helyzete	0,05	0,03	0,05	2,06	0,04
Település lakónépessége	0,00	0,00	-0,02	-0,69	0,49
$r^2 =$	0,057				
Barátok száma	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	2,41	0,33	0,00	7,33	0,00
Használ internetet	0,39	0,09	0,12	4,46	0,00
Használ mobiltelefont	-0,02	0,15	0,00	-0,16	0,87
Használ vezetékes telefont	0,51	0,08	0,15	6,14	0,00
Kérdezett neme	-0,06	0,08	-0,02	-0,77	0,44
Kérdezett kora	-0,01	0,00	-0,11	-3,87	0,00
Elvégzett osztályok száma	-0,02	0,02	-0,04	-1,21	0,23
Vagyontárgyakkal való ellátottság	0,01	0,01	0,02	0,62	0,53
Háztartás anyagi helyzete	0,00	0,03	0,00	0,07	0,94
Település lakónépessége	0,00	0,00	0,01	0,35	0,73
$r^2 =$	0,048				
Összes kapcsolat	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	3,65	0,54	0,00	6,80	0,00
Használ internetet	0,42	0,14	0,08	2,92	0,00
Használ mobiltelefont	-0,21	0,24	-0,02	-0,89	0,38
Használ vezetékes telefont	0,93	0,14	0,17	6,88	0,00
Kérdezett neme	0,05	0,13	0,01	0,37	0,71
Kérdezett kora	0,00	0,01	0,01	0,44	0,66
Elvégzett osztályok száma	0,00	0,03	0,00	-0,04	0,97
Vagyontárgyakkal való ellátottság	0,00	0,02	0,00	-0,05	0,96
Háztartás anyagi helyzete	0,06	0,04	0,03	1,28	0,20
Település lakónépessége	0,00	0,00	0,00	-0,20	0,84
$r^2 =$	0,044				

F5.táblázat A kapcsolatháló méretének összefüggései az IKT használat gyakoriságával – a korrelációelemzés eredményei (Országos háló)

		Internetezés gyakorisága	Mobiltelefon használat gyakorisága	Vezetékes telefonhasználat gyakorisága
Rokonok száma	Pearson eh.	,077**	,069**	,189**
	Sig.	,001	,004	,000
	N	1718	1735	1738
Barátok száma	Pearson eh.	,125**	,248**	,166**
	Sig.	,000	,000	,000
	N	1718	1735	1738
Összes kapcsolat	Pearson eh.	,123**	,193**	,216**
	Sig.	,000	,000	,000
	N	1718	1735	1738

*p<0,05; **p<0,01

F6.táblázat A kapcsolatháló méretének összefüggései az IKT használat gyakoriságával és az egyén különböző szocio-demográfiai, gazdasági jellemzőivel – a lineáris regresszióelemzés eredményei (Országos háló)

Rokonok száma	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	1,07	0,22	0,00	4,81	0,00
Használ internetet	0,00	0,00	0,03	0,94	0,35
Használ mobiltelefont	0,01	0,00	0,05	2,06	0,04
Használ vezetékes telefont	0,03	0,01	0,13	5,28	0,00
Kérdezett neme	0,11	0,08	0,03	1,44	0,15
Kérdezett kora	0,02	0,00	0,13	4,73	0,00
Elvégzett osztályok száma	0,01	0,02	0,02	0,66	0,51
Vagyontárgyakkal való ellátottság	-0,01	0,01	-0,03	-1,11	0,27
Háztartás anyagi helyzete	0,05	0,03	0,05	1,73	0,08
Település lakónépessége	0,00	0,00	-0,03	-1,38	0,17
$r^2=$	0,062				
Barátok száma	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	2,89	0,22	0,00	13,02	0,00
Használ internetet	0,01	0,00	0,08	2,99	0,00
Használ mobiltelefont	0,03	0,00	0,21	8,70	0,00
Használ vezetékes telefont	0,04	0,01	0,17	6,68	0,00
Kérdezett neme	-0,06	0,08	-0,02	-0,73	0,46
Kérdezett kora	-0,01	0,00	-0,10	-3,50	0,00
Elvégzett osztályok száma	-0,03	0,02	-0,05	-1,81	0,07
Vagyontárgyakkal való ellátottság	0,00	0,01	0,00	-0,01	0,99
Háztartás anyagi helyzete	-0,01	0,03	-0,01	-0,55	0,58
Település lakónépessége	0,00	0,00	-0,02	-0,85	0,40
$r^2=$	0,099				
Összes háztartáson kívüli kapcsolat	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	3,96	0,37	0,00	10,83	0,00
Használ internetet	0,01	0,01	0,06	2,38	0,02
Használ mobiltelefont	0,03	0,00	0,16	6,51	0,00
Használ vezetékes telefont	0,07	0,01	0,18	7,25	0,00
Kérdezett neme	0,05	0,13	0,01	0,43	0,67
Kérdezett kora	0,00	0,01	0,02	0,74	0,46
Elvégzett osztályok száma	-0,02	0,03	-0,02	-0,69	0,49
Vagyontárgyakkal való ellátottság	-0,01	0,02	-0,02	-0,67	0,50
Háztartás anyagi helyzete	0,03	0,04	0,02	0,72	0,47
Település lakónépessége	0,00	0,00	-0,03	-1,35	0,18
$r^2=$	0,078				

F7.táblázat A személyes kontaktusok gyakoriságának összefüggései az IKT használattal és az egyén különböző szocio-demográfiai, gazdasági jellemzőivel – a lineáris regresszióelemzés eredményei (Országos háló)

Rokonnal személyesen	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	11,96	2,67	0,00	4,48	0,00
Használ internetet	-0,05	0,71	0,00	-0,07	0,95
Használ mobiltelefont	-3,92	1,18	-0,08	-3,31	0,00
Használ vezetékes telefont	0,57	0,68	0,02	0,84	0,40
Kérdezett neme	0,45	0,65	0,02	0,70	0,48
Kérdezett kora	0,09	0,03	0,10	3,34	0,00
Elvégzett osztályok száma	-0,31	0,14	-0,07	-2,18	0,03
Vagyontárgyakkal való ellátottság	0,18	0,11	0,04	1,57	0,12
Háztartás anyagi helyzete	0,21	0,22	0,03	0,95	0,34
Település lakónépessége	0,00	0,00	-0,06	-2,43	0,02
$r^2=$	0,021				
Baráttal személyesen	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	18,84	4,43	0,00	4,25	0,00
Használ internetet	2,53	1,18	0,06	2,14	0,03
Használ mobiltelefont	1,27	1,96	0,02	0,65	0,52
Használ vezetékes telefont	0,43	1,12	0,01	0,39	0,70
Kérdezett neme	0,01	1,07	0,00	0,01	0,99
Kérdezett kora	-0,14	0,05	-0,08	-2,93	0,00
Elvégzett osztályok száma	-1,00	0,23	-0,13	-4,27	0,00
Vagyontárgyakkal való ellátottság	0,07	0,19	0,01	0,35	0,72
Háztartás anyagi helyzete	0,01	0,37	0,00	0,03	0,98
Település lakónépessége	0,00	0,00	-0,02	-0,66	0,51
$r^2=$	0,033				
Összes személyes kontaktus	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	58,03	11,76	0,00	4,93	0,00
Használ internetet	0,36	3,13	0,00	0,11	0,91
Használ mobiltelefont	-8,88	5,21	-0,04	-1,70	0,09
Használ vezetékes telefont	-0,15	2,97	0,00	-0,05	0,96
Kérdezett neme	4,22	2,84	0,04	1,49	0,14
Kérdezett kora	-0,20	0,12	-0,05	-1,65	0,10
Elvégzett osztályok száma	-1,23	0,62	-0,06	-1,97	0,05
Vagyontárgyakkal való ellátottság	2,35	0,50	0,13	4,73	0,00
Háztartás anyagi helyzete	-1,74	0,97	-0,05	-1,79	0,07
Település lakónépessége	0,00	0,00	-0,05	-1,80	0,07
$r^2=$	0,025				

F8.táblázat A személyes kontaktusok gyakoriságának összefüggései az IKT használat gyakoriságával és az egyén különböző szocio-demográfiai, gazdasági jellemzőivel – a lineáris regresszióelemzés eredményei (Országos háló)

Rokonnal személyesen	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	6,02	1,81	0,00	3,32	0,00
Internethasználat gyakorisága	-0,04	0,03	-0,04	-1,55	0,12
Mobilhasználat gyakorisága	0,15	0,02	0,15	6,03	0,00
Vezetékes telefonhasználat gyakorisága	0,21	0,05	0,12	4,70	0,00
Kérdezett neme	0,16	0,64	0,01	0,26	0,80
Kérdezett kora	0,09	0,03	0,09	3,25	0,00
Elvégzett osztályok száma	-0,40	0,14	-0,09	-2,89	0,00
Vagyontárgyakkal való ellátottság	0,03	0,11	0,01	0,23	0,82
Háztartás anyagi helyzete	0,08	0,22	0,01	0,37	0,71
Település lakónépessége	0,00	0,00	-0,08	-3,31	0,00
$r^2=$	0,051				
Baráttal személyesen	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	24,00	3,02	0,00	7,93	0,00
Internethasználat gyakorisága	-0,02	0,05	-0,01	-0,45	0,65
Mobilhasználat gyakorisága	0,20	0,04	0,12	4,95	0,00
Vezetékes telefonhasználat gyakorisága	0,25	0,08	0,09	3,34	0,00
Kérdezett neme	-0,35	1,06	-0,01	-0,33	0,74
Kérdezett kora	-0,15	0,05	-0,09	-3,30	0,00
Elvégzett osztályok száma	-0,97	0,23	-0,12	-4,13	0,00
Vagyontárgyakkal való ellátottság	0,02	0,18	0,00	0,14	0,89
Háztartás anyagi helyzete	-0,11	0,36	-0,01	-0,30	0,77
Település lakónépessége	0,00	0,00	-0,03	-1,15	0,25
$r^2=$	0,052				
Összes személyes kontaktus	B	Std. hiba	Beta	t	Sig.
(Constant)	45,90	7,99	0,00	5,75	0,00
Internethasználat gyakorisága	-0,21	0,13	-0,04	-1,63	0,10
Mobilhasználat gyakorisága	0,60	0,11	0,14	5,63	0,00
Vezetékes telefonhasználat gyakorisága	0,82	0,20	0,11	4,09	0,00
Kérdezett neme	2,85	2,80	0,02	1,02	0,31
Kérdezett kora	-0,24	0,12	-0,06	-1,95	0,05
Elvégzett osztályok száma	-1,46	0,62	-0,07	-2,37	0,02
Vagyontárgyakkal való ellátottság	1,84	0,48	0,10	3,80	0,00
Háztartás anyagi helyzete	-2,23	0,96	-0,06	-2,33	0,02
Település lakónépessége	0,00	0,00	-0,06	-2,56	0,01
$r^2=$	0,054				

F9.táblázat Az egyes online tevékenységeket végzők aránya, és a használat gyakorisága ötfokozatú skálán (WIP 2007)

	Használók aránya (%)	Használat gyakorisága (1-5)	
		Átlag	Szórás
E-mailek olvasására	91%	3,50	1,434
Hírek keresésére	88%	2,80	1,491
Böngészésre, szörfölésre	88%	3,15	1,538
Tények, adatok keresésére, ellenőrzésére	86%	2,33	1,409
Információ szerzésre egy termékről	82%	2,06	1,347
Utazással kapcsolatos információk keresésére	77%	1,44	1,163
Egy szó meghatározásának megkeresésére	75%	1,77	1,428
Csatolmányok küldésére	69%	2,13	1,733
Egészségügyi információk keresésére	65%	1,32	1,256
Zeneletöltésre, zenehallgatásra	64%	1,75	1,593
Viccek, karikatúrák, más humoros tartalmak keresésére	61%	1,41	1,395
Csetelésre azonnali üzenetküldővel	55%	1,70	1,84
Játékra, játszásra	54%	1,38	1,557
Filmek letöltésére, nézésére	44%	1,00	1,339
Munkakeresésre, álláshirdetések böngészésére	43%	0,85	1,223
Hely/szobafoglalásra utazáshoz	36%	0,44	0,657
Iskolai feladatokkal kapcsolatos információszerzésre	33%	1,00	1,547
Online rádióhallgatásra	28%	0,71	1,307
Telefonhívások fogadására és kezdeményezésére	28%	0,75	1,392
Cset-szobában való részvételre	28%	0,61	1,166
Blog-olvasásra	25%	0,53	1,065
Szexuális tartalmú oldalak böngészésére	23%	0,41	0,869
Bank online szolgáltatásainak igénybe vételére	18%	0,42	1,007
Távoktatásban való részvételre, munkahelyi továbbképzéssel kapcsolatos tanulásra	11%	0,24	0,804
Számlák kifizetésére	10%	0,22	0,713
Vallási vagy egyházi oldalak böngészésére	9%	0,13	0,503
Blog-írásra	8%	0,19	0,709
Fogadásra, szerencsejátékra, sorsolós játékokban való részvételre	6%	0,12	0,55
Részvény-, kötvény-, tőkebefektetésre	2%	0,03	0,242

F10.táblázat Az egyes online tevékenységek alkalmazásának gyakorisága az internethasználat tartalmi tipológiája szerint– átlag ötfokozatú skálán (WIP 2007)

	Alkalmi internetező	Informálódó	Kommunikáló	Extenzív felhasználó
E-mailek olvasására	2,42	3,75	4,24	4,59
Csetelésre azonnali üzenetküldővel	0,40	1,07	3,44	3,38
Cset-szobában való részvételre	0,07	0,30	1,46	1,27
Csatolmányok küldésére	0,80	2,20	3,20	3,68
Telefonhívások fogadására és kezdeményezésére	0,11	0,24	1,59	2,25
Blog-írásra	0,01	0,03	0,50	0,53
Hírek keresésére	1,91	3,19	2,75	3,98
Utazással kapcsolatos információk keresésére	0,86	1,64	1,47	2,35
Munkakeresésre, álláshirdetések böngészésére	0,63	0,88	0,88	1,15
Blog-olvasásra	0,15	0,43	0,77	1,19
Viccek, karikatúrák, más humoros tartalmak keresésére	0,69	1,49	1,40	2,24
Egészségügyi információk keresésére	0,82	1,57	1,17	2,10
Játékra, játszásra	0,67	1,33	1,40	2,40
Zeneletöltésre, zenehallgatásra	0,62	1,82	1,86	3,21
Filmek letöltésére, nézésére	0,29	0,90	1,06	2,18
Vallási vagy egyházi oldalak böngészésére	0,08	0,15	0,16	0,20
Online rádióhallgatásra	0,05	0,67	0,53	2,16
Fogadásra, szerencsejátékra, sorsolós játékokban való részvételre	0,02	0,10	0,12	0,40
Böngészésre, szörfölésre	1,99	3,44	3,37	4,41
Szexuális tartalmú oldalak böngészésére	0,13	0,35	0,39	0,94
Információ szerzésre egy termékről	1,21	2,37	2,03	3,25
Hely/szobafoglalásra utazáshoz	0,21	0,56	0,47	0,79
Számlák kifizetésére	0,06	0,28	0,23	0,51
Bank online szolgáltatásainak igénybe vételére	0,10	0,50	0,28	1,19
Részvény-, kötvény-, tőkebefektetésre	0,00	0,03	0,02	0,12
Egy szó meghatározásának megkeresésére	0,83	2,05	1,63	3,20
Tények, adatok keresésére, ellenőrzésére	1,42	2,68	2,17	3,65
Iskolai feladatokkal kapcsolatos információszerzésre	0,47	0,82	1,37	1,65
Távoktatásban való részvételre, munkahelyi továbbképzéssel kapcsolatos tanulásra	0,12	0,25	0,31	0,44

IRODALOMJEGYZÉK

- Agresti, A. – Agresti, B.F. [1977]: Statistical analysis of qualitative variation. In: Schuessler, K.F. (szerk.): Sociological Methodology 1978. Jossey-Bass, San Francisco, p. 204–237.
- Albert F. – Dávid B. [2003]: Az emberi kapcsolatok alakulása Magyarországon a XX. század utolsó évtizedében. TÁRKI. Budapest. 13. p. (TPUBL-A592) <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a592.pdf>
- Albert F. – Dávid B. [2007]: Embert barátjáról. A barátság szociológiája. Századvég. Budapest.
- Albert F. – Dávid B. – Molnár Sz. [2006]: Az internet-használat és a társadalmi tőke időbeni alakulása Magyarországon – Egy longitudinális vizsgálat eredményei. Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 3., TÁRKI.
- Angelusz R. – Fábíán Z. – Tardos R. [2004]: Digitális egyenlőtlenségek és az infokommunikációs eszközhasználat válfajai: In: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2004. Budapest: TÁRKI, p. 309–331.
- Angelusz R. – Tardos R. [1991]: Társadalmak rejtett hálózata. Budapest: MKI.
- Angelusz R. – Tardos R. [2004]: Túl az egyötödön – a tudás vagy élménytársadalom felé? Jel-Kép, 2004/2, p. 3-33.
- Angelusz R. – Tardos R. [2005]: Internet és egyenlőtlenség. Jel-Kép 11.(2), p. 3-24.
- Bargh, J.A. – McKenna, K.Y.A. [2004]: The Internet and Social Life. Annual Review of Psychology, Vol. 55, p. 573–590.
- Bell, D. [1979]: The Social Framework of the Information Society. In M. L. Dertouzos – Joel Moses (ed.): The Computer Age: A Twenty-Year View. Cambridge, MA, MIT Press, p. 163-211.
- Blumler, J.G. – Katz, E. [1974]: The uses of mass communications: Current perspectives on gratifications research. Beverly Hills, CA: Sage.

- Bodó B. –Lakatos Z. [2010]: A filmek online feketepiacja és a moziforgalmazás 1. rész: A tranzakciósintű elemzés lehetőségei. Szociológiai Szemle, 20 (3), p. 34-75.
- Bogart, L. [1956]: The Age of Television: A Study of Viewing Habits and the Impact of Television on American Life. New York, Unger.
- Bukodi Erzsébet [2005]: Időfelhasználás: szabadidő. Fejlesztéspolitikai helyzetértékelő tanulmányok. TÁRKI, Budapest.
- Bourdieu, P. 1998[1983]: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel–Szántó (szerk.): Tőkefajták. A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Aula Kiadó, Budapest. p. 155-176.
- Castells, Manuel [1996]: The Information Age – Economy, Society and Culture. 1. kötet: The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell Publishers.
- Castells, Manuel [1997]: The Information Age – Economy, Society and Culture. 2. kötet: The Power of Identity. Oxford: Blackwell Publishers.
- Castells, Manuel [1998]: The Information Age – Economy, Society and Culture. 3. kötet: End of Millennium. Oxford: Blackwell Publishers.
- Castells, Manuel [2002]: The Internet Galaxy. Reflections on Internet. Business and Society. Oxford University Press.
- Cho, J. – Gil de Zúñiga, H. – Rojas, H. – Shah, D. V. [2003]: Beyond Access: The Digital Divide and Internet Uses and Gratifications. IT&Society, Vol. 1, Iss. 4, p. 46-72.
- Coffin, T. [1954]: Television's Impact on Society, American Psychologist, 10, p. 630-641.
- Cole, Jeffrey [2000]: Surveying the Digital Future. Los Angeles, CA: UCLA Center for Communication Policy.
- Coleman, S. James [1990]: Társadalmi tőke. In: Lengyel György, Szántó Zoltán (szerk.): A gazdasági élet szociológiája, BKE, Budapest, 1996.
- Coleman, J. S. [1998[1988]]. A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In: Lengyel György–Szántó Zoltán: Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Aula Kiadó, Budapest. p. 11-43.

- Csepeli Gy. – Prazsák G. [2010]: Örök visszatérés? Társadalom az információs korban. Budapest, Jászöveg Műhely Kiadó
- Csepeli György [2003]: Régi és új digitális generáció. Élet és Tudomány, 2003.11.07.
- Csigó Péter [2009]: A konvergens televíziózás– Web, tv, közösség. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Dányi Endre [2003]: Két ugrás – a digitális szakadék fogalmának értelmezéséhez, in: Dessewffy Tibor és Z. Karvalics László (Szerk.): Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 1. Aula Kiadó, Budapest, 61-78. old.
- Dávid B. – Albert F. [2005]: "Kit nevez Ön barátnak?" A barátság szociológiai megközelítésben, Századvég 2005/4. p. 91-127.
- Demetrovics Zs. – Koronczi B. [2010]: Az internetfüggőség néhány pszichológiai vonatkozása. In: Talyigás Judit (szerk.): Az internet a kockázatok és mellékhatások tekintetében, Scholar Kiadó
- Dessewffy Tibor – Fábián Zoltán (szerk.) [2001-2007]: "A digitális jövő térképe": A magyar társadalom és az internet; - Budapest, ITTK-Tárki
- Dessewffy Tibor – Galács Anna [2003]: „A dolgok új rendje”. Technológiai diffúzió és társadalmi változás. In: Dessewffy Tibor - Z. Karvalics László (szerk.): Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 1. Aula Kiadó, Budapest, p. 31-60.
- DiMaggio, P. – Cohen, J. [2004]: Information Inequality and Network Externalities: A Comparative Study of the Diffusion of Television and the Internet. In: Nee, V. –Swedberg, R. (ed.): The Economic Sociology of Capitalism. Princeton. Princeton University Press.
- DiMaggio, P. – Garip, F. [2010]: Intergroup Inequality from the Diffusion of Practices with Network Externalities through Differentiated Networks: Applications to the Digital Divide in the U.S. and to Rural/Urban Migration in Thailand. <http://www.princeton.edu/csso/working-papers/Intergroup%20Inequality.pdf>
- DiMaggio, P. – Garip, F. [2011]: How Network Externalities Can Exacerbate Intergroup Inequality. American Journal of Sociology, Vol. 116, Issue: 6, p. 1887-1933

- DiMaggio, P. – Hargittai, E. – Celeste, C. – Shafer, S. [2004]: From Unequal Access to Differentiated Use: A Literature Review and Agenda for Research on Digital Inequality. In: Neckerman K. (ed.): Social Inequality. New York: Russell Sage Foundation. p. 355-400.
- DiMaggio, P. – Hargittai, E. – Neuman, W. R. – Robinson, J. P. [2001]: Social implications of Internet. *Annual Review of Sociology*, vol. 27, p. 307-336
- Dimmick, J.– Chen, Y. – Li, Z. [2004]: Competition between the Internet and traditional news media: The gratification-opportunities niche dimension. *Journal of Media Economics*, 17(1): 19-33.
- Durkheim, Émile [2000]: Az öngyilkosság, Budapest: Osiris. (eredeti kiadás: 1897)
- Durkheim, Émile [2001]: A társadalmi munkamegosztásról, Budapest: Osiris. (eredeti kiadás: 1893)
- Eranus Eliza – Láng Sarolta – Letenyei László [2003]: Személyi úton terjedő számítógép. *Kultúra és Közösség* 4. p. 94-113.
- Eranus E.–Letenyei L.–Siklós V. [2003]: Sok link = internet? A kapcsolati tőke szerepe a számítógép és internet, valamint a számítógépes tudás terjedésében a kaposvári kistérségben, kérdőíves adatfelvétel és résztvevő megfigyelés alapján. In: Lengyel György (szerk.): *Információs technológia és helyi társadalom*. Budapest, BKAÉ, II. kötet, p. 29–76.
- Fischer, Claude S. [1976]: *The Urban Experience*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.
- Fischer, Claude S. [1982]: *To Dwell Among Friends: Personal Networks in Town and City*. University of Chicago.
- Fischer, Claude S. [1992]: *America Calling: A Social History of the Telephone to 1940*. University of California Press.
- Fischer, Claude S. [2009]: The 2004 GSS Finding of Shrunk Social Networks: An Artifact? *American Sociological Review*, Vol. 74. pp. 657–669
- Falussy Béla [2004]: *Az időfelhasználás metszetei*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Gans, Herbert [1962]: *The Urban Villagers*. New York. Free Press.

- Gershuny, J. [2002]: Social Leisure and Home IT: A Time-Diary Approach. *IT & Society* (1), p. 54-72.
- Granovetter, M. S. [1973]: The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, Vol. 78. No. 6. p. 1360-1380.
- Greer, Scott [1962]: *The Emerging City*. New York. Free Press.
- Hampton, K. [2001]: *Living the Wired Life in the Wired Suburb: Netville, Glocalization and Civil Society*, Doctoral dissertation, Dep. of Sociology, University of Toronto.
- Hampton, K. – Wellman, B. [2003]: Neighboring in Netville: How the Internet Supports Community and Social Capital in a Wired Suburb. *City & Community* 2,4, December 2003. p. 277-311.
- Hampton, K. – Sessions, L. – Her, E. J. – Rainie, L. [2009]: Social Isolation and New Technology. How the internet and mobile phones impact Americans' social networks. <http://www.pewinternet.org/Reports/2009/18-Social-Isolation-and-New-Technology/Part-1-Introduction.aspx?r=1>
- Hampton, K. – Goulet, L. – Rainie, L. – Purcell, K. [2011]: Social networking sites and our lives. Pew Internet & American Life Research Center. <http://pewinternet.org/Reports/2011/Technology-and-social-networks.aspx>
- Harcza I. – Sebők Cs. [2002]: A népesség időfelhasználása 1986/1987-ben és 1999/2000-ben. KSH, Budapest.
- Hardt, Hanno [1992]: *Critical communication studies: communication, history and theory in America*. London ; New York : Routledge and Kegan Paul
- Hári Péter [2010]: Az internet-használat és a közösségi kapcsolatok alakulása. In: Utasi Ágnes (szerk.): *Közösség és közélet*. MTA PTI, Budapest-Szeged. p. 78-87.
- Haythornthwaite, C. [2005]: Social networks and internet connectivity effects. *Information, Communication & Society*. Vol. 8, Issue 2, pp. 125-147.
- Haythornthwaite, C. – Wellman, B. – Mantel, M. [1995]: Work relationships and media use: A social network analysis. *Group Decision and Negotiation*, 4(3), p. 193-211.
- Hogan, B. – Wellman, B. [2011]: The Immanent Internet Redux. In: P.H.Cheong, P. Fischer-Nielsen, S.Gelfgren, C.Ess (eds) *Digital Religion, Social Media*

and Culture: Perspectives, Practices and Futures. Bern, Switzerland: Peter Lang.

Kang, J. [2000]: Cyber-race. Harvard Law Review. 113: p. 1130–1208.

Katz, J. – Rice, R. [2002]: Social Consequences of Internet Use: Access, Involvement, and Interaction. Cambridge, MA: MIT Press.

Kenichi Ishii [2004]: Internet Use in Japan: A Time Diary Method. Presented at the 1st International Conference of APIRA on "Information Statistics of the Internet: Measurement, Analysis and Applications", August 19-20, 2004, Hong Kong, Macao.
http://infoshako.sk.tsukuba.ac.jp/~ishii/Time_Diary_Internet.pdf

Kennedy, Tracy L.M. – Wellman, Barry [2007]: The Networked Household. Information, Communication and Society. 10 (5), p. 647-70.

Kesnbaum, M. – Robinson, J.P. – Neustadtl, A. [2002]: Information technology and Social Time Displacement. IT & Society (1), p. 21-37.

Krajcsi Attila [2000]: Az internettel kapcsolatos régi problémák. Jel-Kép 2000/3, 3-10. o.

Kraut, R. – Kiesler, S. – Boneva, B. – Cummings, J. – Helgeson, V. – Crawford, A. [2002]: Internet Paradox Revisited Journal of Social Issues, 58, p.49-74.

Kraut, R. – Patterson, M. – Lundmark, V. – Kiesler, Sa. – Mukhopadhyay, T. – Scherlis, W. [1998]: Internet Paradox: A Social Technology that Reduces Social Involvement and Psychological Well-Being? American Psychologist 53 (9): p. 1017-1031.

Lazarsfeld, P. F. – Merton, R. K. [1964]: Friendship as social process: A substantive and methodological analysis. In: Berger, M. et al. (Ed.): Freedom and Control in Modern Society. New York: Octagon.

Lengyel Gy. – Eranusz E. – Füleki D. – Lőrincz L. – Siklós V. [2004]: A cserénfai kísérlet. Beszámoló egy aprófaluban lebonyolított számítógép- és internettelepítés tapasztalatairól. Jel-Kép, 2, p. 79–96.

Lengyel Gy. – Lőrincz L. – Siklós V. – Füleki D. [2003]: Hidak a digitális szakadék fölött. Jel-Kép, 3, p. 25–45.

- Lengyel Gy. – Lőrincz L. [2006]: Internet és szabadidő. In: Dessewffy – Fábán – Z. Karvalics (szerk.): Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 3. TÁRKI, p. 111–136.
- Letenyei László [2000]: Innovációs láncok falun. Szociológiai Szemle 4. p. 40-56.
- Lin, Nan [1997]: Társadalmi erőforrások és társadalmi mobilitás – a státuselérés strukturális elmélete. In: Angelusz R. (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok. Budapest: Új Mandátum, p. 383–416.
- Lin, Nan [1999]: Building a Network Theory of Social Capital. CONNECTIONS 22(1), p. 28-51.
- Lin, Nan [2001]: Social Capital. A Theory of Social Structure and Action. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lőrincz László [2006]: A vonzás szabályai. Szociológiai Szemle 2006/2, p.96–110.
- Matzat, U. [2003]: Cooperation and Community on the Internet. Past Issues and Present Perspectives for Theoretical-Empirical Internet Research.http://www.analyse-und-kritik.net/en/2004-1/AK_Matzat_2004.pdf
- Marsden, P.V. [1987]: Core discussion networks of Americans. American Sociological Review 52, p. 122–131.
- McKenna, K.Y.A. – Bargh, J.A. [2000]: Plan 9 from cyberspace: the implications of the Internet for personality and social psychology. Personality and Social Psychology Bull. 4. p. 57–75.
- McKenna, K.Y.A. – Green, A.S. – Gleason, M.J. [2002]: Relationship formation on the Internet: What's the big attraction? Journal of Social Issues 58(1). p. 9–31.
- McPherson, M., Smith-Lovin, L., Cook, J.M., [2001]: Birds of a feather: homophily in social networks. Annual Review of Sociology 27, p. 415–444.
- McPherson, M. – Smith-Lovin, L. – Brashears M. [2006]: Social Isolation in America: Changes in Core Discussion Networks over Two Decades. American Sociological Review 71. p. 353–75. o.

- McPherson, M. – Smith-Lovin, L. – Brashears M. [2008]: ERRATA: Social Isolation in America: Changes in Core Discussion Networks over Two Decades. *American Sociological Review* 73(6): p. 1022
- Molnár Szilárd [2001]: A társadalmi kapcsolatok csoportszintű tőkéjének csökkenése az információs társadalomban? *Információs társadalom* 2001/I., p. 68-73.
- Molnár Szilárd [2003a]: Társadalmi tőke és információs társadalom. Egyedül kuglizni, egyedül szörfözni? *Szociológiai Szemle*, 2003/3. p. 112-121.
- Molnár Szilárd [2003b]: Szociabilitás és internet. *Kultúra és közösség*, 2003. IV. szám
- Murinkó Livia [2008]: A társas kapcsolatok ápolására fordított idő az ezredforduló Magyarországon. In: S. Nagy Katalin – Orbán Annamária (szerk.): *Értékek és Normák interdiszciplináris megközelítésben*. Budapest, Gondolat Kiadó. p. 249-261.
- Nagy Beáta [2003]: Kirekesztés vagy Befogadás? *Szociológiai Szemle* 3. p. 51-71.
- Nagy Réka [2005]: Digitális egyenlőtlenségek: mítosz vagy valóság? *Információs technológiák használatának aspektusai az ifjúság körében*. Doktori disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Némedi Dénes [2005]: *Klasszikus szociológia 1890-1945*. Budapest. Napvilág Kiadó.
- Nie, Norman H. – Erbring, Lutz [2000]: *Internet and Society: A Preliminary Report*. Stanford Institute for the Quantitative Study of Society: Stanford University. (Retrieved May 24, 2001.) http://www.stanford.edu/group/siqss/Press_Release/Preliminary_Report-4-21.pdf.
- Nie, N.H. - Hillygus, D.S. – Erbring, L. [2002]: Internet Use, Interpersonal Relations and Sociability. In: Wellman, B. – Haythornthwaite, C. (Ed.): *The Internet in Everyday Life*. Oxford: Blackwell. p. 215-43.
- Nisbet, Robert [1953]: *The Quest for Community*, O-U.P. Oxford.
- Norris, Pippa [1999]: Who Surfs? New Technology, Old Voters and Virtual Democracy. In: Elaine Ciulla, Kasmarek and Joseph S. Nye (Ed.): *democracy.com? Governance in Networked World*. Hollis, NH, Hollis Publisher. p. 71-94.

- Norris, Pippa [2002]: The bridging and bonding role of online communities, Press-Politics Editorial 7 (3).
- Norris, Pippa [2001]: Digital Divide? Civic Engagement, Information Poverty and the Internet Worldwide. Cambridge: University Press.
- Nyeste Gábor [2003]: A magyar információs társadalom időmérlege. In: Lengyel György (szerk.): Információs technológia és életminőség. Budapest, Corvinus Egyetem.
- Orbán A. – Szántó Z. [2005]: Társadalmi tőke. Erdélyi Társadalom 2005/2. p. 55-70.
- Papacharissi, Z. – Mendelson, A. [2011]: Toward a new(er) sociability: Uses, gratification and social capital on Facebook. In: Papathanassopoulos, S. (ed.): Media Perspectives for the 21st Century. Routledge, New York. p. 212–230.
- Papacharissi Z. – Rubin A. M. [2000]: Predictors of Internet Use. Journal of Broadcasting & Electronic Media. 44 (2). p. 175-196.
- Park, R. – Burgess, E. W. – McKenzie R. [1925]: The City. Chicago: University of Chicago Press.
- Perse, E. – Ferguson, D. [2000]: The benefits and costs of Web surfing. Communication Quarterly, 48(4), p. 343-359.
- Pintér Róbert [2000]: A globális információs társadalom: Castells – The Information Age. Jel-Kép, 2000/3, p. 11-26.
- Pronovost, G. [2002]: The Internet and Time Displacement: A Canadian Perspective. IT & Society (1) p. 44-53.
- Putnam, Robert D. [1995]: Bowling Alone: America's Declining Social Capital. Journal of Democracy 6(1), Jan. 1995, p. 64-78.
- Putnam, Robert D. [2000]: Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon&Schuster.
- Quan-Haase, A. – Wellman, B. – Witte, J. – Hampton, K. [2002]: Capitalizing on the Internet: Network Capital, Participatory Capital, and Sense of Community. In: Wellman, B. – Haythornthwaite, C. (Ed.): The Internet in Everyday Life. Oxford: Blackwell. p.291-324.

- Quan-Haase, A. [2007]: College Students' Local and Distant Communication: Blending Online and Offline Media. *Information, Communication and Society*, 10. 5, p. 671-693.
- Rainie, L. [2000]: *Tracking Online Life: How Women Use the Internet to Cultivate Relationships with Family and Friends*. Washington, DC: The Pew Internet and American Life Project.
<http://www.pewinternet.org/~media/Files/Reports/2000/Report1.pdf>
- Rainie, L. - Purcell, K. – Smith, A. [2011]: *The social side of the internet*. Washington, DC: The Pew Internet and American Life Project.
http://pewinternet.org/~media/Files/Reports/2011/PIP_Social_Side_of_the_Internet.pdf
- Rheingold, H. [1993]: *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Robinson, J. P. [2011]: IT, TV and Time Displacement: What Alexander Szalai Anticipated but Couldn't Know. *Social Indicators Research*. 101(2). p. 193–206. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3046357/>
- Robinson, J.P. – Barth, K. – Kohut, A. [1997]: Personal computers, mass media, and use of time. *Social Science Computer Review*. vol. 15. p. 65–82.
- Robinson, J.P. – Kestnbaum, M. [1999]: The Personal Computer, Culture and Other Uses of Free Time, *Social Science Computer Review*, Summer, p. 209-216.
- Robinson, J. P. – Kestnbaum, M. – Neustadt, A. – Alvarez, A. [2001]: Information Technology, the Internet and Time Displacement. Revision of paper presented at the Annual Meetings of the American Association of Public Opinion Research in Portland, OR, May 2000.
- Robinson, J. – De Haan, J. [2006]: Information Technology and Family Time Displacement. In Kraut, R, Brynin, M. and Kiesler, S. (szerk.) *Computers, Phones and the Internet. Domesticating Information Technology*. Oxford University Press, Oxford, p.70-83.
- Robinson, J. P. – Martin, S. [2010]: IT Use and Declining Social Capital: Recent National Evidence from the American Time-Use Survey (ATUS) and the General Social Survey (GSS). *Social Science Computer Review*. Vol. 28. no. 1. p. 45-63.
- Rogers, Everett M. [1983] [2003, 5. kiadás]: *Diffusion of Innovations*. New York: Free Press

- Sorokin, P. [1941]: *Social and Cultural Mobility*, New York, Free Press.
- Sproull, L. – Kiesler, S. [1986]: Reducing social context cues: electronic mail in organizational communication. *Management Science*. Vol. 32. No 11. p. 1492–512.
- Stoll, Clifford [1995]: *Silicon Snake Oil: Second Thoughts on the Information Highway*. New York: Doubleday.
- Szántó Z. – Tóth I. Gy. [1993]: A társadalmi hálózatok elemzése. *Társadalom és gazdaság* 1993/1.
- Tarde, G. [1903]: *The Laws of Imitation* New York, Henry Holt
- Tardos Róbert [1995]: Kapcsolathálózati elemzés: új paradigma? *Szociológiai Szemle* (5) 4: p. 73-80.
- Tófalvy T. – Kacsuk Z. – Vályi G. (szerk.) [2011]: *Zenei hálózatok – Zene, műfajok és közösségek az online hálózatok és az átalakuló zeneipar korában*. Budapest, L,Harmattan
- Tönnies, F. [1957]: *Community and society (Gemeinschaft und Gesellschaft)*. East Lansing, MI: Michigan State University Press. (eredeti kiadás: 1887)
- Tilly, Charles [1973]: Do Communities Act? *Sociological Inquiry*.43: 209-40.
- Utasi Ágnes [2002]: A társadalmi integráció és szolidaritás alapjai: a bizalmas kapcsolatok. *Századvég*, 24. 2002. 2. sz.
- Utasi Ágnes [2002]: *A bizalom hálója. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás. Új Mandátum*, Budapest.
- Utasi Ágnes [2010]: Baráti közösségek és magántársaságok – a közélet iskolái. In: Utasi Ágnes (szerk.): *Közösség és közélet*. MTA PTI, Budapest-Szeged. p. 101-123.
- Wang, H. – Wellman, B. [2010]: Social Connectivity in America: Changes in Adult Friendship Network Size From 2002 to 2007 *American Behavioral Scientist* April 1, 2010 53: p. 1148-1169.
- Wellman, Barry [1979]: The Community Question. *American Journal of Sociology* 84 (March): p. 1201-31.

- Wellman, Barry [1999]: The Network Community. In Barry Wellman (ed.): Networks in the Global Village. Boulder, CO: Westview. p. 1-47.
- Wellman, B. – Gulia, M. [1999]: Net Surfers don't ride alone: Virtual communities as communities. In: B. Wellman (ed.): Networks in the Global Village. Boulder, CO: Westview Press. p. 331-366.
- Wellman, B. – Quan-Haase, A., – Witte, J., – Hampton, K. [2001]: Does the Internet increase, decrease, or supplement social capital? Social networks, participation, and community commitment. *American Behavioral Scientist*, 45 (3), p. 437-456.
- Wellman, B. – Quan-Haase, A. - Witte, J. - Hampton, K. [2002]: Növeli, csökkenti vagy kiegészíti az Internet a társadalmi tőkét? Társadalmi hálózatok, részvétel és közösségi elkötelezettség. in: *Információs Társadalom*, 2002/2, p. 5-27.
- Wellman, B. – Quan Haase, A. – Boase, J. – Chen, W. - Hampton, K.- Diaz de Isla, I. - Miyata, K. [2003]: The Social Affordances of the Internet for Networked Individualism. *Journal of Computer Mediated Communication* 8, 3.
- Wellman, B. – Hogan, B. [2004]: The Immanent Internet. In: J.R. McKay (ed.) *Netting Citizens*. Edinburgh: St Andrew's Press, p. 54-80.
- Wellman, B. – Hogan, B. [2006]: Connected Lives: The Project. Chapter 8. In Patrick Purcell (ed.) *Networked Neighbourhoods*. London: Springer.
- Wellman, B. – Haythornthwaite, C. [2002]: *The Internet in Everyday Life*, Oxford: Blackwell.
- Wirth, Louis [1938]: Az urbanizmus mint életmód. In: Szelényi Iván (szerk.): *Városszociológia*, Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973, p. 41-63.